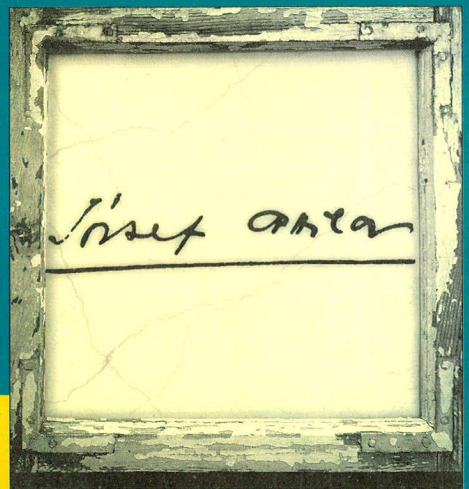

120

híd

irodalom Művésze Társadalomtudomány

2005
4. szám
április

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934
LXIX. évfolyam
2005. 4. szám
Április

Főszerkesztő:

Gerold László
(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia
(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János
Böndör Pál
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Ózer Ágnes
Toldi Éva
Utasi Csaba
Vickó Árpád
Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Fedőlap:

ifj. Sebestyén Imre

Tartalom

HARKAI VASS Éva: Triptichon (J. A.-remix) ■ Táj, fehér gyászban ■■ Hallgatásunk felszakadt árakai ■■■ [Talán előtűnik majd...]	3

*

BÁNYAI János: A József Attila-emlékév polémiái (Lapszéli jegyzetek)	6
UTASI Csaba: Sör vagy tej? Ez itt a kérdés! Ez-e? (Reflexiók egy régi vitáról)	18

*

VERSEK

BÖNDÖR Pál: József Attila light	24
BRASNYÓ István: A helyemben József Attila... ..	26
MAURITS Ferenc: Évforduló	32
KISS Áron: Mi szép a roppanásban	42
PAP József: József Attila-reniniszcenciák (1960-2005)	45
TÖRÖK Csaba: Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz	49

*

JÓZSEF ATTILA-GALÉRIA

KAPITÁNY László: <i>A halálról</i>	33
PENOVÁC Endre: <i>Meggy</i>	34
SZAJKÓ István: <i>Az árnyékok</i>	35
MAURITS Ferenc: Festményvázlat József Attila <i>Szappanosvíz</i> című költeményéhez	36
MEZEI Erzsébet: <i>Égvíz</i>	37
KALMÁR Ferenc: <i>Kukoricaföld</i>	38
ZSÁKI István: <i>Gyöngy</i>	39
CSERNIK Attila: József Attila tiszteletére	40
SZOMBATHY Bálint: Tsúszó Sándor: József Attila portréja	41
„Kész a leltár”	44

*

FÜSTÖS Dénes-JÓZSEF Attila: <i>Medáliák II. 2</i>	50

*

BÁNYAI János-FEJTŐ Ferenc: Érzelmes utazás (Tévéinterjú)	52

*

FORDÍTÁSOK

- JÓZSEF Attila: *József Attila* ■ Sava BABIĆ: *Atila Jožef* ■ Draginja
RAMADANSKI: *Atila Jožef* 56
■ JÓZSEF Attila: *Tedd a kezed* ■ Draginja RAMADANSKI:
Tvoja ruka ■ Sava BABIĆ: *Privij ruku* 57
■ JÓZSEF Attila: *Meghalt Juhász Gyula* ■ Sava BABIĆ: *Umro je pesnik*
Đula Juhas ■ Draginja RAMADANSKI: *Na vest o smrti Đule Juhasa* ... 58

*

- BORI Imre: József Attila *Tiszta szívvel* című verséről 59
■ József Attila *Reménytelenül* című verséről 68
GEROLD László: *Disszonancia és harmónia között*
(József Attila költői világáról – egy könyv nyomán) 74
HARKAI VASS Éva: *Az Én, a szelf, a tárgy, a test* 80

*

DOKUMENTUM

- JÓZSEF Attila: *Megfáradt ember* ■ BRÁJNER Lajos: *Müde Menschen*
■ Bogdan ČIPLIĆ: *Umoran čovek* 84
NÉMETH Ferenc jegyzete 85
József Attila halálhírére
(Híd, Napló, Reggeli Ujság, Politika) 86

FÜGGELÉK

- CSÁKY S. Piroska: József Attila-kötetek a vajdasági könyvtárakban 88

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2005. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160-15290-87-es zsírszámlára (Delta Banka AD Beograd. Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2005-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Triptichon

(J. A.-remix)

I.

Táj, fehér gyászban

A semmi ágán ketten ülnek.
Az egyik szárnyat bont, elrepül.
A másik alatt meginog az ág.
Még egyensúlyoz egy ideig, egyedül.

Tornamutatvány, téli éjben.
A test hangtalan vacog.
Januári ég, túlvilági fényben.
Fehér gyászban a táj. Dermedt csillagok.

II.

Hallgatásunk felszakadt árkai

akkor ott azon a szigeten
szerettem volna valamit elmondani
volt egy-két kellemetlen epizód
hol ehhez hol ahhoz kellett
magunkat tartani

akár egy halom hasított fa
hevert egymáson annyi év
egybeállt és elkülönült
névtől a személy személytől a név
külön szobában laktunk volna
ne legyenek szubjektív részletek
elfogytak ürügyek s észérvek
kiürültek a készletek

akkor ott az nem is sziget volt
s nem tenger: a Duna felett lebegett
testnyi tér talpalatnyi hely
várakozhattál eleget
míg rájöttél: akkor is magad vagy
ha nem épp egyedül
ha a budai hegyek felől a szél
krúdysan ablakod alá hegedül
egy ütemet...
itt kinn a város peremén
külön világok keringenek
köztük bennük te meg én
s nem ér el üzenet

repedt kályhánkon macska ül
szorítja összefogja kibontja
magát a csend s ránk települ
a húrok közé csap: beszédszünetek
viszik a szólamot
körülsereglenek évszakok napok
hetek hónapok
holott se tenger se szél se sziget
se pontos megfigyelés
fölkereshetnéd ifjúságod:
a kirakatban ischler kugler és
tányéron libacomb talán -
összefüggéstelen rajzok
az emlékek falán

akkor ott az nem sziget volt
háborúk voltak bomba hullt
egy zsúfolt teremben ültünk

s lassan mindenütt bealkonyult
köröttünk mint versben a klasszikus
képzavar: ami nem illik
a képbe az is benne van
felülről mégis minden
átlátható és plasztikus
kerengő bolygó friss humusz
és megbocsátás – ha van
a lelkem negyed évszázad pergő
homokszemcséi közt száll nem suhan
vonatok jönnek-mennek: a délutáni
fényben homályos fülkeablakok
s depresszióra hajlamos
hajnalokon időnként elrobog
a kettes villamos

álmában csönget
egy picit csönd lett
hajtsd le szépen a fejedet
s tégy pontot a végére most

III.

[Talán előtűnik majd...]

talán előtűnik majd hirtelen
akár az erdőben a vadnyom
hogy visszatérjen jeleket
kellett volna raknom
az égi útra: kukoricát
morzsát vagy búzaszemeket
mit meghagynak a madarak
nem lepnek hóval a telek
nem szippantanak fel nyarak
hogy hazataláljon
akár egy mellékdalban:
fürödjön törülközzön
enyhüljön étvágya
s hogy tudja hol merre vagyok
hol az ágya...

A József Attila-emlékév polémiái

Lapszéli jegyzetek

„...a kulturális változás fő eszköze inkább a másként való beszéd képessége, mint a jó érvelés”.

Richard Rorty

Jegyzetlapokkal teletűzdelt József Attila-összest meg József Attiláról szóló tanulmányokat olvastam az utóbbi napokban, régieket is meg újakat is, mert száz évvel ezelőtt született a költő, azon kitüntetettek egyike, akitől nem feledkezett meg az irodalmi emlékezet. Január 7-én, Attila-napon, be is jelentették a József Attila-emlékév kezdetét. Ami azt jelenti, 2005-ben az irodalmi, sőt általában a kulturális érdeklődés előterében József Attila áll majd, az ő nevéhez és költészetéhez kötődnek majd az irodalmi és művelődési rendezvények, az ő nevéhez pályázatok és konferenciák, ünnepek és alkalmi műsorok. Nem véletlenül, hiszen József Attila költészete, életrajza és alakja a halála óta eltelt évtizedekben tankönyvek, rendezvények és megemlékezések, de a tudomány és az élő irodalom nyomán is beivódott a magyar irodalmi kultúrába, részévé vált a magyar költészet- és irodalomismeretnek, versei élő hagyománnyá nemesedtek, ő maga pedig megkerülhetetlen, kultikus alakja lett nemcsak a huszadik századi, hanem a magyar költészet egészének. Kulcsár Szabó Ernő mondta, hogy a 20. század klasszikusai között „József Attila az egyedüli, aki biztonsággal őrzi megszilárdult helyét a kánonban”, ő az, akinek „törtélen a fogadtatástörténete”.¹

¹ Kulcsár Szabó Ernő, „Szétterült ütem hálója”, in: *Tanulmányok József Attiláról*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Bp., Anonymus Kiadó, 2001, 15.

József Attiláról ma mindenki tud valamit, ismer egy-két verscímet vagy verssort, ismer néhány életrajzi adatot, vagy ha ennél is kevesebbet, akkor valamely elnevezésben, és nem is mindig művelődési intézmény, könyvtár vagy színház nevében, hanem például utcanevekben, terek elnevezésében találkozhatott a költő nevével. Vagyis József Attila velünk van, bármikor hivatkozhatunk rá, idézhetjük, példálózhatunk akár a költészetével, akár az életrajzával, de leveleivel és tanulmányaival is, sőt ideológiai alakulástörténetével, akár betegségével is. Szobrokról és fényképekről, kortársak emlékeiből, hozzá és róla írott versekből, róla készült portrékból néz ránk, és – gondolom – nem mindig örül annak, amit-maga körül lát.

Munkáiról, költészetéről, életrajzáról, kapcsolatairól és környezetéről, a családjáról, közelebbi meg távolabbi ismeretségi köréről könyvtárnyit írtak össze az elmúlt évtizedek során illetékesek és illetéktelenek, szakértők és dilettánsok. Ki is alakult, létrejött a József Attila-kutatók köre, a „József Attila-szakma”. Egész tudós életművek születtek ebben a szakmában. Egymásnak ellentmondó, egymással vitatkozó, sokszor már nem is annyira József Attilára, mint inkább a másik szakértő szavára figyelő dolgozatok, vitairatok és könyvek láttak napvilágot, ezzel együtt eltérő szempontokat követő válogatásokat, antológiákat szerkesztettek és adtak ki. József Attiláról mintha már mindent tudnánk. Csakhogy ennek a kivételesen gazdag rá vonatkozó irodalomnak csak részleges ismerete alapján akár az is mondható, hogy igazán keveset tudunk róla. Mert nem szabadulhatunk meg Beney Zsuzsának Az *Eszmélet* lírája című, példamutató esszéjében közölt kételyétől. Az *Eszmélet* valóban „egyike József Attila legtöbbet elemzett verseinek – mint a mágnes, úgy húzza magához olvasóit és méltatóit”. Szinte mindenki ebben a költeményben, mások szerint versciklusban, megint mások szerint „verssorozatban” reméli megtalálni József Attila „beláthatatlanul komplex és sokrétű költészetének kulcsát”. Vannak azonban, talán nem is kevesen vannak, akikben ugyanez a vers ébreszti fel „azt a homályos érzést, mely József Attila érthetősége mögött mindig egy homályba merült, elérhetetlen és érthetetlen titkos mondanivaló jelenlétére utal”.² Talán mindenki, aki egyszer is belemerült József Attila költészetébe, „felébredt” ez a „homályos érzés”. Nyilván még Tverdota Györgyben is, a mai József Attila-szakma vezető egyéniségében, aki egy egész könyvben tett – sikeres – kísérletet az *Eszmélet* értelmezésére. Hiszen a költemény, szerinte versciklus értelmezését maga sem tekinti befejezettnek, mert ahogyan könyvének bevezetőjében mondja, arra számít, hogy erőfeszítései nyomán „végre megteremtődik a XX. század e remekművével kap-

---

² Beney Zsuzsa, *A gondolat metaforái*. Esszék József Attila költészetéről, Argumentum Kiadó, 1999, 130.

csolatos szakmai egyetértés minimuma, amely alapul szolgálhat a további értelmezések számára.³ Nem lehet tudni, mennyit tesz ki a „szakmai egyetértés minimuma”, az azonban bizonyos, hogy az sem, aki sokat – legtöbbet – tud József Attila költészetéről, kerülheti meg ama „homályos érzést”, hogy értelmezése nyomán még mindig van valami a „szöveg”, a mű mögött, ami számára hozzáférhetetlen, elérhetetlen. Nincs más esélye a József Attila-szakmának, de az interpretációs gyakorlatoknak sincs más esélye, mint szembenézni vele, és elfogadni ezt a „homályos érzést”. Tverdota György is ezt tette, amikor *Eszmélet-elemzésére a „további értelmezések”* szolgálatát bízta. Megnyugtató lehet viszont, ha a „szakmai egyetértés minimuma, azt jelenti – ugyanarról beszélünk.

És József Attila költészetének továbbírására is akad bőven példa. *Már nem sajnó. József Attila legszebb öregkori versei*⁴ címen néhány évvel ezelőtt tizenhárom mai magyar költő írt bele a József Attila-kánonba jó néhány verset. „Igazi posztmodern ötlet”-nek⁵ mondta ezt a kötetet a recenzense, a szerzői névvel való retorikai játéknak. Hasonló ötletek és költői játékok korábban is voltak a magyar költészetben. Maga József Attila is „írt”, pontosabban „átírt”, „kijavított” néhány Babits-verset nevezetes és sokat emlegetett Babits-bírálatában, persze egyáltalán nem játékos kedvében. Ha a ráírásokat, át- és beleírásokat az idézet vagy a kvázicitátum felől közelítjük meg, József Attila költészetében is beleütközhetünk biblikus, mitologikus, folklorizációs, filozofikus vagy éppen pszichoanalitikus pretextusokba. Ebből következően azonban József Attila még távol áll a posztmodernőtől, az „igazi posztmodern ötlet”-ektől. József Attila költészete úgy zárult le, hogy nem írható tovább, csak „ráírni” lehet. Persze nemcsak verset, hanem tanulmányt, esszét, regényt is. Legfőképpen biográfiát. A *Már nem sajnó* kötet költői és versei sem írhattak („öregkori”) „József Attilákat” még akkor sem, ha töviről hegyire ismerték a költőelőd életrajzát, gondolkodásmódját, verstanát is – csak a saját verseiket írhatták. Azt azonban bizonyították, hogy közülük van József Attilához, sőt azt is, hogy a múlt század végi magyar költészet posztmodern átrendeződése hagyományának választotta József Attila költészetét, érti is a maga módján. Annak a már

³ Tverdota György, *Tizenkét vers. József Attila Eszmélet-ciklusának elemzése*, Bp., Gondolat Kiadó, 2004, 8.

⁴ *Már nem sajnó. József Attila legszebb öregkori versei*, Bp., Balassi-Cserépfalvi, 1994. „Azt hiszem – írta a kötet bírálatában Bán Zoltán András (*Az elme szabad állat*, Bp., Magvető Kiadó, 2000, 328.) –, József Attila nem kultikus, hanem (a fenti értelemben felfogott) mitologikus alak lett – bár a kettőt sokszor tényleg lehetetlen elkülöníteni.” A „mitologikus alak” életben tartása mások által írt „öregkori versekkel” játék, de egyben érvelés a líra „jelenidejűsége” mellett.

⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán, *Az olvasás lehetőségei*, Bp., József Attila Kör, Kijárat Kiadó, 1997, 128.

idézett *minimumnak* a jegyében, hogy legalább ugyanarról beszélünk. A posztmodern József Attila-értése azonban igencsak eltér akár az újhaldások, Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes, Lator László és Rába György, akár az indulatos alanyiságot fenntartó Juhász Ferenc és Nagy László József Attila-értésétől. Egyik irányzat sem mintázhatta át József Attila költészetét, de minden irányzat rátalált és ráismert a maga József Attilájára. Ami azt jelenti, hogy József Attila nevét és költészetét nemcsak az irodalmi kultúra intézményei, nemcsak az utcanévek, nemcsak az alkalmi, például a költészet napi rendezvények, szobrok és fényképek, se csupán esszék, tanulmányok, irodalomtörténetek őrzik meg és tartják fenn, hanem a mindenkori jelen költészete, verstana és poétikája, vers- és létértelmezése.

De miként tartja fenn az irodalomtudomány? A József Attila-kutatók, egészében a József Attila-szakma? Persze nincs egyetértés a szakmában, eltérő, egymással élesen szembenálló, sőt egymást kizáró esztétikai és poétikai szempontok csapnak össze József Attila körül, és ezeknek az összecsapásoknak a nyomán egymással még köszönőviszonyban se levő iskolák, csoportok alakulnak ki. Nem most kezdődött a József Attila-polémia. A korábbi évtizedekben sokszor a politika, majdnem mindig az ideológia mentén zajlott e nem mindig zajos, de mindig kizárólagos, sőt sokszor a hatalmi szót is bevető vita. Az ideológiai szigorától még az olyan viszonylag toleránsnak ismert, az új aspektusokkal is számítani tudó, saját korábbi álláspontjait, ha nem is visszavonni, de sokszor újragondolni képes József Attila-szakértő sem lehetett mentes, amilyen Szabolcsi Miklós volt. Már csak azért sem, mert József Attilára nemcsak az irodalmi élet és kultúra, nemcsak a kortárs költészet és irodalomtudomány, hanem a politika és az ideológia is számított. Szüksége volt rá a hatalomnak, szüksége az éppen időszerű eszmei fordulatnak, szüksége a politikai retorikának, nem utolsósorban az átpolitizált oktatásnak. A József Attila-kutatásba bele is szólt a politika, hiszen mint minden másnak, ennek is irányt akart szabni. Szerencsére nem mindenki és nem egyszerű bólintással fogadta el a politika, az ideológia, végső soron a hatalom beintését. Bori Imre egyike volt azoknak a József Attila-olvasóknak és -értőknek a múlt század második felében, akik megkísérelték kimenteni a költőt a politika szorításából.

Az utóbbi egy, másfél évtized József Attila-kutatása már mentesült a külső nyomástól, ebből következően valóban a költőre, költészetének megértésére, verstörténeti helyének kijelölésére, poétikájára figyelhetett. Az új helyzetből azonban nem a kutatók, nem a József Attila-szakma egyetértése következett. Ellenkezőleg. Éppen most az ideológiai nyomás és igénybejelentés terhe alól felszabadult József Attila-kutatás teremtett igazán éles polemikus helyzeteket. Jól látható és jól követhető ennek a vitahelyzetnek a kialakulása. 2000 tavaszán Miskolcon József Attila-újraolvasó

konferenciát rendeztek. A Kosztolányi-, a Szabó Lőrinc-, az Ady-, a Kassák- külön kötetekben is megjelent - újraolvasók után azzal a nem rejtett és tiszteletet érdemlő szándékkal, hogy a korábbi és a mostani, hagyományosnak, sokszor tévesnek vélt József Attila-olvasatokkal, a József Attila-értés korábbi irányával és örökségével szemben egy másik, vagyis, ha nem is igaznak, de mindenképpen időszerű(bb)nek vélt József Attila-újraolvasást, elsőrangúan poétikai - „poetológiai” - olvasatot kezdeményezzenek. Miskolcon, ahogyan az ott elhangzott előadásokat közreadó *Tanulmányok József Attiláról*⁶ című kötet tartalommutatójából kiderül, nemcsak az új olvasat hívei voltak jelen, de jelen voltak a hagyományosabb szempontokat követő, zömmel idősebb kutatók is, a József Attila-szakma képviselőitében. Várható volt, hogy éppen ezért a miskolci konferenciának lesz, és nem is akármilyen, visszhangja. Ott még nem bontakozhatott ki az új helyzetű József Attila-vita, de kibontakozott később, például a 2003-ban Budapesten magáról a vitahelyzetről sokat mondó *Mi, József Attila-kutatók* címen rendezett konferencián. A konferencia alcíme - *A József Attila-kutatás dilemmái* - arra utal, hogy itt a miskolci tanácskozás folytatódott, azaz az ismét nem rejtett és szintén tiszteletet érdemlő szándékkal, hogy kísérletet tegyen az amott hagyományosnak, sőt „eltévelyedésnek” mondott József Attila-értés eredményeinek megőrzésére, módszereinek fenntartására. Ennek a konferenciának anyaga, egy másik hasonló célkitűzésű tanácskozással együtt „*Testet öltött érv*”⁷ címen jelent meg. Az újraolvasó kötet és ez az újabb tanulmánygyűjtemény arról tanúskodik, hogy - miután a József Attila-kutatásból kivonult a politika, nagyjából az ideológiai is, pedig Lengyel András Kulcsár Szabó Ernőt, a miskolci konferencia kezdeményezőjét, polemikus hévvel „ideológusnak” mondja, aki „nem leír, hanem előír”⁸ -, a József Attila-polémia más alapokra helyeződött át, kevésbé ideologikus alapokra, a nyelvi és poétikai, esztétikai és hatástörténeti kérdésekre helyezve a hangsúlyt.

Alapvetően két irodalomtörténeti és irodalomelméleti szempontrendszer polémiáját jelzi a két kötet. A *Tanulmányok József Attiláról* kötet bevezetőjében Kulcsár Szabó Ernő fogalmazza meg azokat a poetológiai kérdéseket, amelyek nyomán, szemben a biografikus forrásoknak „jelentőséget tulajdonító” hagyományos felfogásokkal, megtörténhet József Attila költészetének újraolvasása. Kulcsár Szabó Ernő bevezetőjére, ezen túlme-

⁶ Újraolvasó, *Tanulmányok József Attiláról*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Bp., Anonymus Kiadó, 2001

⁷ *A testet öltött érv. Az értekező József Attila*, szerk. Tverdota György, Veres András, Bp., Balassi Kiadó, 2003

⁸ Lengyel András, *A József Attila-életrajz kutatásának néhány kérdése*. Forrás, 2003/12. 17.

nően a miskolci konferencia irányvételére, az ott elhangzott kritika néhány szavát is megszívlevél reflektált a „hagyományos felfogás”, de egyben a József Attila-szakma, vagyis a „mi, József Attila-kutatók” nevében Tverdota György. Polemikus írását a kecskeméti *Forrás* 2003. évi decemberi József Attila-száma után a „*Testet öltött érv*” kötet függelékben közli, mintegy jelezve, hogy maga a tanulmánykötet nem a vita kedvéért született. Persze a kötet legtöbb tanulmánya, kimondatlanul is, a vitához szól hozzá, hiszen a Miskolcon elvitatott értelmezési és kutatási szempontokat igyekszik fenntartani, tovább vinni, új adatokkal járulni hozzá a József Attila-kutatás eddigi eredményeihez.

Élesbe fordult tehát a József Attila-polémia és a vita aligha juthat a mostani, oly kedélyesen (névnapon) bejelentett József Attila-emlékév során nyugvópontra. Nem is várható el, hogy nyugvópontra jusson, hiszen a József Attila-kérdés mostanáig és talán mostantól kezdődően is a magyar költészet történeti és poétikai megértésének egyik kulcskérdése. Nem vezetne messzire, ha bárki ezekre a kérdésekre tartósan megnyugtató válaszokat várna. A vitakozó felek sem reménykedhetnek ebben.

1905-ben ígyen

iktattak be az alkotmányba.

József Attila: *Április 11*

Már csak azért sem reménykedhetnek ebben, mert a József Attila-polémia nem most kezdődött, már életében elkezdődött, és azóta is töretlenül zajlik. „Fogadtatástörténetének” töretlenségével párhuzamosan. Érdeemes ennek a polémiának egyik, mellékesnek aligha vehető, korábbi, majdnem elfeledett eseményére emlékeztetni. A József Attila-szakma nem veszi észre, vagy csak nagyon távolról reflektál erre az eseményre. 1981-ben József Attila születésének hetvenötödik évfordulója alkalmából tudományos tanácskozást rendeztek az akkori Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében. Bori Imre bevezetője szerint a tanácskozásnak hármas tagoltsága volt, a vajdasági magyar József Attila-recepciót tekintette át, az itteni József Attila-kutatás eredményeiről számolt be, amelyeket – ahogyan Bori Imre akkor fogalmazott – „a József Attila-kutatások már meg nem kerülhetik, hiszen olyan szempontok érvényesülnek bennük, amelyek József Attila művészetének jobb megértését segítik elő, illetve a kutatókat továbbgondolásra, nézeteik felülvizsgálatára serkentik”⁹, harmadsorban pedig József Attila délszláv befogadástörténetének bemutatására tett kísérletet. Nem a konferencia szervezőin múltott, hogy a hármas tagoltságú tanácskozás csak részben valósulhatott meg, főként a meghívott előadók egy részének távolmaradása miatt. Kár, hogy akkor Sza-

⁹ Bori Imre, *Előszó*, in: *Hungarológiai Közlemények*, 1981. szeptember, 48. sz., 198.

bolcsi Miklós akadémikus nem jöhetett el Újvidékre, se Tamás Attila Debrecenből. Lett volna velük mit megvitatni a tanácskozáson és a tanácskozás után is. Azt is sajnálni lehet, hogy a József Attila-fordító Danilo Kiš sem lehetett jelen, a szlovén előadó, Jože Pogačnik pedig „a szlovén fordítások csekély száma miatt” elállt előadásának megírásától.

Bori Imre már tíz évvel korábban *A szürrealizmus ideje*¹⁰ című könyvének több fejezetében szólt József Attila szürrealizmusáról. Arról, hogy József Attila a bécsi kudarc, expresszionizmusa „megkésettységének” belátása után továbbutazik „az irodalmi forrongások újabb forrása, Párizs felé s a szürrealizmus csillagképe alá”.¹¹ Bori Imre meglátása szerint a szürrealizmus hatása nem érte váratlanul a költőt. Korai versei némelyikében már felismerhetők szürrealizmusra utaló jegyek, ahogyan Bori írja „a költő szürrealizmusának pirkadataként”. A „groteszk felé hajló” képekben, a „monológversben”, a „képkapcsolatok lazább” jellegében, az „asszociációs kapcsolatok villámainak merészebb” kísérésében fedezi fel a szürrealista jegyeket, valamint az „automatizmussal” való kísérletezésben. Megjegyzi azonban, hogy sem ezek, se a későbbiek nem tekinthetők „automatikus fogantatásúaknak”. „A lélek mélyei felé utazik a költő, ahonnan az élményeket, emlékeket, vágyakat, egyszóval a képelemeket a szürrealista mechanizmus segítségével hozza fel.”¹² Ehhez teszi hozzá Bori, hogy József Attila szürrealista verskompozícióiban „nem tiszta automatizmust érvényesít, de egészen meg tudja közelíteni ennek hatását az össze nem illés kontrasztjaival, a merész kapcsolásokkal, a meghökkentőnek látszó viszonylatok megteremtésével”.¹³ E korai szürrealista időszak után a *Klárissal* és a *Medáliákkal* József Attila szürrealizmusának új korszaka kezdődik, amelybe olyan „verssorozat” is beletartozik, amilyen az *Eszmélet*, és olyan nagy vers is, amilyen *A város peremén*. Az 1936 májusában írt, sokáig rejtetett, Bori Imre könyvének idejében még nem publikált *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* című verskompozíciót Bori „József Attila legdöbbenetesebb s nemcsak a magyar, de a világirodalmi szürrealizmusnak is egyik legrettenetesebb, legsötétebb” remekművének tartotta, és „a magyar irodalom legismeretlenebb”¹⁴ szövegének mondta. Bori Imre koncepciójának lényege, hogy a szürrealizmus nyomot hagyott József Attila egész életművén, erősebb vagy gyöngébb formában jelen van a korai versektől kezdődően az utolsó versek időszakáig, bár költészetének egészét mégsem lehet szürrealistának mondani. Vagyis, Bori szerint a szürrealizmus, ezzel

¹⁰ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1970

¹¹ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 89.

¹² Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 93–94.

¹³ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 94.

¹⁴ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 124.

együtt maga az avantgárd is meghatározta József Attila poétikáját, és sohasem múlt el fölöle akárhány változáson is esett át költői életművének alakulástörténete. A József Attila lírájában követhető nyomoknak és jegyeknek, annak, ahogyan a szürrealista nyomok és jegyek változnak, Bori Imre szerint a húszas és a harmincas évek fordulóján különös jelentősége van: innen kezdődően lehet szó „váltásról” József Attila költészetében. Szürrealizmusának második korszaka kezdődik itt. Függetlenül attól, hogy „jelenleg nincs világos képünk az avantgarde retorikai örökség átsajátítása (a Kassák-hatás) és az ekkor fölértékelt (Kosztolányi-féle) vokalitás nyelvszemléleti premisszáinak »találkozásáról« (sem) József Attila harmincas évekbeli lírájában”¹⁵ az biztos állítható, hogy „a nagyon is termékeny avantgarde poétikai ösztönzések József Attilánál és Szabó Lőrincnél ekkorra fordultak át a nyelv létmódjának új tapasztalatába”.¹⁶ Ennek a váltásnak az ideje egybeesik azzal a sokat vitatott „korszakhatárral” is, ami a „klasszikus modernség”, valamint a „történeti avantgárd” nyomán a „későmodern” poétikájának térhódítását jelenti a múlt századi magyar költészet alakulástörténetében. A „váltást” Bori Imre 1929 és 1932 közé helyezi az ekkor született „népinek minősíthető” költemények idejére. Szerinte „a látás spon-tán naivitása, a csoda lehető legtermészetesebb működtetése, a magasnak és »mélynek« egymásba játszása, a síró-nevető szem villanása, az a merészség, ahogyan a groteszk képeket elővarázsolja és az az áhítat, amellyel versenyre kel a naiv festőkkel, a magyar szürrealizmus legszebb pillanatai közül való”.¹⁷ Eltérő olvasási kódok vezették tehát Bori Imrét évtizedekkel ez előtt és Kulcsár Szabó Ernőt mostanában, de nem most először, annak belátására, hogy az avantgárd, illetve a szürrealista ösztönzések szerepe a „váltás”, illetve a „nyelv létmódjának új tapasztalata” elsősorban poetológiai következmény, ami nem vagy csak részben értelmezhető biografikus nézőpontból, sokkal inkább érthető az avantgárd poétikájának hatása nyomán. Ami, s itt ismét Borira kell hivatkozni, semmit sem von le akár a filológiai, akár a biográfiai kutatások jelentőségéből, hiszen Bori a „váltásban” arcot lát, a költő arcát (is) felismeri. Tverdota György nem fogadja el sem Borinak a „váltást” jelző javaslatát, sem Kulcsár Szabónak József Attila költészete „későmodernként” való értelmezését. Szerinte József Attila költészete nem sorolható azon „szerzők, jelenségek” közé, „akik és amelyek későmodernnek minősíthetők. József Attila biztosan nem tartozik közéjük”. A József Attilára jellemző irányt Tverdota „szándékos paradoxonnal” „modern klasszicizmusnak” nevezi, „egyszerre utalva modernségére és a

¹⁵ Kulcsár Szabó Ernő, „*Szétterült ütem hálója*”, 17.

¹⁶ Kulcsár Szabó Ernő, „*Szétterült ütem hálója*”, 33.

¹⁷ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 111.

tradíciókhoz való affirmatív viszonyára”.¹⁸ Talán azért, mondom óvatosan, mert kevesebb érdeklődéssel fordul József Attila szürrealizmusa, vagy éppen a „termékeny avantgarde poétikai ösztönzések” felé. Ezek ugyanis éppen a tradícióhoz való nem kimondottan affirmatív viszonyukkal tűntek és tűntek fel. Éppen ezért vár további megbeszélésre Tverdótának az a meggyőződése is, hogy „József Attila nem volt »késő modern« költő, s ilyen küszöbhelyzet – ismétlem – nálunk a harmincas években nem létezett”.¹⁹

Tverdota megfontolásai ellenére és annak ellenére is, hogy se József Attila, se Szabó Lőrinc nem tart ki a szürrealizmus „legszebb pillanatai” mellett, amit Bori Imre is belát, amikor a költő szürrealizmusa második korszakának nagy verseit elemzi, érdemes fenntartani mind a korszakküszöb, mind a küszöbhelyzet líra- és verstörténeti megnevezéseket, mert részint a költői életművek történeti pozicionálását jelzik, részint pedig az „egységes életmű” tévhitét kezdik ki. Bori Imre az *Eszmélet* IV. és VI. versének értelmezése nyomán mondja, hogy „itt már a megélt élet tragikuma döbönt meg, minthogy József Attilánál életté lett, ami a szürrealista irodalomban és művészetben irodalom, álom, vágy maradt elsősorban. József Attila költői eredményei sem irodalmiak tehát elsősorban: nem mesterségesen előidézettek, hanem természetes módon, életéből következően adódtak”.²⁰ Szerinte tehát éppen itt, a húszas-harmincas évek fordulóján ér össze költészetében líra és élet, nyelvi és személyes tapasztalat, textualitás és biográfia, poétika és valóságra vonatkoztatás. Ennek a „találkozásnak” (is) tudható be, hogy József Attila nem tart ki a szürrealizmus, az avantgárd „legszebb pillanatai” mellett. Valószínűsíthető-e vajon Kulcsár Szabónak az az állítása, hogy „az *Eszmélet* [...] nem »nyitott struktúrát« képez, hanem olyan centrum nélküli alakzatot, amelynek már a poétikai alapelve is különbözik a térszerű középponti kifejlés klasszikus-modern mintáitól”²¹, Bori Imrének akkori, a mai József Attila-polémiáknak mind a korszakolás, mind az olvasási stratégiák kérdésében elevenbe vágó megfigyelésétől? Hiszen ahogyan Tverdota György Kulcsár Szabó Ernővel vitázva megjegyzi „a referenciális és poetológiai olvasás” szembenállásáról (is) szól a polémia. A Kulcsár Szabó Ernő képviselte „poetológiai olvasás” Tverdota interpretációja szerint arra épül, hogy „a lírai műnemet messze menő szabadság jellemzi attól a valóságtól, amelynek talaján a lírai költemények létrejönnek”, szemben a „referenciális”, a „hagyományos” olvasással és felfogásokkal, „amelyek a valóságábrázolásnak, az önkifejezésnek, az

¹⁸ Tverdota György, *A József Attila-kutatás dilemmái*, in: *A testet öltött érv*, 202.

¹⁹ Tverdota György, *A József Attila-kutatás dilemmái*, 210.

²⁰ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 120.

²¹ Kulcsár Szabó Ernő, „Széttérült ütem hálója”, 31.

alkotó életrajzi énjére vonatkozó referenciális viszonyoknak jelentőséget²² tulajdonítanak. Bori Imre – 1970-ben! – ez utóbbi olvasáshoz áll közelebb, amikor József Attila irodalmi eredményeit, a szürrealista eredményeket, hiszen ezekről van szó, nem tekinti „irodalmiak”-nak, hanem olyanoknak, amelyek József Attila „életéből következően adódtak”. Bori Imre következtetése talán azért tűnik fel meglepőnek, mert József Attila szürrealizmusa megértése felé ő maga nem az életrajzból, hanem a „világirodalmi szürrealizmusból”, vagyis „poetológiai” és líratörténeti nézőpontból közeledett. Hogy ennek ellenére mégis a „referenciális olvasás” kikötőjében horgonyzott le, annak tudható be, hogy – hangsúlyozom, 1970-et írtunk akkor – így nyomatékossíthatta javaslatát József Attila akkori, az előírttól, az elvárttól, a kanonizálttól különböző „újraolvasására”. Meggyőződése volt ugyanis, hogy „A szürrealista világkép [...] nélkül (tehát) József Attila költészete a harmincas években sem egészében nem interpretálható a teljesség igényével, sem verseinek alapvető vonulatai nem helyezhetők el költészete egészében, s nem értelmezhetők részleteikben. Motívumai, képei, képzetei, a versekben megjelenő vágyak és kényszerképzetek a szürrealizmus »kibeszélt gondolatai« közé sorolhatók, mint ahogy a költő versképének a természetrajza alaptulajdonságaiban épen megőrizhette a harmincas években is a szürrealista kép kritériumait...»²³

Mind a „későmodern” korszakküszöb, mind a „referenciális” és „poetológiai” olvasás körül zajló mai polémiához Bori Imre már nagyon korán hozzászólt, amiből nem arra kell következtetni, hogy már akkor megsejtett valamit, ami majd csak később szólal meg, Bori Imre sem látott a jövőbe, arra azonban mindenképpen oda kell figyelni, hogy József Attila recepciójának és költészete hatástörténetének a kanonizáltságon és a kultuszképződés folyamatain túlmenően is vannak meghatározó tényezői, amelyekhez a mai József Attila-polémiákban mindenképpen gyümölcsöző (lehetne) közel hajolni. Nem hiszem, hogy ebben Tverdota György javaslata, miszerint „nem választani kell a referenciális és a poetológiai olvasás között, hanem arányosan társítani a kettőt”²⁴, segítségére lehet a József Attila-kutatásnak, mert ismeretlenek a társítás kritériumai, az arányosság pedig az irodalmi gondolkodásban nem igazán célravezető: az arányosan „innen is, onnan is” sohasem teheti ki az egészet. A Borinál hangoztatott „teljesség igénye” üres lapja nem tölthető ki arányosan. Abban azonban *A szürrealizmus ideje* meg Bori Imre későbbi József Attila-interpretációi ismeretében is vállalható Tverdota javaslata, hogy sem a referenciális, sem a poetológiai olvasás és megértés nem létesíthet mást, mint amit a recepció kulturális

²² Tverdota György, *A József Attila-kutatás dilemmái*, 198.

²³ Bori Imre, *A szürrealizmus ideje*, 121.

²⁴ Tverdota György, *A József Attila-kutatás dilemmái*, 204.

kódjai lehetővé tesznek, hiszen bennük referencialitás és poetológia együtt működik még akkor is, ha a „teljesség igénye” csupán a megértő soha be nem teljesülő nosztalgija. Hiszen az olvasásnak sem az egyik, sem a másik stratégiája „nem függetleníthető teljesen az értelmezés nézőpontjától, az értelmező érzékenységétől”²⁵, amennyiben, miként Lengyel András meggyőzően állítja, az életrajz is interpretáció...

Az 1981-ben megrendezett tanszéki, illetve akkor még „intézeti” tanácskozáson Bori Imre József Attila-problémák című dolgozatában visszatér a szürrealizmus kérdéséhez. A dolgozat polemikus éle jól felismerhető, sokkal inkább, mint *A szürrealizmus idejében* megrajzolt József Attila-képen. Bori abból indul ki, hogy József Attila költészetének megértése elé „a valódi nehézségeket nem annyira a most ünnepeelt költő műve és művészete támasztja, hanem a magunk irodalomszemléletének nem adekvát jellege”, vagyis – folytatja Bori – „gondolkodásunk valójában nem ért fel ahhoz a korszerű világgéphez, amin József Attila művészete alapul”.²⁶ Mintha a hetvenes évektől a nyolcvanas évek elejéig mit sem változott volna az irodalomszemlélet, amely hiányosságai és kizárólagosságai, főként pedig ideológiai meghatározottságai folytán nem készült fel József Attila megértésére. Többek között a szürrealista József Attila befogadására sem. Ismét az *Eszmélet* VI. darabjára hivatkozva mondja Bori, hogy „törékeny s kényes egyensúlyi pillanata ez a költőnek, amelyben az ilyen típusú költeményei születnek, hogy azután a freudizmus felé billenjen szemléleti és érzékelési »mérlegének« a nyelve, s túl ezen a társadalmi létezés kérdései is háttérbe szoruljanak, hogy az egzisztenciális létezésé lehessen a vezető szólam az érző és eszmélő ember költői megnyilatkozásaiban, s a »Valami« biztos talaja, archimédeszi pontja ellenében a »Semmi« szakadékai derengjenek fel”.²⁷

Majd így folytatja: „A szűkkeblű szürrealizmus-értelmezések nyilvánvalóan tagadják, hogy az 1930-as években József Attilának köze lenne a szürrealizmushoz, s *A város peremén* programversszakában sem hajlandók tudomásul venni ezt, amely, tudjuk, majdnem szó szerint szürrealista program (»Míg megvalósul gyönyörű képességünk, a rend, mellyel az elme tudomásul veszi a véges végtelent, a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent...«), mint ahogy a »rend«, s a »megszerkesztettség« sem mond ellen a szürrealista költőiség követelményeinek.”²⁸ Érdemes ennek a bekezdésnek még egy részletére figyelni: „Olcso lenne ugyanis azt állítani, hogy a gyógyulást kereső költő »akadt fel« a lélekelemzés »ág-bogán«, s végeredményben a »véletlen« csupán, ami lépteit igazította... A freudizmus-

²⁵ Lengyel András, *A József Attila-életrajz kutatásának néhány kérdése*, 18.

²⁶ Bori Imre, *József Attila-problémák*, in: *Hungarológiai Közlemények*, 1981. szeptember, 48. sz., 205.

²⁷ Bori Imre, *József Attila-problémák*, 208.

²⁸ Bori Imre, *József Attila-problémák*, 209.

hoz ugyanis József Attilának nemcsak »életrajzi« köze volt, hanem eszmei és költői elsősorban – ebben különbözik társaitól, akik ugyancsak alávetették magukat a lélekelemzésnek, de művükben nyomát sem találjuk azoknak az ideológiai és poétikai következményeknek, amelyek József Attila »kései siratóit«, utolsó esztendejének verseit jellemzik.²⁹ Mintha *A szürrealizmus ideje* óta eltelt tíz év során Bori Imre József Attila-értésében az »életrajzi«, a »referenciális« és a »poetológiai« olvasás kiegyenlítődése helyett a »poetológiai« került volna előtérbe. Hiszen a freudizmust nem a lélek (és test) »gyógymódjaként« értelmezi, amelynek mint »nyersanyagnak« az életrajz közvetítésével közvetlen köze lenne a »kései siratókhoz«, hanem költészete (és gondolkodása) tárgyaként. Valami egészen hasonlóat állít Kulcsár Szabó Ernő is, amikor József Attila és a freudizmus viszonylata megközelítésének az eddigiektől eltérő értelmezésére tesz sürgető javaslatot, mégpedig, miként Bori is, az *Eszmélet* befogadása nyomán: »Anélkül, hogy épp az *Eszmélet* kapcsán akarnánk szaporítani a József Attila-líráról élősködő pszichoanalitikus reflexiók számát, a Freud-vonatkozásokat is úgy kellene egyszer végre szemügyre venni, mint amelyeknek elsődlegesen nem életrajzi vagy terapikus a relevanciájuk.³⁰ A *Szabad-ötletek jegyzékét* Bori »esztétikai tárgyként« érti, amikor benne a szürrealista líra kivételes teljesítményét ismeri fel.

Lengyel András szerint »József Attila a pszichoanalitikus elméletet (s az alkalmazható technikát) mint önmegértési modellt – s mint költészeti nyersanyagot kezelte.³¹ Vagyis kitart a referenciális olvasás elsődlegessége mellett, mert József Attilánál »az utolsó években a személyes élettörténet ezen az analitikusan orientált önmegértési modellen keresztül, ezek közvetítésével vált költészetté. Az életrajz közvetlen, primér költészettörténeti relevanciája – nagyon markánsan – itt érhető tetten.³² Lengyel András gondolata messze áll Kulcsár Szabóétól, viszont közel kerül Bori Imrééhez, azt azonban, ha nem is mondja ki, nem vitatja el, hogy a »pszichoanalitikus elméletnek«, de a »személyes élettörténetnek« is lehet »nem életrajzi vagy terapikus« relevanciája, vagyis értelmezhető »nyelviségként«, fikcionált »esztétikai tárgyként«. Az életrajzi aspektus a lírai mű fikcionalitását nem törli ki, és nem is mehet elébe a nyelvi megalkotottságnak. Ebben lehetne felismerni – jó lenne felismerni – azt az »arányosságot«, amire Tverdota György gondolt, amikor a József Attila-kutatásban a »referenciális és poetológiai« olvasás egymáshoz való közelítésére tett megszívlelendő, de a József Attila-polémia mai állása szerint utópikusnak tetsző, ezért vitatható javaslatot?

²⁹ Bori Imre, *József Attila-problémák*, 209.

³⁰ Kulcsár Szabó Ernő, »Szétterült ütem hálója«, 23.

³¹ Lengyel András, *A József Attila-életrajz kutatásának néhány kérdése*, 25.

³² Lengyel András, *A József Attila-életrajz kutatásának néhány kérdése*, 26.

Sör vagy tej? Ez itt a kérdés! Ez-e?

Reflexiók egy régi vitáról

A múlt század hatvanas éveinek elején a vajdasági magyar irodalom az erőteljes megújulás napjait élte. A fellépő fiatalok megbotránkoztatón felkavarták irodalmi életünk állóvizét, új igényeket jelentettek be, s minden erejükkel azon voltak, hogy a vidékiesség ellenében igazi értékek létrejöttét tegyék lehetővé. Ezzel párhuzamban a *Híd* tervszerűen az irodalmi modernség felé fordult, az ötvenes évek második felében megalapított Forum Könyvkiadó pedig több olyan vállalkozásba fogott, amely könyvkiadásunk szervezetlenségének korábbi állapotában elképzelhetetlen volt. Ezek között több mint negyven év után is számottevőnek látszik három XX. századi költőnk műveinek kétnyelvű kiadása. Ady Endre, József Attila és Radnóti Miklós versei Danilo Kiš fordításában jelentek meg 1961-ben – selyemkötésben, kiváló szerzők előszavával. Irodalmi életünk és könyvkiadásunk ünnepe volt ez, amely azonban érdekes módon mégis hosszan elhúzódó vitára adott alkalmat.

(*Előzmények*) Megjelenésük után a könyveket Bori Imre fürkészte közelebbről, alapvetően fontosnak tartva, hogy „szerb nyelven is Ady, József Attila, Radnóti szóljon, ne pedig halvány és vértelen árnyuk kísértsen a versekből”.¹ A költészet fordíthatóságának kérdéseit állította tehát középpontba, egész sor olyan példát hozva föl, amely a fordítói munka nehézségeit érzékelteti. Ezek között a példák között ott találjuk József Attila *Ars poetica* című kései versének második szakaszát is, amelynek átültetése „halvány lenyomata” csupán az eredetinek.

Miután Bori Imre felhívta rá a figyelmet, hogy József Attila a „nyelv nagy ingyence volt”, hiszen „egy-egy jelzős szerkezete, metaforája, hasonlata, rím-megoldása nyelvi bravúr”, közzétette a jelzett versszak eredeti és fordított változatát: „Az idő lassan elszivárog, / nem lógok a mesék tején, / hörpintek valódi világot, / habzó éggel a tetején.” És a fordítás: „Vreme će polako da mine, / al' mleko mi basne ne treba. / Ja zahvatam iz dubine / života, zajedno sa penom neba.”

A két változat egybevetésekor Bori Imre abból indult ki, hogy a „magyar szöveg látszólag a legegyszerűbb, csak le kell fordítani: a nyelv mai, nincsenek a szavaknak melléközöngéi, csak szavak vannak s egy metafora”. Ennek ellenére megítélése szerint az eredeti első sorának igéje azonnal megtorpanásra készítette a fordítót, hiszen csak leegyszerűsítve tudta érzékeltetni az idő múlását. A „nem lógok a mesék tején” sor esetében megőrizte ugyan a metaforát, de „kénytelen volt lemondani az egész kép érzékletességének, valódi tartalmának visszaadásáról”. A legnehezebb feladatot mégis a versszak két utolsó sorának tolmácsolása jelentette számára: a fordításban ugyanis „csak a habzó ég kifejezés maradt meg, a teljes kép: a valódi világ, a habzó söröskorsóból hörpintő felnőtt azonban elsikkad, hiányzik a kép univerzalitása is, a világgá nőtt söröskancsó képzete, mint ahogy a hörpintek ige funkcionális szerepe, vizuális képzetekkel átszőtt hangfestése nincs meg a fordításban”.

Észrevételeit sorjázva Bori Imre nem tért ki arra, hogy a fordításban a *mesék* általánossága tisztázatlanságot sugallón *állatmesékre* szűkül, a harmadik és negyedik sor enjambement-ja föllazítja a ritmust, az *élet mélyének* és az *ég habjának* egybekötése pedig olyan ellentétet rögzít, amely az eredetiben egyáltalán nincs jelen. Ezek és a homályban hagyott lehetséges más helyek arról tanúskodnak, hogy dolgozatát Bori Imre korántsem szerénykedésből nevezte „műhelyforgácsok”-nak, hanem mert az elérhető teljességről lemondva tudatosan vállalta a „műfaj”-jal járó hézagosságot.

(*Vita támad*) Major Nándor, a *Híd* akkori főszerkesztője *Körök a homokban* című szellemi naplójában azonnal reflektált a Bori-féle „forgácsok”-ra.² Mondandóját három irányban fejtette ki. Elsőként arra mutatott rá meggyőzően, hogy József Attila szövege egyáltalán nem egyszerű, s véletlenül sem csak egy metafora található benne. „Nem kétséges (...), hogyha az idő *elszivárog*, akkor az metafora, a mesék *tején* kifejezés szintén az, s ha a költő ezenkívül még azt mondja, hogy ő nem *lóg* ezeknek a meséknek a tején, az újabb metafora. Ha valaki valódi világot *hörpint*, az metaforával fejezte ki magát, s ha ennek a valódi világnak a tetején *habzó ég* van, akkor még egy metaforával tetézte mondatát” – bizonygatta, majd el-

² *A varázslat nyomában. Híd, 1962. 6.*

tűnődött azon, hogy Bori, bár nem feltételezhetjük, talán „nincs egészen tisztában a metafora válfajaival”, vagy ha igen, nem állapítható meg biztonsággal, hogy sorai mögött felelőtlenség, lomposág vagy könnyelműség húzódik-e meg.

Ez a tűnődés, annak ellenére, hogy vitát provokáló hatásfoka tagadhatatlan, kissé fölöslegesnek látszik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Bori Imre meglátásait elsődlegesen egy lélektani rövidzárlat indukálta. Sietett kimondani, hogy József Attila szövege „látszólag a lehető legegyszerűbb” (magyarán: egyáltalán nem egyszerű), majd kettőspontot tett, s a fordíthatóság nehézségeinek kiemelése kedvéért, a *látszólagról* teljesen megfelelkezve, elvégezte a *tényleges* leegyszerűsítést. E körülmény nem menti ugyan, de mindenképp magyarázza észrevételeit.

Major Nándor kifogásainak másik csoportja a söröskorsó képzetkörére vonatkozott. Úgy találta, hogy a „habzó söröskorsóból hörpintő felnőtt” képe „nem l e h e t s é g e s magyarázat, hanem csupán Bori szüleménye”, hiszen „József Attila szövege nem ad *legendő* indokot erre”. Borit nyilván a *habzó* szó csalta lépre, fejtegette nem sokkal később, s „mivel a szövegben egyetlen szót sem talált, melyre *szervesen-közvetlenül* rámutatna, a habzó sör önkényesen előszedett képével ráhúzta a versszakra elképzelésének kaptafáját”. Mindehhez hozzáfűzte még, hogy Bori azzal, amit egy beszélgetésük során a maga igazának bizonyítására fölhozott, hogy ti. „József Attilának szinte rögeszméje volt ez a kép, különféle variációban nem egy versében fellelhető, s egy helyütt egészen konkrétan *söröskorsóról* beszél”, „nem bizonyít semmit”. Nem, mert ha „két különálló, *hasonló* házról beszélünk, s az egyikről bebizonyítjuk, hogy sárga, azzal még nem bizonyítottuk be a fehérre meszelt házról, hogy az is sárga”.

Miután a szöveg egyszerűségét s benne a világnagy söröskorsó jelenlétét cáfolta, Major Nándor harmadszorra a maga versértelmezésére tért át. Nyomatékosította, hogy a „költészet nem pusztá logika és grammatika, hanem *varázslat* is”, s mert így van, a kritikusnak „értenie kell a mágia megfejtéséhez, de nem olyan értelemben, hogy maga is felcsap varázslónak, bűvésznek, s szemfényvesztő megoldásokkal szolgál”. Bár a kritikus pontosan tudja, hogy nincs az az elemzés, amely „elég mélyre tudna hatolni ahhoz, hogy megközelítse a költő imaginációjának határait”, a mágia megfejtésére törekszik mindaddig, amíg indokolni tudja észrevételeit.

Major Nándor részletekben gazdag interpretációjának ismertetése túl sok helyet igényelne. Annyit azonban – a leegyszerűsítés veszélyével is számolva – mégis el kell mondanom, hogy a második sor rímhívó szavára (*tején*) és a negyedik sor felelő rímére (*tetején*) összpontosítva kifejtette, hogy a „versszakon végigvonuló *meg nem nevezett* folyadékról a varázslat folytán az a képzetünk, hogy *más nem is lehet*, mint tej; van a mesék teje,

s van a valódi világ teje, az előbbin lógnak (csüggenek) valakik, az utóbbiból a költő hetykén tud hörpinteni, noha ez a valódi világ (teje) magába foglalja a mindenséget”. Ezek után, a tejtől most már jórészt függetlenül, arra a csakugyan elgondolkodtató konklúzióra jutott, hogy a lírai szubjektum „előbb felállította a mesék és a valódi világ ellentétét, az utóbbi mellett törve lándzsát, majd pedig a versszak utolsó sorában feloldotta ezt az ellentétet azzal, hogy a valódi világ tetejébe habzó eget képzelt, ismét csak hetyke kihívással: levegőben lebegő irrealitást, *meseszerűséget* tehát, *olyasfélét*, amit az imént megtagadott, azonkívül pedig a *tetején* rímmel a *mesék tejét* is a valódi világ tetejére dobta, bele a habzó égbe. A mesék világával gyökeret eresztett a valódi világba”.

Kár, hogy ma is figyelemre méltó esszéjét azzal zárta, hogy Bori „ezúttal rossz oldaláról mutatkozott meg”, akár nemrég „Fehér Ferenc új verseskötönyvéről szóló ismertetésében” is, ahol „zavaros terminológiával (...) zsákmacskát árul”. Ez az újabb frontnyitás ugyanis akarva-akaratlanul azt a benyomást kelti, mintha mégsem az *Ars poetica* varázslata volna itt az igazán fontos, hanem Bori Imre irodalmi ténykedése.

(*A csizma az asztalra kerül*) Major Nándor vitát szorgalmazó írására Bori Imre azonnal válaszolt.³ Anélkül, hogy a szóban forgó strófa állítólagos nyelvi egyszerűségének, a melléközöngé nélküli szavaknak s az egyetlen metaforának kérdésére bármilyen formában visszatért volna, azonnal azt próbálta megvilágítani, hogy miként is került a csizma az asztalra, azaz honnan származik a „világgá nőtt söröskancsó” képzete. Rámutatott, hogy József Attilának vannak képei, amelyek képzetekként vissza-visszatérnek verseiben, s „ha a szövegkörnyezetnek megfelelően módosul is a jelentésük, alapvető vonásaikat megtartják”. Azt bizonyítandó, hogy a söröskancsó képe is épp ilyen, előbb a *Tudtam ént* idézte („óriási korsó sör a nyár, / habok rajta pufók fellegek”), majd *A szigeten* című verset („Úgy ízlett már a levegő is régen, / mint állott sör, habja se volt az égen.”), s e példák alapján arra a következtetésre jutott, hogy az *Ars poetica* második versszakában ugyanez a képzet bukkan fel.

A szerencsésen megtalált s megdönthetetlenek hitt bizonyítékok birtokában Bori Imre elvetette a föltevést, hogy a versben meg nem nevezett folyadék a tej volna, s továbbra is a söröskorsót állítva előtérbe úgy vélte, hogy „inkább a valóság »részegéről« kellene talán beszélni, a költőről, aki a »valódi világtól« rúg be, mámorosodik meg”.

A vita hevében s a maga igazának tudatában Bori Imre több helyütt leegyszerűsítette és félremagyarázta vitapartnerének érveit, épp ezért a dis-

---

³ *Csizma az asztalon. Híd, 1962. 7-8.*

puta következő szakaszában Major Nándor körültekintően, kissé kioktatón visszatért ezekhez a helyekhez.⁴ Szerteágazó, feszültségteli háttéranyag jött létre így, amely úgyszintén figyelmet érdemelne, ezúttal azonban mégis a vitázó felek által kiélezett alapellentétnél maradok.

(*Előtérben a sör és a tej*) A csizmát fölmutató Bori-cikkre válaszolva Major Nándor „elemi fokon” fejtette ki, hogy az egyediség és általánosság relációiban szemlélődve a söröskorsó csakis esetleges képalkotó elem lehet, hiszen külön-külön kimutathatóan csak a Bori által idézett első és második versben van jelen, a harmadikban, az *Ars poeticában* „viszont sem »betű szerint«, miként Bori bevallja, sem másként”.

Így van, kétségkívül, de a kérdést máshogyan is felvethetjük. Minthogy a lírai én folyékony valódi világot hörpint, a folyadékhoz akarva-akaratlanul edényt próbálunk asszociálni. Akár söröskorsót is, mint tette korábbi József Attila-versekre emlékezve Bori Imre. Ez eddig rendjén is volna. Nem feledhetjük azonban, hogy itt mégsem az *edény*, hanem a *tartalma* a fontos. A valódi világot mint tartalmat és a sört mint tartalmat, bármennyi híve van is utóbbinak szerte a világon, nem azonosíthatjuk. A sör a valódi világ viszonylatában annyira jelentéktelen, hogy a „habzó söröskorsóból hörpintő felnőtt” képét mindenképp kizárja.

De ha jobban meggondoljuk, hasonlóképpen vagyunk a *tej* fogalmával is, bár egészen más okból. József Attila metaforáinak sajátosságait vizsgálva Hankiss Elemér annak idején kitért a *Favágóból* ismert „fagy baltája” metaforikus szerkezetre is, amely megítélésem szerint nagyfokú rokonságot mutat a „mesék tején”-nel. Hankiss előbb emlékeztetett rá, hogy a metafora két tagból áll: a képből és a kép sugallta jelentésből. A „Fönn, fönn a fagy baltája villog” verssorban a *balta* a kép, az általa sugallt jelentés pedig valami olyasmi, hogy a „fagy éles, kegyetlen, szigorú fénye, kegyetlensége, szigorúsága, hideg szépsége”. Amikor a metafora „működni, hatni kezd, akkor előbb a *kép* elhalványul, áttetszővé lesz, veszít konkrét tárgyiságából, mert *már nem önmagát jelenti*, hanem valami lassan áttetsző, átsugárzó fogalmat, jelentést. Ezzel egy időben azonban megindul egy ellenkező irányú mozgás: a *jelentés*, az elvont fogalom lassan színnel, formával, valósággal, képiséggel töltődik fel, mintegy megtestesül a villanó balta képében – *anélkül azonban*, hogy végül is e két tényezőt, az elvont jelentést és a képet, a baltát és hideg szigorúságot a tudat effektíve s logikailag azonosítani tudná. Át-átcsap tehát egymásba a két sík, a két pólus, a kép és a jelentés, a tudat azonban újra és újra szétveti ezt a kapcsolatot, hogy a következő pillanatban újra egymásba mosódjanak, egybevillanjanak”⁵

⁴ *Verset az asztalra. Híd*, 1962. 7-8.

⁵ *József Attila komplex képei. Mérhető-e a vers „intenzitása”?* In: *A népdaltól az abszurd drámáig*. Budapest, Magvető Kiadó, 1969. 20-21.

Kérdéses metaforánk pontosan így működik. Amennyiben megbontjuk, és a képet, a *tej* fogalmát ugratjuk ki, hasonló következtetésre juthatunk, mint vitát kezdeményező első írásában Major Nándor: „Tejen lógni, csüggeni – a *valóságos* kép szopásra asszociáltat bennünket: a csecsemő dolga ez.” Ha viszont a csonkítatlan metafora működésére figyelünk, a háttérből nyomtalanul eltűnik a csecsemő és a szopás képzete, s kezdetét veszi a kép és jelentés közötti, Hankiss Elemér emlegette folytonos át-átcsapás, amely meggátolja, hogy a *tej* szó tartósan, definitíve a tejre utaljon, s így a létet is tejjé, a *valódi világ* tejévé transzformálja. Ez akkor is így van, ha a rímhívó *tejémre* felelő bravúros *tetején* netán más következtetésre csábít bennünket.

(*Epilógus*) A vita, túlzás nélkül állíthatom, nemigen közelítette egy-máshoz az elhangzott interpretációkat. Bori Imre ugyan némi kivárás után még egyszer megszólalt, higgadtabb hangon, az árnyaltabb érvélszervezővel⁶, ez azonban a lényegen már mit sem változtathatott. Major Nándor ugyanis befejezettnek tekintette a vitát, ami szépen kitetszik másodszeri megszólalásának zárószóiról: „végtére is nem az a fontos, hogyan értelmezi ő s hogyan értelmezem én a kérdéses versszakot, hanem az, amit a vers tudatunktól függetlenül magába zár”.

Ezek a szavak kellőképp indokolják a vitából való kilépést, ugyanakkor azonban problematikusnak is látszanak. Ha ugyanis feltételezzük, hogy az irodalmi műalkotás lényege az, amit tudatunktól függetlenül magába zár, akkor ez nem mást jelent, mint hogy tulajdonképp nem is érdemes elemzőn elindulni feléje, hiszen érdemben úgysem közelíthetjük meg. Szerencsére ez még sincs így! Nem véletlen, hogy az újabb elméleti álláspontok szerint nincs többé *szubjektív* értelmező és *objektív* szövegjelentés, csupán egy időben létező interszubsztitívitás, amely döntően meghatározza a hagyománytörténetét. Ebben az értelemben Bori Imre és Major Nándor vitája olyan interszubsztitív aktusnak tekintendő, amely függetlenül a vélt vagy valós személyes igazságoktól máig hatóan kihat az *Ars poetica* utóéletére. S ami külön vonzó ebben a vitában: egyik fél sem tévedt az ideológiai vagy személyes leszámolás útvesztőjébe. Helyenként, igaz, félresiklik az érvélszervezés, itt-ott mindkét részről felülkerekedik az egyéni érdek, egészében azonban a vita mégiscsak a *pajzzsal és dárdával* babitsi elvét érvényesíti, egy olyan időszakban, amikor úgy látszott, hogy irodalmunk előtt fényes távlatok nyílnak.

---

⁶ József Attila *Ars poeticája*. *Híd*, 1962. 10.

József Attila light

Most. Mikor hogyishívják. Éppen másnapos.
Egy másik napon hirtelen felébresztik őt. Áll álmosan
az előszobában. Mint Szókratész amikor felfedezte azt
amit ma jobb híján Európának nevezünk. Áll - álldogálok - ott:
Fáj a fejem. Fáj a faszom is. Értetek és értünk is
egyfolytában. Ez a kezdet. A végről majd a végén - ha.

Ez egy szerkezet. Mely nem működik.

Mivel elromlott bennünk valami.

Vagy csak nem maradt meg annak ami.

Hiába kattog: ott - és zörög: itt.

Most. Amikor éppen rúgják ki. A munka-
- micsoda? - helyéről. Helyben vagyunk. Ott ahol éppen.
És másnap. Mindig másnaposan és mindig okosabban
egy csöppnyivel. Miközben menetrendszerűen kis-
kutyák vörös faszát bokkrétába kötve ünnepélyesen
az Ismeretlen Hős síremlékére baszarintják azok Akik.

Ez egy könyv. Melyet egyszer majd megírnak.

Ezen szerkezet működési elve

lesz aprólékosan leírva benne.

Fényképét majd hozza a helyi hírlap.

Most. Hogy a nyuszika újabb szaros nyuszikákat tojik
a szeretettel kikészített fészekbe. Hogy képviseljük
az érdekeinket. - Lenne egy kérdésem: Hol? -

Hol? Hol? Hol a természet éled újjá hol mi:
nem. Egy istenért sem. Még mindig ott állunk
- szerző és olvasó is - az előszobában mezítláb.
Ez egy ötlet melyen hiába kotlott
egy ember évekig. Nem lett belőle
semmi... hasznos. - Mondjam hogy egyelőre? -
Önkéntesek vagyunk. Önkéntes foglyok.
Most - míg speciel elmegyünk a bús picsába -
kiderülhet hogy az élet mégiscsak: élet. Amit élni
lehet. Inkább rosszul de szép pillanatokkal
tarkítva. - Az előszobában mezítláb. -
Hol az a szerb román szlovák vagy osztrák
aki többet ártott nekünk mint mi magunk?
Ez egy vers. Melyben élek és halok.
Nem egy világcég - Nike Opel Fila
vagy Sony - nem egy József Attila
már Böndör is alig: de *itt vagyok*.
Az álmos szentek töke meg az Átkozott-
Áldott Utókor sem mondja meg
hogyan hol. De próbálkozni lehet.

A helyemben József Attila ...

Utánérzések 1995-ből

I.

3 A plébános eltollázkodik, túl sokáig
törölgeti a fényes szentségtartót,
elkészik az utolsó kenettel.

6 De azután csipkés aljú fehér
rokolyáját fölszippentve túlteszi
magát a dolgon - igyekszik
melegen öltözni, mert hideg
szél fúj.

9 Egyszerre hideg szél a szélrózsa
minden ágáról, mintegy szítani
az ember bensőjében a lélek parazsát -
12 ez már az örökkévalóság lehet.
Ennek vagyunk mi nyűg a nyakán.

II.

3 Minden élő ellen már rég
kihirdették a statáriumot; most
dúvadak loholása - golyót
a szakadt horpaszukba!

6 Golyót a zsák dióba, amelyet
a havazás elől mentett meg valaki,
26 s azután csak hallgatta a csörtögést,

9 miként igyekeznek összekapni magát
a sok gurulóra álló csonthéj.
Ne higgy a szemednek és
12 ne higgy a fülednek, inkább messze,
belül sejtsd meg az összességet,
miután a horizonttal aláhúzták,
és valahol a hátad mögött összeadták.

III.

Ahogy a lakatlanság fölött nagy magasságban
átsüvölt a légvonot, állíthatjuk:
3 a mi óceánunknak nincsen partja.
Isidor habcsókra csücsöríti ajkát,
bajusza előremered, szája szegletében mosoly.
6 - Ki lenne a menyasszony? - kérdezi.
Még le sem vetette az egyenruhát,
tetű mászik a fülén, pedig a modern
9 háborúban mintha alig vennének részt
a tetvek. Kár lenne rá fölhívni a figyelmét.
Hadd függeszkedjen a korai denevér röptén,
12 szemernyit sem érezve a bizonytalanságot,
csak a sötétben a sülő kolbász szagát.

IV.

Előbb rumot iszik a hideg ellen,
úgy tesz, mint aki nagyon messziről
3 érkezett, és sehogyan sem képes megérteni,
hogy váratlanul itt a kikelet.
Mert a Sarkvidéken a poláris fény
6 még fókabőr csizmában csap össze a
jegesmedvével, és az északi delej
telezsongja az ember fülét. Ezért nem ír
9 alá semmit, kézírása különben is olyan,
mintha Isten háta mögötti vidéken,
medvéktől tanulta volna a betűvetés
12 tudományát meg minden más fortélyt.

V.

3 Akiket rejtelmek hajszolnak, azoknak
súlya alatt beszakad a jég, nem jutnak
messzire. Egykor sokkalta biztosabb volt
6 a kifényesedett ekevas tükrébe nézni,
az ember könnyen fölismerhette képén a
torzulásokat, szélesen elálló fülét
vagy épp ütközni kezdő szarvát,
9 összedrótózott, repedt koponyacsontját.
Ám manapság a fiaördög már nem áll
tükör elé, nem óhajt bizonyítékot.
12 Lajjhógó esőben kerülgeti a baromfiudvart,
mint aki arra vár, hogy kotkodálva
megtojjon a Fiastyúk, vagy inába marjon
csőrével a lúdvérc.

VI.

3 A vadnyúl a verőfényben cipőt ránt,
tudatában annak, hogy hihetetlenül nagy
távolságot képes megtenni, és akár egy
gyorshadtestet is maga mögött hagyni.
6 Hamarosan eljön az idő, amikor már
nem törődik állítólagos üldözőivel,
más relációkban mozog, mint aki
9 összeesküvést sző, falra vetülő árnyékával
nagy csetepatét váltva ki: vagyis csak
árnyjáték ez az egész! Árnyék
12 rajzolja valamennyiüket a falra,
mint valami elhasználódott lenyomatot,
amelyről már nem készül több másolat.
Át kell utána meszelni a házat.

VII.

3 A botcsinálta piktor hosszú nyelvű meszelővel
látna neki átfesteni az égbolt sarkait.
Senki sem siet a segítségére.
6 Az általa megfelelőnek talált színt
bőségesen föleresztette késsel,
mint aki az azúrba ömleszti át fantáziáját.

Elképzelésére azonban sehonnan sincs
válasz, habár mint objektum, valójában
9 nem jelent bemérhető. A halhatatlan
lélek - ha volna -, az lenne a bemérhető.
Most ki vagy mi itt a halhatatlan?
12 Mert a haragszó ugyanúgy elül, mint az ágyúdőrej.

VIII.

Valami vonatkozásában leszorulunk
mi erről a síkról, idomunk nem
3 terjed ki addig, hogy megnevezhető ábrát öltson.
Szóródás, vagy csak a részint észlelhető töredéke.
6 Pedig a hepehupás földön úgy
szedi a lábát, mintha hazafelé tartana.
Aki már ment hazafelé, hangszer tokjával
a hóna alatt, ismerheti az utat.

IX.

Kabátja szárnya már-már
élettelenül lóg: ám ne feledjük, ez már március!
3 Előbb a húshagyó keddet ünnepli,
ezt igyekszik végiggondolni, csak azután
jön sorra a többi nap, amíg a jázminbokor
6 virágba nem borul, szitáló esőben.
Világ csodája! Mintha valakinek
egyszeriben felesége lenne, pedig
9 sohasem házasodott. Az asszony
nyűgösködik, kisdedet akar,
véletlenül sem hajlandó beérni
12 holmi ígéretekkkel. Mit lehessen itt tenni?

X.

A viláért sem csírázna le krumplit,
pedig hamarosan, kétséges elképzelésként,
3 ugyanazok a hajtások ütik át a bőrért s
futják be a homlokát, mint aki nem is
innen származik, hanem ki tudja,
6 mely helyet nevezhetne meg bölcsőhelyéül.

Még mindig vannak, akik egy régi
háborút hoznak föl mentségükre,

9 megjegyezve, hogy elszánt gondolataikat
jelenleg is ez tartja összekuszálva,
mintha semmi egyéb sem történt volna
12 azóta a világon. Nos, a világon semmi egyéb
sem történt: Van, aki krumplit vermel el,
és van, aki még mindig egy háborúról szól.
15 A halálnak is lehetnek példaképei.

XI.

Kemény fagy nemzeti történelmek folyamán,
3 hogy forgás közben megdermed a kocsikerék,
s a hidegtől megpattan az ember nyelve alá
rejtett ezüstpénz.
6 Erre virágozni, nyitni rózsaszínű szirmot!
Betartva törvényeket, amelyeket mások fogalmaztak.

XII.

Előttünk az egész világot már
3 töviről hegyire áttanulmányozta valaki,
oly biztos kézzel kapcsolva össze
a fogalmakat, mintha valami újnak
jutott volna a nyomára.
6 Csakhogy kinek-kinek új ez az egész,
mindaddig, míg ki nem tördeli fogait,
s eróziója föl nem kapaszkodik
9 a feje búbján. Ekkor következhetne
valami megoldás, történelmi formáság,
átjárás az idő módozatain, tompa szögben.
12 De nincs átjárás, csak visszaverődés,
érdes fölületről, amely a fénytörés túloldalát
lepi, és ezt ki-ki a maga nyálával írja be.
15 Láthatatlan tentaként a más nyála - ez
szóba sem jöhet.

XIII.

Érces hangon akkorát kiáltva,
3 hogy a hangerőtől ijedtében
szárnyra kapjon a műtrágyaszóró
repülőgép: ezt nevezném én
teljesítménynek! Ettől még

6 a szürke égajl is megvonaglana,
mintha ágyút sütnének el vaktában
a színfala mögött!
9 Tehát itt élünk mi, nyápican,
a kákabélú fasort követve, amely
valaha fontos útvonalat szegélyezett.
12 Szekerek haladtak rajta a dermesztő
hidegben, megrakva összefagyott
sebesültekkel. Ma már csak a
15 síri csend. Mintha egyszer már
eltemettek volna bennünket,
évszázadnál is régebbi ütközetek
18 mindmáig föl nem támadt halottait.

XIV.

Nehéz szívvel havazik. Szirom-
és havas eső tegnap éjfél után.
3 Vajon akadhatott-e volna más lehetőség,
becsukva két semmi közé, ahogyan
egy könyv fedelét hajtánám magamra...
6 Hol lakom? Jó éjszakát!

Megjegyzés: Újvidék úgy kapcsolódik a József Attila-életrajz fonákjához, hogy a költő édesapja, József Áron, Amerika felé tántorogtában (ahová sohasem érkezett meg), bizonyos ideig a helyi Albus szappangyárban volt szappanfőző mester.

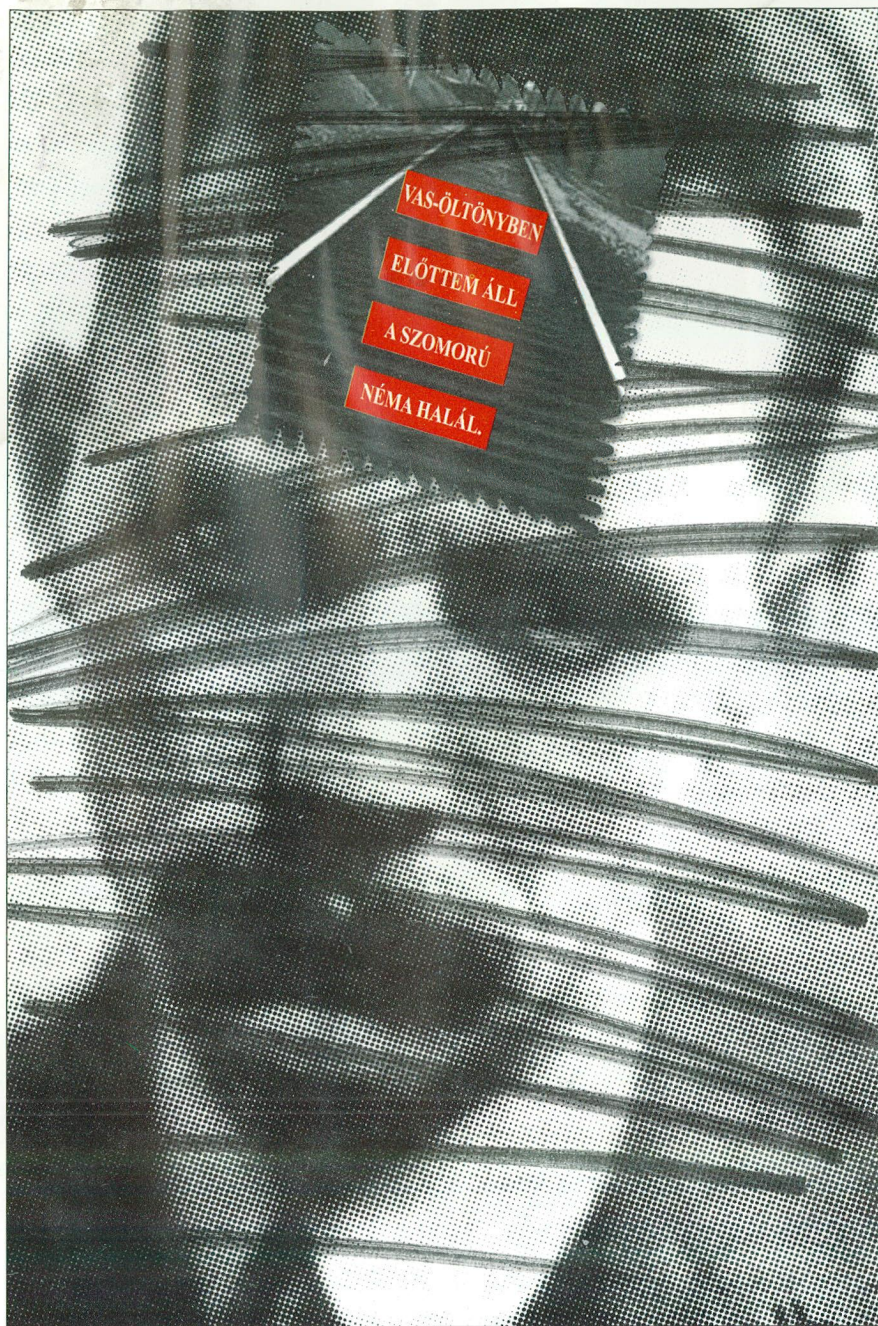
Évforduló

ezerkilencszázötvenhétben
a telepi József Attila általános elemi iskola
tanulójaként

húsz évvel József Attila
halála után

megláttam József Attilát
egy agyonnyomott
raszterszürke bajszos fényképen

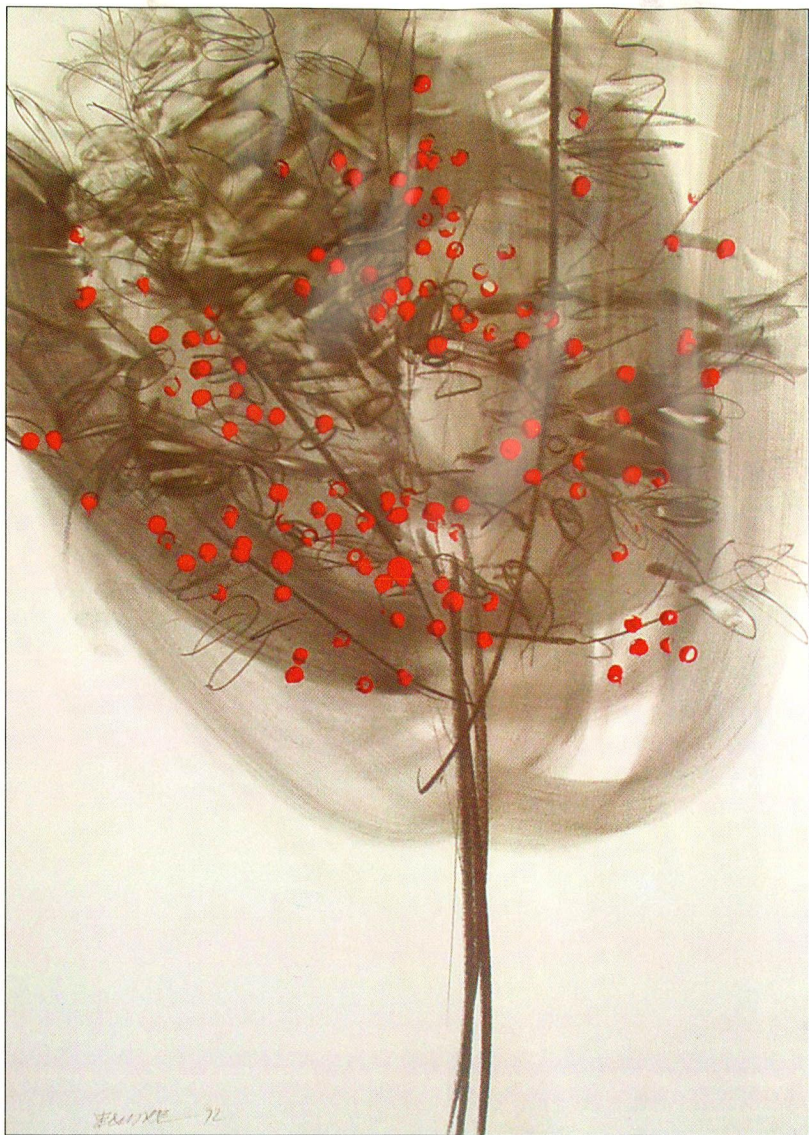
szikrázott
róla
a fájdalom

Kapitány László: József Attila: A halálról

*„Vas-öltönyben előttem áll,
A szomorú, néma halál...”*

Penovác Endre: Meggy

*„Piheg a meggy kicsattant ajka,
még a kórón is fönnakadva.
S hogy tágul, szűkül gyors ütemre
az egész világ!...”*

(Piros hold körül)

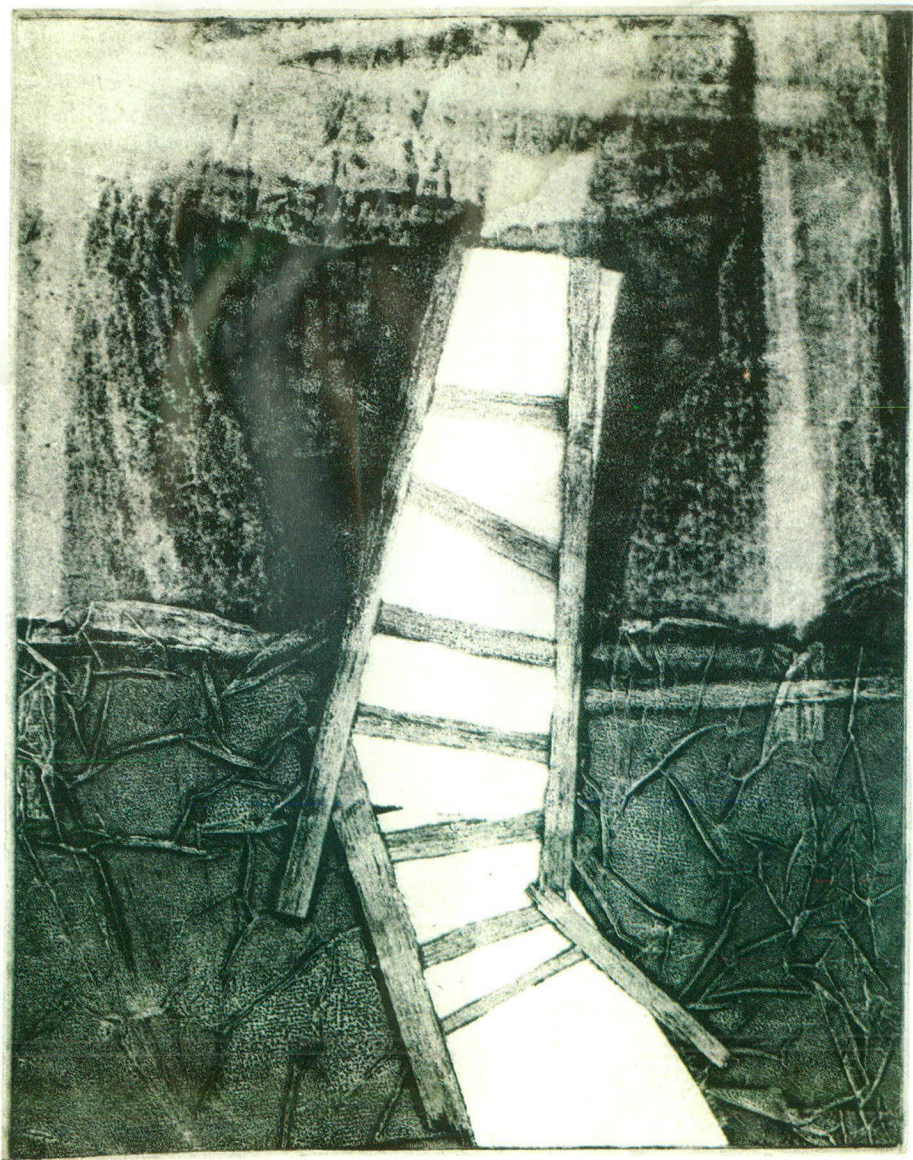
Szajkó István: Az árnyékok...

„Az árnyékok kinyúlanak,
a csillagok kigyúlanak,
föllobognak a lángok
s megbonthatatlan rend szerint,
mint úrben égítést kering
a lelkemben hiányod.”

*Maurits Ferenc: Festményvázlat
József Attila Szappanosvíz című költeményéhez*

Mezei Erzsébet: Égvíz

Kalmár Ferenc: József Attila: Kukoricaföld

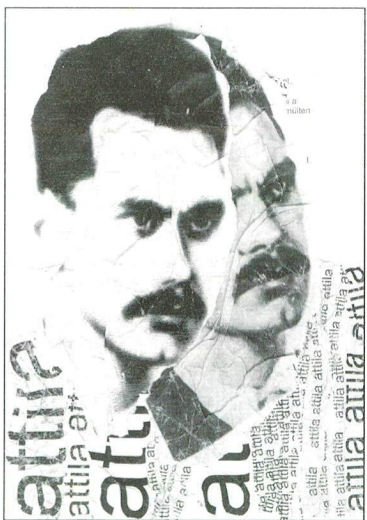
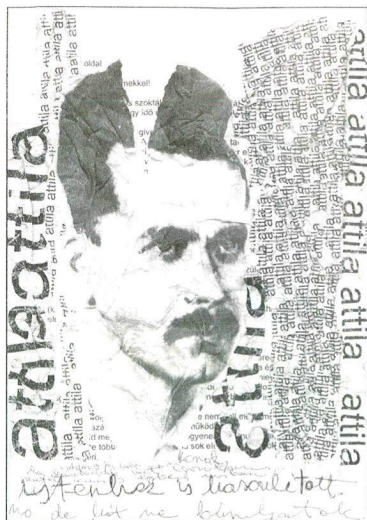
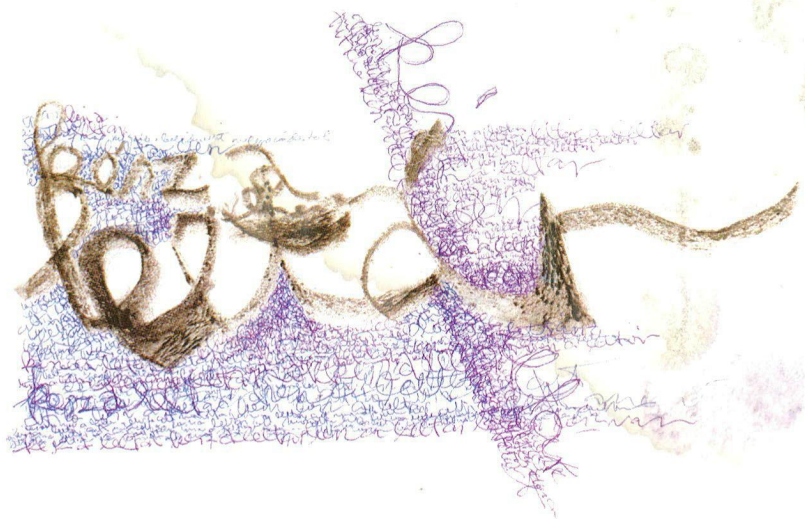
*„A kukoricaföldön ülök, várok,
Tán arra, hogy a varjú mikor károg
És mikor kell zengő cinnel tovaúzni.”*

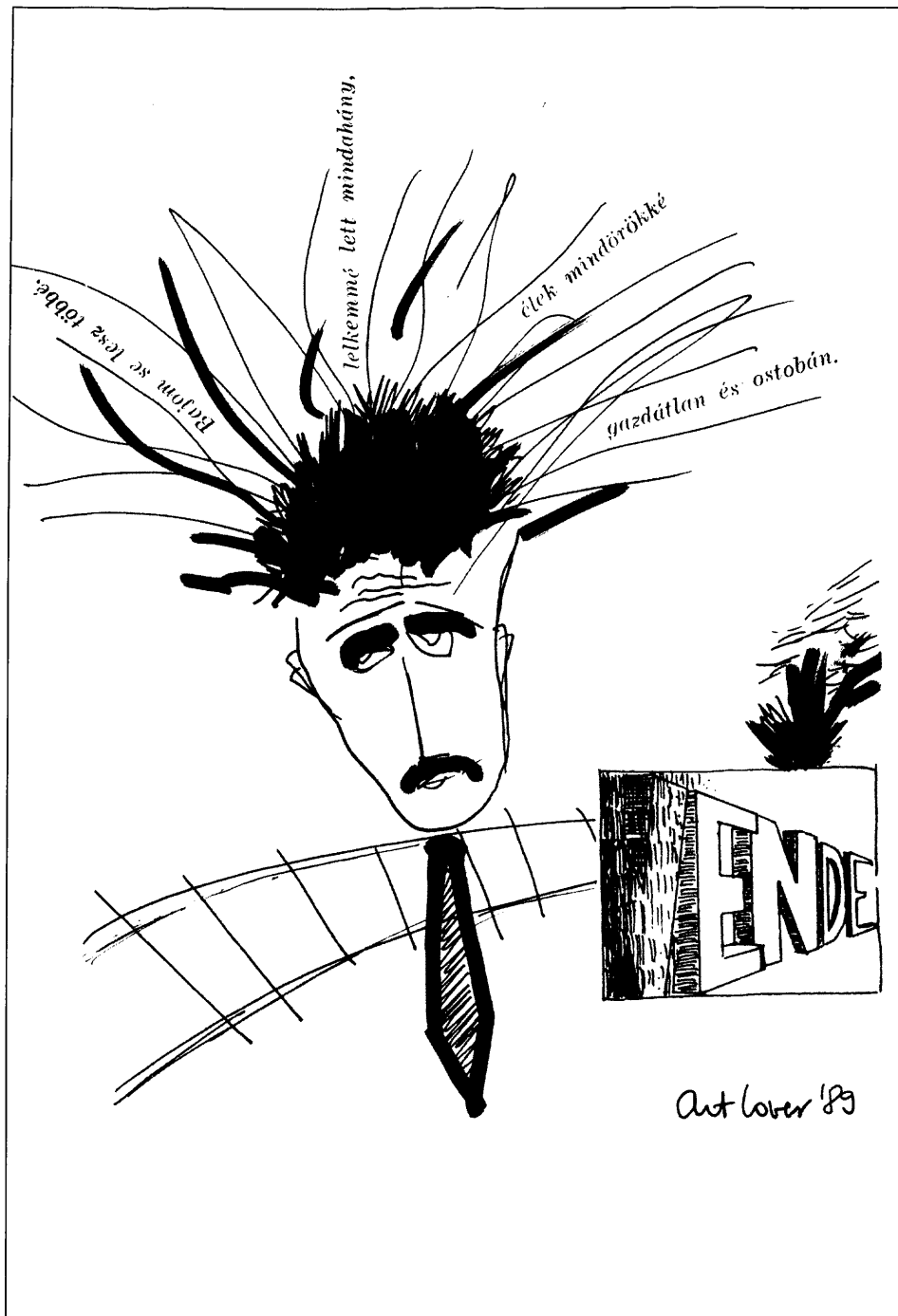

Zsáki István: Gyöngy

„Gyöngy a csillag, ugy ragyog,
gyöngyszilánkokként potyog,
mint a szőlő fürtösen,
s mint a vízcsepp, hűvösen.”

Szombathy Bálint: Tsúszó Sándor: József Attila portréja

Mi szép a roppanásban

Szikraneszre csap kezem lepedőre dideregve hamuszagú vaskályhaha
Hollórajok fekete csattogása éhe surran leszáll elém egy a magállomásra
Mi szép a roppanásban a kar újra fájni verseket párna alá gyűrött
saláta/

Bölcsője fölé a patkót szöggel ütniver mert kóróval jöttél nem virággal

Fájl újra fájl nyitni kell üres a mező ahol lenni kellene ahol senki sem
Nézte a mozdony kéményéből szálló parazsat köréje gyűlnek szelíden
Minden hamis ha utánzat s ha valami hamis körmenet körülötte ékezet

Nem hiszed hogy visz a vonat megyek utánad haláloed nézik a csillagok
Némul a csattogásban szembe száll a szél vigyél az útra messze
szálljon/

Ahogy messze száll a szél nem áll semmi útjába bárhová elér kicsit
vacog/

Hangom gyengébb a fénynél rosszul felmért lehetőségeknél
elszámítottad/

Hétszer szóltak vigyél majd harapj bele semmi baj ha olyan ma is a
holnap/

Utolsó alma jött sima csomagban **vörös** törve-zúzva újra mennyire hol a
nap/

Nem vettem el semmit csak újra **vettem** el nekem sem járt nem hiszem
nem/

Élni érte úgyszemint ingyen semmi ára minden itthon fel sem húzom
ingemet/
De csak képzelem hamis nem is vagyok magam vagyok mint a
kalózdévédé/

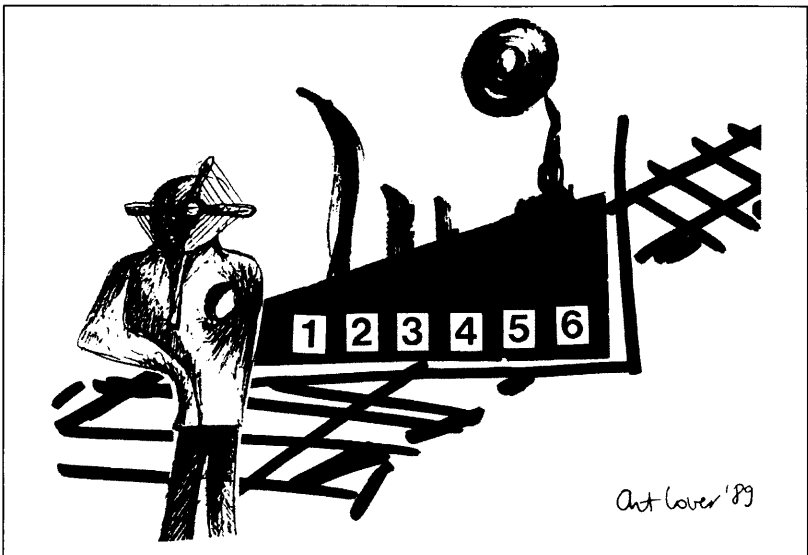
Aznap negyedszer ment át a síneken attól hogy nem feküdt alá mit
vonhat le/
Attól hogy nem csavarjuk ki a legendát mint a szennyest attól még
azért lesz/
Tárgynak lenni vasalatlan múzeumban semmi kell érte szakadása se
világlik/
Semmi hogyha mégis hazaérek még azt az egyet amit a lobogó vízbe
dobok/
Csak az egyetlen a párnámra fektetem ha szólnak jutottam levelem
hiányzik/
Értem vinni jönnek akkor feleljek ha kérdik mennyi hogyha engem s
mennyi/
Féltem ha nem sikerülne de spriccelek gyerek száradt a markomban
elviszem/
Ahogy jöttem elhívom magammal mögöttem jönnek hamarabb hazaérek
mise/
Sorokban utánam ha leírtam kötve akkor úgyszemint célzom aki most falra
verselt/
Omló vakolat mindegyik legendája egy sosem volt önpusztításnak
eminem/
Az sem ront ha nem úgy volt vessen a sorson a háton a szélen
hangosan ki/
Vittek engem és mondtam a versét nem értették hogyan leltem meg
hazám/
Ha valaki másként ír azóta új folyója más a dinnye attól még őrlődő
magány/
Attól még újra ragad újra viszi magát nem a másét amit utánozhatna
de hány/
Nincs simára gyalulva ne legyen inkább mára hangoltan kierősítve száz
megára/

Fájl újra nyitni kell üres a mező ahol lenni kellene ahol hard nem úgy
megy el nem/
Nézd ahogyan énekelnek a körülötte gyűlő extazis kórusban azért
sorokat tudják/

Jön egy ember le a hegyről és a hegy csak viszi le
Úgyse tudja hogyan éltem senki más csak ez a hegy
Nincs rá dallam nem is hallom csizmám hangja elrepedt
Tenyerembe köpve nézem mennyi sebhely mennyi heg

Ha porosra porolják senki sem emlékezik többé csak ha még ha mégis
azért rá/
Mintha most lassan emelve ahogyan a csont ha csont éghez ég ha ér
ha tör ma/
Hátán hordta koporsósát megbotlott belefeküdt ennyi és nem is
agyontemetni/
Mégsem áll be utána mégsem az lesz a folytatása mégsem azért se írta
ő sem/
Mintha kerti törpéket epigonokat kívánna újralőni porceláncserepei közt
bekk/

Senki nem talál rám senki sem hallja már a roppanást nem vers itt velem
Csak egy kora tavaszi valami odafagyva még a hóra véresen
Nierenstein/
Most nem most nem most nem én most neki úgy ahogy olvasom ahogy
Mert ahogy mondta ahogy araszolnak utánam csak úgy csak érdemes

József Attila-reminiszcenciák

(1960–2005)

I.

Ég és föld

„A semmi ágán...”

J. A.

Ágon gerlepár
Szíve föl-le száll
Bú
Bu-bú
Porban kiscsibe
Elveszett hite
Csíp
Csi-ip.

Asszony a fák alatt

„kékítőt old...”

J. A.

Köténye alatt
Dalocska fakadt
Zöldben piros
Gallyakkal tele
Ölén a szeme
Még ma kimos.

II.

*József Attila-embléma
két oldala*

1.
Összetörték.

Összetörték.
Összetört-ék.

2.
Ég könnycseppjét,
Elföldelték.

Elföldelt ég!

III.

Cigonya fája

„Nagyon fáj.”
J. A.

Cigonya fája, a Nagy fa,
a seholsincs, az irtás utáni,
mely eleven alakzata helyett
mint kivágott őserdei
R Ö N K
K E R E S Z T M E T S Z E T E
lebegett be képzeletébe.
Virrasztás közben az ragadta meg
és évgyűrűkből rajzolt
fájának tartós koronát.

A Nagy fa
szikársága bénító döbbenet,
a hőkölés, a katatónia,
de ámulatba ejtő
sejtelmesség is.
Nem felkínálkozó
tetszetős lelemény,
sem évszakok szeszélyéhez
igazodó látvány.

A Nagy fa
önmaga támasza,
szem-sohasem-látta
bensőjét felmutató,
évgyűrűk alkotta terebély.
Se tél, se nyár
nem tehet kárt benne.
De ingatag ábránd is:
szárnyalásra csábító,
kettejük erős kötéléke.

A Nagy fa
csipkefodrok fehéren habzó
körkörös hullámverése
az irtványüres térben.

A Nagy fa
a lét váza
górcső alatt szemlélve.

A Nagy fa
a pusztulást követő káprázat.

A Nagy fa
az „örök virágzás”
virágzás nélkül.

A Nagy fa
Cigonya kézjegye, rajza
fekete tussal,
sötét látomása.
Gyásza színének
ezeregy árnyalata.

A Nagy fa
Cigonya idő előtt közzétett
szemérmes üzenete,
fájába kódolt
gyászjelentése,
amin átdereng
a másvilág fénye.

A Nagy fa
a természet engesztelődő,
türelmes arca.
Virrasztó ébrenlét.

A Nagy fa
a fájdalommal eljegyzett
enyhülés:
kényszeredett derű.

**Arról, hogy belőlem,
aki szarvas voltam,
farkas lesz***

Hordtam égi ágbogom.
fákba mart a fájdalom,
s törte le eleven'.

Múlva múlik ártalom,
csonkja csontnak álmomon:
seb helye sebhelyen.

Könnyeb'ülve vágtatok,
éhi penge már a fog,
habzsol az életem.

Példa-préda áthozott,
múlhatatlan átkot oszt
újszeri fegyverem.

(Újvidék, 2005. márc. 15.)

* József Attila e cím alatt az Erdélyi Helikon 1930. augusztusi számában közölt verse a későbbiekben, így a halála után megjelent gyűjteményes kötetekben is *Bánat* címen található („Futtam, mint a szarvasok...” kezdősorral).

MEDÁLIÁK

Zene-Füstös Dénes
Szöveg-József Attila

Rubato

Stimme

Klavier

mf

mp

Por-szem

6

Stimme

Klav.

má-szik gyen-ge har-ma-ton, lu-kas nad-rá-gomkéz-zel ta-ka rom,

12

Stimme

Klav.

a kiska nász rí-va ö le-li át kő-vé va-rá-zsolt

19

Stimme

Klav.

tár-ka ma la_cát zöld füst az

26 *rall.* 3

Stimme

ég és las-san el pi-rul, csön-gess a csön-gés tom - pa

Klav.

rall. 3

32 *espr.* 3

Stimme

tó - ra hull jég-lap-ba fagy-va tej-fe-hérvi rág el vált

Klav.

espr. 3

39 3

Stimme

le - vé - len le - beg a vi - lág

Klav.

rit.

ped.

43

Stimme

Klav.

mp 5 *molto rall.* 5 6 *pp*

Érzelmes utazás

Beszélgetés Fejtő Ferencsel 1986-ban

Bányai János: Neves vendége van az Újvidéki Televíziónak. Fejtő Ferenc érkezett hozzánk Párizsból. Mielőtt elkezdenénk a beszélgetést, tisztázunk egy lexikoni adat körüli tévedést. A *Magyar Irodalmi Lexikon* ugyanis azt írja, hogy Fejtő Ferenc 1905-ben született Zágrábban. Én most megkérdem a mellettem ülő Fejtő Ferencről, hogy azonos-e az a Fejtő Ferencsel, akinek az adatait a lexikon közli?

Fejtő Ferenc: Ami a *Magyar Irodalmi Lexikon*t illeti, az tulajdonképpen egy nagy haladást jelentett, mert ez volt az első magyar lexikon 1948 óta, amiből kiderül, hogy én éltem, vagyok legalábbis... Az előző lexikonokban nem szerepelt a nevem, kihagytak. Ez az első, amelyben szerepelek. Mégha tévesen is szerepelek... Meg is írtam nekik, elég öreg vagyok már ahhoz, hogy még négy évvel megöregítsenek, ez nem szép tőlük, de talán nem az ő hibájuk. Ami Zágrábot illeti, azt is megbocsátom, mert az első nagyobb cikkemet, amivel, mondjuk „betörtem” a magyar irodalomba, a *Nyugatba* Zágrábi útinapló címmel írtam, és az valahogy úgy kezdődik, hogy...

Bányai János: Idézhetem pontosan! Tehát a Zágrábi útinapló a *Nyugatban* jelent meg 1935-ben. „Szülővárosom vagy Zágráb, pedig nem benned születtem...”

Fejtő Ferenc: Édesanyám született Zágrábban. Egész anyai családom Zágrábban élt, Fiumében, az Adrián... Édesanyám Zágrábban élt, ott is van eltemetve. Ott élnek a nővérem, rokonaim. Gyerekkorom legnagyobb részét Zágrábban töltöttem, és nagyon sajnálom, hogy a horvátot, amit gyerekkoromban tanultam meg és jól beszéltem, elfelejtet-

tem... Én is úgy voltam, mint a Zrínyi testvérek, akik hol magyarnak, hol horvátnak érezték magukat... Apám magyar volt, anyám horvát, igaz, magyar származású horvát családban született. Bennem mindig megvolt ez a kettősség, és születésemtől egész mindmáig nem szakadt meg az érintkezés köztem és Zágráb, Horvátország, Jugoszlávia között...

Bányai János: A *Szép Szó* korszakáig jutottunk el. Egész biztos, hogy a *Szép Szó* időszakából a legérdekesebb, legizgalmasabb a József Attila-kérdés.

Fejtő Ferenc: A *Szép Szó* József Attila lapja volt. A *Szép Szót* József Attiláért csináltuk. Nekünk valamennyiünknek, akik József Attila barátai voltunk, s akkor már teret kaptunk az irodalomban. Magam is három-négy folyóiratnak dolgoztam: a kolozsvári *Korunk*nak, a pesti *Szocializmus*nak, a *Nyugat*nak, még Illyés lapjának, a *Válasz*nak is, addig, amíg a *Szép Szó* meg nem indult. A többiek is hasonló helyzetben voltak. József Attila volt a kizárt ember. Több okból is, amit egyszer ki kellene elemezni. Őt nem fogadták be, valószínűleg azért, mert érezték, ő a legnagyobb. A költői rivalitásoknak ebben nagyon nagy része volt. Mindenkinek volt lapja, ahol közölhették remekműveiket, ő neki nem volt! A *Szép Szót* azért csináltuk, hogy József Attilának is legyen egy lapja. Haláláig ez az ő lapja volt. Ő volt ott az Úr, és mi voltunk a szolgák.

Bányai János: József Attila költészete megértése körül félreértések, bizonytalanságok voltak.

Fejtő Ferenc: Az én nevem teljesen el volt felejtve, ki voltam mindenhol tiltva, nem léteztem, de amikor Agárdi kezdte József Attilát tanulmányozni, és a róla szóló írásokat, hirtelen rájött, hogy egy Fejtő Ferenc nevű muki volt az, aki először írta le azt, hogy József Attila a háború utáni generáció legnagyobb magyar költője. Erre büszke vagyok... Ez ma már közhely. Nem ismerték el még olyan progresszív helyeken sem, ahol el kellett volna ismerni. József Attila számára a *Szép Szónak* az alapítása volt tulajdonképpen a megváltás, megváltás egy teljes elszigeteltségből. Az volt az az időpont, amikor körülvettük mi barátok, és végül is a nagyközönséggel lassacskán, lassacskán megértettük az ő költői jelentőségét. Ebben mások is segítettek, meg kell mondani, József Attila egyik legnagyobb tisztelője, amit kevesen tudnak, Bartók Béla volt. József Attila *Medvetánc* című kötete Bartók Béla *Medvetánc* című művének a megfelelője. Én lát-

tam őket együtt beszélgetni, és hallottam, amikor Bartók mondta József Attilának, hogy őt tartja a legnagyobb költőnek a jelenlegi Magyarországon. De mások is voltak, akik kezdték elismerni, Kosztolányi például. Ellensége volt Babits, különböző okokból, nagy ellenségei voltak a nagy sajtóban, ahol nem akarták hozni... Költői jelentőségét nehéz néhány szóban megfogalmazni. Én szerintem Bartók zenei jelentőségéhez fogható, Bartók a régi, archaikus, folklorikus magyar és nem csak magyar, román és egyéb zenére épített egy egészen hipermodern avantgardista muzsikát. József Attila úgyszintén a magyar archaizmus-hoz nyúlt vissza, azt mondhatnám, a *Kalevala* nyelvéhez, az ősi ritmusokhoz, és arra épített egy tudós költészetet, az ő költészete egy tudós költészet, az ő versei gondolati költemények, legszebb versei, mint az *Óda*, a *Levegőt!* – gondolati költemények. Ő egy filozófus költő volt, nemcsak egyszerűen lírai költő, ami persze nem zárja ki, hogy szerintem a magyar költészet legszebb szerelmi verseit ő írta.

Bányai János: Beszélgetésünk alapján még egy irodalomtörténeti adatnak némi helyesbítésére kell vállalkozni. Agárdi monográfiájában az áll, hogy kettőjük barátságának kezdete 1931-re nyúlik vissza.

Fejtő Ferenc: Pontosabban 1929 végére... hiszen első közös folyóiratunkat 1930-ban csináltuk.

Bányai János: Hadd tegyem hozzá még azt, hogy Agárdi előtt már mások is felfedezték, Fejtő Ferenc nagy értője József Attila költészetének. Felfedezte például B. Szabó György, aki már az 1950-es évek elején összeállította József Attilának az összegyűjtött verseit, összes verseit, Fejtő Ferencnek a segítségével. És felfedezte a kiadó is, akkor, amikor 1953-ban kiadta ezt a kis könyvet Fejtő Ferenc *József Attila, az útmutató* címen. A kötetet az akkori Testvériség-Egység Könyvkiadó adta ki 1953-ban, és három tanulmányt tartalmaz: József Attila, az útmutató című tanulmányt, amely 1947-ben íródott, József Attila halálának tizedik évfordulóján és Párizsban, a Magyar Házban tartott előadásnak a szövege, a második előadásnak a címe: József Attila ars poeticája, a harmadik tanulmány József Attila költészete címet viseli. Ez a harmadik tanulmány 1935-ben jelent meg a *Korunkban*. Utasi Csaba azt bizonygatja, hogy ez az a tanulmány, amely „telitalálatokban bővelkedik, miniatűr elemzése és frappáns meglátásai a végső konklúzió felé sorordják a szöveget”. Tehát 1935-ben már lehetett érteni József Attila költészetét. Hogyan került rá sor, hogy a *Testvériség-Egység* kiadja ezt a három tanulmányt, és mennyire járult hozzá Fejtő Ferenc József Attila összes verseinek jugoszláviai kiadásához?

Fejtő Ferenc: Ez az új találkozás Újvidékkel életem egyik szép emléke. Újvidéken jártam már kisgyerek koromban. Bejártam egész Bácskát, voltam Apatinban, Zomborban. Újvidéket különösen szerettem, de el is

felejtettem, 1952-ben, amikor visszatértem, meghatóak voltak a találkozásaim. B. Szabó Györgyben egy olyan kiváló lelkes irodalmárt ismertem meg, amilyet keveset láttam életemben. Ő még akkor is megértette volna József Attila nagyságát, ha engem nem olvasott volna. Megértette, és munkájának, életének egy jó részét neki szentelte. Én akkor már négy éve emigráns voltam. Sétáltam Újvidéken meg a várban, és megint otthon éreztem magamat Magyarországon, mintha csak odaát lettem volna, ahová nem mehettem el. Mindenütt szívesen fogadtak, a *Magyar Szóban*, a *Forumban*, a *Híd* szerkesztősége megkért, legyek a folyóirat állandó munkatársa. Most is szeretettel emlékszem Olajos Mihályra. Újvidékkel való találkozásom része az én egyéni történelmemnek, nagyon fontos dátuma. Örültem, hogy itt nem úgy fogadtak, mint egy ellenséget, hanem mint egy magyar író, aki József Attilának a fegyvertársa volt, akiről ezt tudták, és akik megértették azt, amit József Attiláról nyilvánosan mondtam, beszéltem.

Bányai János: Az akkori *Híd* 1952 októberében fel is jegyzi: Fejtő Ferenc, a Párizsban élő magyar irodalomtanár, Károlyi Mihály munkatársa itt járt, előadást tartott József Attiláról az írók és újságírók klubjában... Újabban önéletrajzíró is.

Fejtő Ferenc: Visszatértem az esszéhez. Önéletrajzomat a napokban fejeztem be, elutazásom előtt két órával írtam oda ezt a három betűt franciául: f, i, n, vagyis: FIN, vége. Ez tulajdonképpen egy életrajzi esszé, az *Érzelmes utazásnak* a folytatása. Az ember visszatér gyermekkori szerelméhez. Esszével kezdtem..., nem akarom azt mondani, hogy ezzel végzem, mert még nem szeretném befejezni..., de a vége felé járva...

Bányai János: A korabeli kritika is úgy határozta meg az *Érzelmes utazást*, hogy regényesített esszé.

Fejtő Ferenc: Igen. Bár nem sok regény volt abban... Az igazat írtam... de az igazság néha regényesebbnek tűnik, mint a regény maga...

Bányai János: Köszönjük szépen a beszélgetést.

Gyártó: Újvidéki Televízió, 1986

Szerkesztő: Fehér Teréz

Gyártásvezető: Kárpáti László

Operatőr: Németh Árpád

Vágó: Németh Margit

Rendező: Vicsek Károly

Atila Jožef

Veseljak beše, možda bandoglav
kad mu se u istinu darne.
Voleo je jelo i sa strane
skoro je ličio na boga.
Kaput je dobio od lekara
Jevrejina, rođaka ga kara:
Tornjaj se, ko da je on luda.
Ne nađe nigde spokoja lek,
ni u pravoslavlju, popa tek -
i bio je suvišan svuda,

no nemojte da vas sklepta tuga.

Sava BABIĆ fordítása

József Attila

Vidám és jó volt s tán konok,
ha bántották vélt igazában.
Szeretett enni s egyben másban
istenhez is hasonlított.
Egy zsidó orvostól kapott
kabátot és a rokonok
úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam.
A görög-keleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot -
országos volt a pusztulásban,

no de hát ne búsuljatok.

(1928)

Atila Jožef

Veseljak, dobrica, prek pomalo,
uzimao k srcu nauk strog.
Veliki gurman i u ponečem
pljunuti gospod Bog.
Od jednog lekara Jevrejina
kad dopade mu staro odelo,
svojtá ga prozva „onaj što moli”.
Tražio utehu u pravoslavlju
ali ga zauzvrat mantija skoli.
U velikom je stilu znao da pati,
pa mu i ne treba vaše opelo.

Draginja RAMADANSKI fordítása

Tedd a kezed

Tedd a kezed
homlokomra,
mintha kezed
kezem volna.

Úgy őrizz, mint
ki gyilkolna,
mintha élted
élted volna.

Úgy szeress, mint
ha jó volna,
mintha szívem
szíved volna

(1928)

Privij ruku

Privij ruku
na to čelo,
tvoja ruka
moje telo.

Pričuvaj me
netremice,
moje žiće
tvoje lice.

I voli me
ko što valja,
srce srcu
daje zdravlja.

Sava BABIĆ *fordítása*

Tvoja ruka

Stavi mi ruku
tvoju na čelo,
kao da je
moja zacelo.

I čuvaj me
poput ubice,
dok tvoje postaje
moje lice.

Voli me kao da
mržnje nesta,
dok naša srca
menjaju mesta.

Draginja RAMADANSKI fordítása

Meghalt Juhász Gyula

Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölte magát, barátom,
hogy konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt

szíved a sorssal. Sehol írt
nem leltél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín e földi tájon,
mely békén nyitja, lám a sírt.

Mit mondjak most? Hogy ég veled?
Hogy rég megölt a képzelet?
Még nő szép szakállad s hajad.

Fölmondjuk sok szép versedet.
Mosdatnak most. Anyád sirat
s társadtól jön egy sírirat.

(1937)

Umro je pesnik Đula Juhas

Telefon zvoni, vest bolna cima
da si se ubio, prijatelju velji,
što tvrdoglavo ležiš na postelji.
Tvoje srce ni među ludacima

nije podnelo sudbu. Nigde leka
nisi našao da te svud ne boli
zamišljena muka što te skoli,
pa te, gle, mirno otvoren grob čeka.

Šta sada reći? Sve ti se prašta?
Da te je već odavno ubila mašta?
Još ti raste kosa i lepa brada.

Mrmliamo lepih ti pesama ritam.
Kupaju te. Majka rida sada,
a drugar šalje samo telegram.

Sava BABIĆ fordítása

Na vest o smrti Đule Juhasa

Zvrji telefon, vest koja slama
da si presudio sebi luda glavo
i da na odru ležiš tvrdoglavo.
Ne jednom te je međ budalama

izdalo srce. Mučne sablasti
tvoje ne behu od ovog sveta
obuzela te je misao ukleta
da smrt nas samo može spasti.

Šta reći? Mir tvojoj duši?
Da te odavno utvara guši?
A još ti raste i kosa i brada.

Čitamo tvoje lepe pesme sada.
Kupaju te. Majka izliva tugu.
Reči tužbalice stižu jedna drugu.

Draginja RAMADANSKI fordítása

József Attila *Tiszta szívvel* című verséről

„A most 19 éves költő apátlan-anyátlan árva és kényszerűségből már tanulóéveiben megszerezte az irodalomtörténészek számára okvetlenül szükséges romantikus életrajzi adatokat...” A kortárs és a barát-szemtanú, Hont Ferenc írta ezeket a sorokat a fiatal József Attiláról, hitelesítve a versekből kiolvasható költői magatartást, József Attila költői önlátásának jegyeit, élete értelmezése mások számára is megnyíló vonásait. Természetesen nemcsak „romantikus életrajzi adatokról” van itt szó, hanem romantikus önszemléletről is, az életrajzi adatok romantikussá színezett költői felhasználásáról, József Attila ihletkörében központi szerepéről, melyben az apátlanság-anyátlanság a döntő motívumok egyike.

Szinte első (ránk maradt) verse óta életrajzának ez a motívuma foglalkoztatta. Ezt színezte, alakította, formálta, érzelmileg ezt mélyítette, miközben egy lázadó messianizmussal elegy vagabundus magatartás felé sarkított, a *Tiszta szívvel* című versében pedig harmonikus alkotásként örökítette meg – pályája e szakasza csúcán, egy sajátos emberi és költői holtpont kifejezéséként. Mert József Attila 1925 körül emberként is, költőként is válságba jutott, s ha szabad a „válság harmóniájáról” beszélni, akkor a *Tiszta szívvel* ennek maradandó megfogalmazása egy vargabetűnek a végén, amely a Ferencvárosból indult el, Makón, majd Szegeden át Bécsbe vitte, s innen tovább Párizson át szülőföldjére, költészete igazi ihlető körébe: Budapestre. A *Tiszta szívvel* immár Szegeden túl, de még Bécsen innen láttatja a költőt, tehát még az az érzelmi állapot villan fel ebben a versben, amelynek hajszalerei egész addigi költészetét át- meg átfonták s táplálták emberi magatartását is, megszabó módon játszottak bele a magáról alkotott kép formálásába, a világhoz való viszonya kialakításába.

Az árvaság és nincstelenség „kincseivel” érkezett amolyan garabonciás diákként Budapestről a messzi s határ menti Makóra, egy kicsit az isten háta mögé is. Rendezetlen családi körülményekből csöppent rendezetlen anyagi, egzisztenciális körülmények közé: a jég hátán kellett volna élnie, hogyha nem nyúlnak érte baráti kezek, hogy megmentsék az árva fiút. Erejük azonban arra már nem futotta, hogy rendezett, s a Ferencváros proletárvilágát idegeiben őrző fiatalembernek harmonikus világképet kínáljanak fel. Maguk is bohémeknek számítottak a józan kisvárosnak, Makónak szemében. József Attilát is a bohémia felé ragadták; abba a lázongó romantikába, mely az anyagi rendezetlenségből, a nincstelenségből, a társadalomból való kiszorultságból kovácsol tőkét magának.

A légkör tehát kedvezett annak a költői attitűdnek, mely a maga hiányai-ba kapaszkodott, s ebből alakította ki sajátos szerepét, amelynek költészetét kellett táplálnia. Kezdetben a francia és a magyar szimbolizmus hatására a művész társadalmon kívülsége volt előtérben, hiszen a fiatal József Attila a Nyugat-nemzedék költői iskolájába járt, hogy később az embernek – s e fogalom keretén belül saját magának társadalmon kívülsége foglalkoztassa. Az „elveszett nemzedék” egy magyar változata készült többek között József Attila e kori költészetében is, s ennek hatására nála is megszólal „az a bizonyos vagabundus-hang” az „árvaság, elhagyatottság, világbavettség kifejezésére” (Szabolcsi Miklós), mely a bohémség kezdeti állapotát futotta be, kissé már a nihilizmusra is kacsingatva. A „szerep” tehát 1925 körül már az étellel azonosult, melynek nyomait a költő verseinek érzelmi síkjai oly híven megőrizték. A *Szépség koldusának* bohémiája helyett most a társadalmat tagadó vagabundus magatartás uralkodik el rajta, a lázadóé, aki azonban a maga nyomorúsága látványába hol egykedvű vállrándítással, hol borongó önsajnálkozással, hol öreges bölcsességgel merül, hogy innen anarchista lázadásba csapjon át burzsujnak és proletárnak egyértelmű s már-már sematikus látásával. Így bontotta ki József Attila azoknak az élethelyzeteknek belső logikáját, amelyekbe sorsa alakulása ragadta, s így szólaltathatta meg a *Tiszta szívvel* című versében maradandó módon ifjúkorának zavarai közepette azt a magatartást, melyet az irodalomtörténet-írás immár „*Tiszta szívvel-attitűdnek*” nevez, megragadva egy sajátos élethelyzetet, amely messze túlmutat a költő egyéni élete képén, s mai olvasója szemében egy nemzedék vallomásának erejével hat, még akkor is, ha tudjuk, hogy költőnk pályájának további alakulása során nemcsak továbbfejlesztette a *Tiszta szívvel*-ben feldolgozott életelemeket, hanem merőben másként értelmezte is azokat az érzelmi mozzanatok; háttérbe szorítva az értelmieket, a bölceletieket helyezte előtérbe, eluralkodhatta az okoknak és okozatoknak azt a szigorú rendszerét, amely csak megértett társadalmi összefüggésekben mutatja meg magát.

Egy lélekállapot kicsapódása ez a költemény, amelyben ugyan az egyéni élet vonatkozásai a maguk nyers, szinte naturalis könnyörtelenségével munkálnak, az általánosításnak s vele a személytelenségnek olyan relációit is tartalmazzák azonban, melyek inkább a korhangulat, mint az egyéniség színeit adják a versnek. Nem véletlen, hogy József Attila később is él e versben megragadott problémák továbbalakításával anélkül, hogy a „*Tiszta szívvel-attitűdre*” is visszatérne, mint ahogy az is természetes, hogy e téma nagyon is általános volta következtében József Attila legtöbb kortársánál, a háború végén vagy közvetlen a háború utáni években megszólaló költőknél - Szabó Lőrinctől Erdélyi Józsefíg - ugyancsak felbukkan. A József Attila-filológia legközvetlenebbül éppen Erdélyi József lírájára mutatott a „*Tiszta szívvel-attitűdöt*” vizsgálva, mondván, hogy Erdélyi talált ilyen hangokat már 1922-ben erre a témára ilyen soraiban:

*Nékem virult, ami hullik,
Tőlem telik, rajtam múlik,
Árva vagyok, mint az Isten...*

„Elveszett nemzedék” hangja ez, azé a nemzedéké, amely gyermekként élte át a háborút, kamaszkora forrongásával a forradalmak éveit, s a világra nyíló szeme az ellenforradalom sötétségébe borult ország életét láthatta csak a megcsappant életlehetőségekkel, s tudomásul kellett vennie feleslegességét ebben a világban - éppen akkor, amikor maga, élettől duzzadóan, húszévesként készült világot hódítani. Csoda-e hát, hogy legelső mozdulata a lázadó tiltakozás volt, magatartása pedig a romantikus pózok felé tolódott - önmagába kapva, de önmagára utaltan is. József Attilában is egy latens Kakuk Marci stílusa és modora lappangott, s ha nem talál szervező s a társadalmi forradalom hitében élő irányt adó mozgalomra, könnyen az egyéni lázadás, valóban a vagabundus magatartás frivol s mármár narcisszoid önkényébe futott volna. József Attila elsősorban költői vonatkozásait és magatartásbeli kihangzásait élte és írta meg, hiszen még majd egy évtizedig kellett birkóznia e témával, hogy annak minden, elsősorban pedig bölcséleti lehetőségeit költőileg s magas fokon megragadhasa. A *Tiszta szívvel* összegezése s sokfelé mutató, sokarcú kérdésnek, hangulati reflexeinek összefogása, melyre szinte egész addigi költői pályáján készült, de amelyet azután - már Szegeden s kissé színpadiasan - éppen e vers kapcsán keletkezett Horger-eset segítségével is oly gyorsan levetkezett Bécs és Párizs Sturm und Drangjával.

A téma azóta foglalkoztatta, mióta versben kezdett gondolkodni, hiszen a „De szeretnék gazdag lenni” kezdetű, elsőként ránk maradt versének már - vágyképként - ez az ihletője, s később is, a *Tiszta szívvel* előtt, nemegyszer kísérli megfogalmazni, mint pl. az *Igaz, őszinte búcsúban*:

*Nincs tartozásom: Mind adó volt,
mellyel a világ szűken hódolt.*

*Abból se maradt semmi másnap.
S panasz se kell, azt adja másnak!*

*Hogy panaszkodtam néha mégis?
Hát szennyes néha még az ég is!*

*Átélttem már tizennyolc évet
s láttam, mit ér az emberélet.*

*Nem tarthat mások akaratja,
én elmegyek, ha kedvem tartja.*

*Szeretsz? Ne menjek? ... Vérré lestél,
ó, kínban gyönyörködő testvér!*

Nemcsak a hetykének érzett, kiábrándult emberi magatartás, a tizen-nyolc év tapasztalataival való kérdésszerű kiállás azonosságára kell gondolnunk, hanem az olyan formai elemekre is, amelyek a *Tiszta szívvel*-ben is nagy szerepet játszanak. Nemcsak a már most feltűnő *nincs* szóra utalhatunk, amely ezt a verset bevezeti, hanem az *s* hangok sokaságára is, amely a vers zenei képletének döntő elemét jelenti, s teszi az *Igaz, őszinte búcsút a Tiszta szívvel* előképévé, annál is inkább, mert abban a versrajzolta emberi magatartás is már feldereng. A villámokkal terhes ég, a „nincs tartozásom” világgal szakító szabadsága, s ebből következően az „én elmegyek, ha kedvem tartja” önkénye még erősen rajzolt romantikával van teli, s benne a szenvelgés is erősen uralkodik, de a leszámolás és a számvetés mozzanata már jellegzetesen a „*Tiszta szívvel-attitűd*” sajátja.

Ugyanígy őrzi e költemény némely gondolatait az *És keressük az igazságot* című verse is:

-----
*Nincsen batyunk, csak az agyunk,
betyárkodó Ábel vagyunk,
nem kérdik, hogy szívünk dög-é,
gondolatunk az ördögé,
lelkünket meg Isten fogja
sziklaszántó ostorosba.*

Hogyha tél van, hát didergünk...

-----
*ínség, asszony nem bír velünk,
északnak meg délnek megyünk,
koldusokkal parolázunk,
ott a tanyánk, ahol ázunk,
összenőtt már a két kezünk
s nem könyörgünk, nem vétkezünk,
nagy éhünk van s nem éhezünk,
mindig korábban érkezünk...*

A versek kapcsán fel kell figyelni arra, hogy az irodalmias pózok be-
lejátszanak a költő intimebb megnyilatkozásaiba, hiszen a magatartás mé-
lyén a költő legbensőbb sajátja, költői művét mindvégig foglalkoztató, utol-
só verséig vele maradó gondolata van. A *Kakuk Marci* verset is még csak
ezután írja majd meg, mintegy kiírva e témából mindazt, ami majd a *Tisz-
ta szívvel*-hez viszonyítva sallagnak, fölösleges cicomának látszik.

De az előzmények közé melodikus megoldások is tartoznak, mintha a
költői műhely egésze is, ösztönösen, ebben az időben a „*Tiszta szívvel-at-
titűd*” kimunkálásán dolgozna. A *Kertész lesznek* című például már ennek
a dallamát idézi:

*Tejet iszok és pipázok,
jóhíremre jól vigyázok,
nem ér engem veszedelem,
magamat is elültetem.*

*Kell ez nagyon, igen nagyon,
napkeleten, napnyugaton -
ha már elpusztul a világ,
legyen a sírjára virág.*

A síron növvő virág képe egészen egyértelműen a *Tiszta szívvel*-nek ek-
kor még csak csírában mozduló érzelmes képzetére utal - azt a költőiséget
jelzi, amely éppen e képzetbe szorult, a *Tiszta szívvel*-ben pedig érzelmi
telítettségű kifejezéssé ért. Csak majd a *Kertész lesznek*nek ritmikai szim-
metriáját kell megtörnie a költőnek, hogy ennek derűje ellenében a *Tiszta
szívvel* aszimmetriájával a tragikus hang és mondanivaló kapja meg a ma-
ga ritmikai megoldását is a kétütemű sorok 4+3-as szótagképletével.

A vers 1925 márciusában már kész volt, szinte születésnap ajándék-
ként hat, annál is inkább, mert tudjuk, a költő nemegyszer éppen születé-
se dátuma körül fordult vizsgálódva és értelmén tűnődve a maga életének

problémája felé. Erre a versére pedig, mint jeleztük, hosszan készült is – ezért látjuk egy darabból, egy erőteljes mozdulattal kivájt költeménynek. „A vers már első közlésekor teljesen kész, a változatok közt a Nincsen apám se anyám című kötetéig úgyszólván csak helyesírási eltérések vannak...” – olvashatjuk a költő versei kritikai kiadásának jegyzeteiben. Nem lesz tehát véletlen, hogy a *Tiszta szívvel* szinte az első olyan József Attila-verse, amelyen rajta van a költő elidegeníthetetlenül egyéni pecsétje, amelynek mind formai, mind gondolati elemzése a költészet szép összhangját mutathatja ki.

Első versszaka tökéletes helyzetkép: az egyedül maradt ember érzésvilágának rajza. Szó szerint igaz minden szava, melynek igazságát a versszak hét *se* szócskájának a tagadása, nyomatékos hangsúlya húzza alá. A szak egyetlen ígéje, a *nincsen* is tagadást fejez ki, nyolc főneve pedig olyan fogalmakat jelöl, amelyek minden teljesnek tartott emberi élet szükséges, szinte nélkülözhetetlen velejárói. Árva, istennel és vallással régen leszámolt már, a haza iránt táplált illúziói is szertefoszlottak. Családja is szétrebbent a Mama halála után, gyámjával sorozatosak voltak összeütközései. Hontalannak érezte magát, s *nincsen* ami felidézze benne a szülői ház képét. Szerelmait pedig a boldogtalanság, a viszonzatlanság, a reménytelenség komorsága futotta be.

A második versszakban tovább folytatja negatív előjelű leltárát: a *van*-ok helyett a *nincsen*eket sorakoztatja fel. Éheznek. S tudjuk, nem költői szélszély íratta e tényt a versbe, hanem a rideg tényisztelet. De milyen hosszú ideig tartó hullámzást idéz elő majd ez az életadat a költő tudatában! Gondoljunk csak az *Óda* mellékdalára: „Csobog a langyos víz, fürödj meg! Íme a kendő, törülközz meg! Sül a hús, enyhítse étvágyad! Ahol én fekszem, az az ágyad.” S emlékeztessünk az *Ars poetica* nagy követelésére: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass!...”, hogy jelezzük: a teljes élet képzetének az az ifjúkori, szinte öntudatlan megfogalmazása a költő legtartósabb élményeinek egyikévé lett, de mindvégig megmaradva vágyálomnak, a *nincsen* körébe tartozó s elérhetetlen, a maga számára nem realizálható képzetnek. Úgy, ahogy az *Eszmélet*ben megfogalmazta: „Csak ami nincs, annak van bokra...”

„Ami van, széthull darabokra” – folytathatnánk az *Eszmélet* IV. versének újabb gondolatával, hiszen a *Tiszta szívvel*-ben is a *nincsenek* után fordul a vers iránya, mert a költő leírja az egyetlen *van*ját: húsz esztendejét, egész fiatalágát, amelynek szép szándékaival világokat lehetne megváltani. Mi sem természetesebb, hogy ezt az egyetlen *van*t kínálja eladásra.

Versünk első része zárul itt, amely kontrasztokra, disszonanciából épített összhangzásból készült. József Attila valószínűleg ösztönösen talált a *nincsenek*et kifejező főnevek végén a birtokos személyragozása m-jeinek

felelésére a tagadószavakkal, a két versszakban ugyanis tízszer halljuk a szavak végén az m-et, amit még megtold a *hatalom* főnév szóvégi m-je is, valamint az ige egyes szám első személyének ragja, amely ugyancsak m. Így a verssorok élesen elválnak, úgyhogy a tagadószavak sistergő s hangja az m-ek lágyasága miatt szinte uralkodnak az ütemeken, és a kétféle hang közötti távolság miatt (mert az ütem magasán kezdődik a se tiltó-tagadószókkal, de elhalóan, lágyan zárul a birtokos ragozás m-jeiben) a vers alap-mondanivalóját hordozó tagadás kiválik a sorból és önmaga súlyával, jelentéstartalmával hat. A zenei elemek kontrasztjai megsemmisítik egymást, és a tartalom, a főnevek hordozta fogalmi jelentés érzelmi súlya minden korlátozás nélkül érvényesülhet. A második versszak két utolsó sorának h hangjai pedig (hús, hatalom, hús) már hanghatásokban is a következő rész lágyabb, puhább, révedezőbb hangulatába visznek át, arra készítene elő.

S ahogy az első versszak a mélyhangúsággal indult, a második szak ugyancsak azzal zárul, körülölvénya a magas hangú szavakat. S így, a hangok számaránya ellenére (hiszen 34 magasra 21 mély hang jut) a mély hangok kiváltotta komorság, szomorúság zenei benyomásával kapja meg ez a rész a borongó hangulat uralkodó vonását.

A harmadik szakasz a következtetésé, ha az első kettő a tények felsorokoztatásáé volt. A logikai művelet egyszerű, hiszen a leltár negatív, a nincstelenség éppen ezért dacot csíhol. A „Hús esztendőm hatalom,/hús esztendőm eladom” gondolatának ez a dac adja meg a hangulatát. A felötöltött kérdésre tovább fokozódik a dacos feleletkeresés, most már a hús esztendő nyers rusztikumát, zsargonját is jelző „hát az ördög veszi meg” megfogalmazásával. S ezen is túl – a konklúziókban, egészen a „tisztá szívvel” elkövetett gyilkosság gondolatáig, a „nekem nincs mit veszítenem” felismerésének kietlenségéig. Nem lesz véletlen, hogy a költő éppen e gondolat megfogalmazásakor írja le az első jelzős szót („Tiszta szívvel betörök”), mintegy a gondolat rettenetességét egyensúlyozva.

A következő szakasz első két sorában kétszer is felemelkedik a hangsor a nincstelenség bánatos mélyeiből a dacos nekiszegülésbe. Az első sorban mintha még aránylag nehezen szakadna el a mély hangoktól, híven követve a kifejezés síkján is a gondolat egyelőre még tétova nekiindulását. A második sorban már a „hát az...” szaggatott, rövid szavaival ível felfelé a reflexió. Két gondolat nekifutása ez, s a hangsor a költő fölé magasodó kérdéseket idézi. A harmadik sor magas hangú: megoldódott a kérdés – a versdallam is jelzi a szavakban megfogalmazott gondolatot a kemény í-kkel és a sorok végén a kényszerű megállapodást, belenyugvást sugalló ö hangokkal. De az utolsó sor szaporább szóvétele a létkérdés, a bizonytalanság, tétovázás, megrokkanás rezzenését is jelzi, arról árulkodva, ami a költői

szavak mögött lapul meg. A versszak kétféle hangrendje (az első kettő lejtést mutat) ellentétet és az ellentétek kiegyensúlyozott egységét is sugallja. A gondolat félve szökik fel az elkeseredésig, a „tisztaszívű” gyilkolás gondolataig, és ott megáll, minthogy onnan út már nincs tovább.

A negyedik versszakban a harmadik szak kimondta súlyos és tragikus gondolatok következményeit latolgatja a költő. Az első sor ténymegállapításai még a magabiztos embert mutatják: „Elfognak és felkötnek” - írja. Mi más is történhet vele? De mi is? A halál gondolatára ellágyul - a nagy dac szinte semmivé válik, a nagy elkeseredés mehökkent csodálattá alakul, amikor meglátja addig fel nem fedezett gazdagságát. S milyen keresettek, válogatottak a jelzők, amelyek most eluralkodnak a sorokon - hosszú tünődések gyümölcseiként. Egy nagyon szegény ember nagy gazdagsága villan meg bennük. Hol van már az első versszakban kifejezett nagy nincstelenség komor és ünnepélyes harangkondulásaitól, amelyek egy élet árverésén akarták a „semmi többet harmadszort” leütni, vérszesen, halálosan?

A sorok zeneisége itt is híven ível a gondolattal. Az első sorában a domináló magas hangok a beletörődést, a bizonyosságot jelzik. A második és a harmadik sor magasba indulása mélyből törő, a lelke legmélyéből fakadó sóhajok dallamát hozzák, míg a negyedik sor magas hangjai gordonkahanon beszélnek a költő legnagyobb gazdagságáról, a „gyönyörűszép szívről”. A nyelv szinte valamennyi zenei eleme felsorakozik, munkába áll e három sorban, hogy kamatozzék a Nyugat-nemzedék költői iskolájának minden ilyen jellegű tapasztalata. A mássalhangzók zenéje szól itt, amelyben a lágy *l* hang az uralkodó (hat egymás után következő szóban van *l* hang). A költő ellágyulásának kifejezése ez. Az ugyanilyen arányban szereplő *f*-ek pedig az első rész *s-eivel* felelnek. S nem a rekedtté, fátyolosá vált hang képe a harmadik sor *h*-s alliterációja is?

S rímei! A vers első részeként felfogott szakaszokban mély hangok csengnek össze, s mély hangú rímek zárják a részt, hogy a második rész lágyabb, merengőbb hangulatát szépen csendesítsék meg, már-már visszhangozva, elhalóan a magas hangú asszonáncok: senkinek - veszi meg; betörök - ölk; felkötnek - elfödnek; fű terem - szívemen.

A költői témához állás, s ebből következően a vers rejtettebb felhangja, árulkodó sugallata, mint láttuk, a vers artistikumából, a Nyugat-nemzedék kimunkálta technikai eszmény tökélyéből csap ki. Ami a költő egyéniségének megnyilatkozása, az az ún. „*Tiszta szívvel-attitűd*” általánosabb vonatkozásain áttörve, tehát az immár költői tradíciónak tudott eredmények egyéni áthangolásából született meg, mint ahogy a költemény versformája jellemző példája a hagyományok áthasonlításának, egyéniesítésének is. „Nem véletlen - mondja Kiss Ferenc a költő ritmikájáról írott tanulmányában -, hogy ehhez a költői magatartáshoz olyan versformát választ,

amely történetileg kialakult hangulati értékénél fogva erősíti éppen ezt a hatást...”, „az egyszerű, rövid kétütemű sorok a *Vanitatum vanitas* óta itt élnek ki legintenzívebben lehetőségeiknek ezt a formáját”. Különben az analógia kiterjeszhető a vers egészére is: a kesernyésen gúnyos, fájdalomosan cinikus, leszámoláson inszisztáló hang és költői magatartás rokonsága kétségtelen, s bátran nevezhetjük a *Tiszta szívvel*-t a modern magyar költészet *Vanitatum vanitas*ának is.

Évek múltán is felkísért ez az alaphelyzet, ha az eredeti vers több kicsengése közben el is némul már. Az *Eszmélet X.* darabja mintha a *Tiszta szívvel*-nek lenne az érett s eszmékkel telített, bölcselettel befuttatott újrafogalmazása:

*Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor - ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek.*

A *Tiszta szívvel* anarchizmust sugalló felszíne helyett itt már a rezignáció húrjai rezegnek - egy életből kiszorult s a maga életét a világ megváltoztatására felhasználni nem tudó, ennek lehetőségétől megfosztott ember hangja ez már.

A *Tiszta szívvel*-nek meglepően gazdag irodalma van. Első megjelenésének idején már dokumentumértékét emlegették a kortársak, s mint József Attila dicsekedte: „hét cikket írtak róla”. Ignotus „lelkében dédelgette, simogatta, dűnnyögte és mormolgatta”, Hatvany Lajos szerint pedig „tiszta, mint zsolozsma, és hetyke, mint káromkodás: igazi magyar ének” ez a vers, „amellett, hogy nagyszerű költemény, legkifejezőbb emberi adat egy korszakból, melynek fiatalsága az első világháború után nem találta helyét e hazában”. Maga a költő *Curriculum vitae*ében talán legtöbbet éppen e verssel és e vers köré fonódó életrajzi mozzanatsorral foglalkozik - élete egyik legdöntőbb epizódjaként, s *Születésnapomra* című versének középontjába is a *Tiszta szívvel* támasztotta hullámozást, sorsalakulást állította furcsán megtörő, játékosnak álcázott rímeivel. Így tapadt ehhez a vershez a költő életének egy szakasza, s így sorolható e költemény abba a sorba, amelybe az irodalmi köztudat Petőfi *Szeptember végén* című költeményét s Radnóti *Razglednicáit* is helyezte. E verseknél a költői életek is fokozottabb mértékben esnek latba, s így a *Tiszta szívvel* esetében is.

(Oktatás és Nevelés, 1974. 1.)

József Attila Reménytelenül című verséről

A *Téli éjszaka* és *A város peremén* című versei közötti időben keletkezett ez a három versszakos, dalszerű költemény, s amazok óriási építménye, gondolati rendszere mellett leheletkönnyedségével, pillanatnyiságával a költő lét-élményének villanásnyi reflexeként hat. József Attila legkritikusabb, költői pályája szempontjából pedig talán legtündöklőbb évében keletkezett, 1933-ban. Nem nagyszámú, de annál nagyobb erejű versek éve volt ez, amelyben a költő, akárcsak majd egy évtizeddel azelőtt, a *Tiszta szívvel* keletkezésének évében, a fordulópont gyötrelmeit élte, ennek vajúdásait szenvedte. Ezekben az években szakadt rá minden súlyával az élete, felkavarva azokat a belső ösvényeket, melyek addig a szív és az én mélyén, szinte már gyermekkora óta megbújva, prédájukra lestek. Ebben az időben szakad ki belőle az *Egy kisgyerek sír* magára mutató látomásában szorongása, a *Téli éjszaka* és az *Óda* kozmikus látomása, *A város peremén* szikrázó gondolatisága, az *Elégia* fölfedezésszámba menő nagy utazása szülőföldjén és világának természeti térképén, hogy azután döbbenetesen mondja el észleleteit arról, hogy „nagy halott fény az ég” (*A raktár...*), azt, hogy „e sanda jelen gyanús jelenései” közt él (*Egy ifjú pár*), eltűnődjön a kérdésen: „hova forduljon az ember...?”

Érzések és gondolatok váltóárama talán egy költői szakaszában sem olyan magas és erős, mint éppen e nagy fordulat esztendejében, s a fények és árnyak sem jelennek meg olyan éles kontrasztokban, mint éppen ekkor – gondoljunk csak a *Téli éjszaka* és az *Óda*, az *Elégia* és *A város peremén* pólusaira, mintegy jelezve azt a polarizációt, a lejátszódó „megoszottságot”, amely a költőt hatalmába keríti, többek között akkor is, amikor jele-

nének és a jövőnek relációit vizsgálja. Költői tudatában, helyzetérzésében és látásában, de bátran mondhatnók: egész költői világgépében is ezeknek az éveknek a során szakad el egymástól ez a két fogalom, s ekkor lesz a jelen az *Elégia* tája, a jövő pedig „napszülte vágy”, melyet az ész áhít.

A *Reménytelenül* a „jelen” versei közül, de egyben a legreménytelenebbek közül is való. Verseinek aránylag kis körét képezik az ilyen versek, valamennyi élete betegségbe merült pillanataiból szakadt ki, kivételes testi és lelki összetevők hatványozott összejártsága szülte őket, amikor is a létezés távlatai sajátos szögből váltak szemlélhetőkké. Ezekben a versekben szakadóban vannak azok a kötelékek, amelyek a világhoz, az élethez, a társadalomhoz, embertársaihoz, a természet emberi vonatkozásaihoz kapcsolódtak, s már-már búcsúzóban van önmagától is, távolodva, mintha más univerzum vonzásának engedelmessé válna. Kivételes állapot versei ezek: a biológiai létezés dimenziói ágaskodnak körülötte, a mikro- és makrokozmosz deleje működik, s önmagát is ott látja, ennek az univerzumnak bolygói között, egy „más világban” – idegenként saját bőrében is. A létezés élménye a magyar lírában előtte ilyen intenzitással és képzetkörrel még nem szólalt meg – nem csoda tehát, hogy a figyelem eddig ezeken a verseken alig állapodott meg, hiszen itt abba a „pokolba” kell leszállnunk, amelyet híres pásztortánc-mottója a *Medvetánc* élen sugallt. Az emberi létezés poklát idézi meg, melyben a gyötrelme forrása a reménytelenség, a zsákutcás szorongás, mert nem mutatkozik sehol kiút, s valóban olyan emberre lesz, „ki tűzhelyet, családot már végképp másoknak remél”.

A magánossá vált ember poklának énekei születtek így meg, a vergődés dalai a „semmiről”, fonákjáról a való világnak, meghibbant életrendjéről, arról az élet-tájékról, amelyen áthaladva nincs iránytű, mely vezethetne, hiszen a figyelem, az elmélkedés egészen kis sugarú kört fut be s önmagába tér vissza. Az emberi létezés önmagát készül elpusztítani. A költő egykori „nincsenektől” a „semmi” kietlen partjaira érkezett, átlépve a világ küszöbét érzelmekben is, gondolatiságban is, mint akit a „valóság nehéz nyomai” löktek ki a világ legkedvesebb és legkiesebb Paradicsomának kapuján, úztek el önmaga boldogabb Énjétől. Amikor ebből a lét-élményből vers születik nála, egyúttal a visszanezés és felmérés folyamata is lejátszódik. Ilyen ihletésű verseiben szembenéz világával, s míg önnön lényegét tárja fel, egyetemes s a kor esszenciáját is kifejező módon szólal meg. Így válhat a *Reménytelenül* című verse kulcsverssé, létezésének, egy adott élethelyzetének költői-filozofikus kifejezésévé. Szó szerint egzisztenciális vers, amelyben végiggondolja s kiéneklei azt, ami életéből és élethelyzetéből következni látszott, hiszen a „semmi ága” az a nullpont, egy koordináta-rendszer metszési pontja, melyben az elnehezült élet, a kiúttalanság nyomása, a test szenvedései, a lélek gyötrelmei abszurdumnak látszanak, amelyben

mint gyújtópontban izzásig hevül s megmutatja magát a fonák lét. S mind-
ez az értelem éles lencséjének segítségével mutatkozik meg, amely együtt
látatja az embert és a világot, s egymásbajátságukból születik meg József
Attila létezés-filozófiája, melynek a reménytelenség az egyik sarkalatos
képzete.

József Attila reménytelenségnek nevezte a harmincas években a benne
növő érzés- és hangulatvilágot. Reménytelenségnek, mert köznapi formá-
jában ennek érzi az ember élete olyan szakaszait, amikor a holtpontra áll
élete és a világhoz való viszonya - az elembertelenedés örvényei felett, a
„világ visszája” negatívumában, amely felett a lélek csak „leng, nem su-
han”. A *Reménytelenül* című verse alatt is ott az utasítás, mint a zenemű-
vek partitúráin szokás: *Lassan, tűnődve*. Természetesen ez a költői „utasí-
tás” nemcsak az előadásra, a vers ritmikájára, a megfáradt versdallamra, a
nehezen, ólomlábakon lépegető ütemekre vonatkozik, hanem a költői
tartásra, a vers legintimebb rétege felett merengő, „tűnődő” költői meg-
megálló, ki-kihagyó szívverése is - a felsejlő látvány közvetett s előrebo-
csátott sugallatát is megidézve. Költői magatartása tragikumának sajátos
jellege is rejtve van a *Reménytelenül* utasításában, hiszen a „tűnődő” ma-
gatartás a költőnek egyik legkedvesebb „póza” volt, s költői lelkisége leg-
mélyéről fakadó módon, gondolatiságának, az értelem, a ráció munkáját
hirdető magatartásnak a kifejezése, a gondolkodó, mérlegelő ember álla-
pota. Ennek a versnek a szövegében is ott van ez a magatartás, annak
jelzéseként, hogy nem futó benyomások rögzítéséről, nem pusztán rossz
hangulat gyümölcseről van szó, hanem meditációinak összefoglalásáról,
tapasztalatainak leszűréséről s a végső konzekvenciák levonásáról. A tűnő-
dés állapotot jelző fogalmát a versben ezért váltja fel a „merengve szétné-
zés” hogyanja, s az „okos fő” tudomásul vevő biccentésének mozdulata, a
„csalás nélkül szétnézés” hideg és kegyetlen, önmagával szemben illúziót-
lan józansága.

A versben ez ellenpontozza a reménytelenség kétségbeejtő felhangjait,
ez adja meg a látomásnak mélységét és magasságát, ettől kapja meg a vers
alapszínét, amely a József Attila-versnek (az ilyen jellegűeknek) a modern
európai költészetben is kivételes helyet és jelentőséget biztosít, hiszen a
Reménytelenül-ben is a ráció éles fényben mutatkozik meg az elemberte-
lenedett, a jelenben reményét vesztett világ arculata, a költőé, ki a „sem-
mivel” birkózik, s annak kozmikus arányait méri.

Mintha egy más bolygó tájaira érkeznének, a Föld ridegebb ikertestvére
talajára, melyet kozmikus viharok tisztítottak meg a flóra, a fauna nyomai-
tól és az ember jelenlététől, hogy a személytelenség vonásait ölthesse ma-
gára a tájék, melyen a költői lélek bolyong, felfedezve és kimondva szívé-

ben hordozott s mind nyilvánvalóbbá váló igazságait. A tudomásulvétel mozdulata jelenik meg a kietlen táj kulisszái között, tagadva a reményt, amely a jövő kenyeré lehetne. Kifakított, díszeitől megfosztott tájkép hangulata munkál a *Reménytelenül*-ben, hiszen olyan emberi magatartás árnyait kell hordoznia, amely illúzióitól, reményeitől mond búcsút, „csalás nélkül”, „könnyedén nézve szét” világában. Mint aki roppant messzeségből hozza vissza magát, fényéveket fut be, hogy az első versszak elszemélytelenített, általános emberi szituációjából, ebből a „kozmoszból” gomolygattatná ki a „semmi ágán ülő szív” első személyű képzetét. „Én is...” – mondja a második versszak első szava a parabolikus pályán futó látomás egy pontján, az „ezüstös fejszesuhanás” pillanatában, hogy aztán tovább fusson, távolodva, vissza univerzumába, a „semmi” bolygójára, meglátva a reménytelenség úri hidegétől, a magánosság abszolút nulla fokának dermesztő lehetőségétől vacogó önmagát, ki az emberektől már nem várhat enyhülést kínjaira, s kinek fájdalomára már csak az érzéketlennek, a közömbösnek tartott természet reagál „szelíden” körülállva ezt a furcsa és boldogtalan lélek-bolygót – önmagától elvált lelkiségét.

Tájképe a „világ peremén” készült, s mégis a jellegzetesnek tudott József Attila-i táj elemei fedezhetők fel rajta. A „homokos szomorú, vizes sík” a Magyar Alföldé, mint ahogy ennek homokja pereg az *Elégia* buckáin is, a külvárosok réteken folytatódó nyomorúságában. S vezérmotívumként ott a nyárfa is, a költő jellegzetes fája, amelyet nem mulaszt el tájképeire berajzolni. „Hol a homályból előhajol / egy rozsdalevelű fa...” – mondja a *Téli éjszakában*. De megvan a költő tájának ugyancsak szinte állandó velejárója, a felvillanó fény pillanata is, amely bevilágítja a tájképet, hol színeket, hol hangulatokat, hol pedig fenyegető jeleket jelentve. Verseken át lehetne kísérni e versmotívum alakulását József Attila költészetében. A *Reménytelenül* körül keletkezett verseinek mindenesetre állandó motívuma, és a fenyegetés, a pusztulás szólama belekerül a versekbe. Az „Ezüstös fejszesuhanás / játszik a nyárfa levelén” képe, a villanás képzele befutja az egész verset, a tájkép ettől kapja színeit, ez teszi „láthatóvá” a látomást. Az életet jelentő fába vágó fejsze csapása, a lesújtó halál képzele kerül így a versbe, hogy a reménytelenséggel párosulva erősítse a versből kiáramló fagyot, életteleniséget, a „holt idő” hangulatát. Mintha ezt a metaforikus képet oldaná fel s részletezné a *Reménytelenült* követő *Vaszíni égboltban...* című versének következő két sora nyilvánvaló párhuzamaival:

Elleng a néma, kék idő.

Kard éle csillan: a hajam -

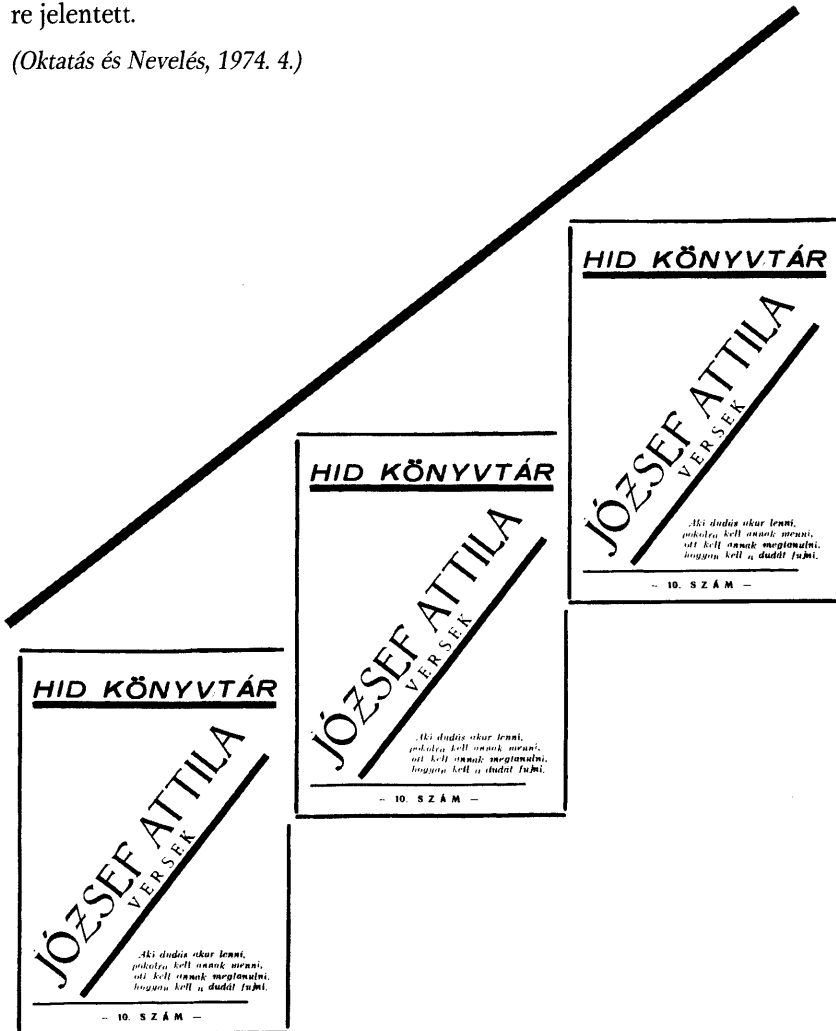
A költő „ezüstjei” és „kékezüstjei” dolgoznak itt szín- és hangulati hatásaikkal, hogy ezt az „úri szemlét” a „fagyidő” légkörével vegyék körül, hogy a harmadik szakasz fogvacogtató hideg-analógiát érzéki síkon is megszólaltatva a magánosság reménytelenségétől vacogó lélek jajszavát kiáltsák viággá.

A vers „kozmius” látomássá válik az utolsó sor hosszan tartó cselekményt sugalló ige-ismétlésével („s nézik, nézik a csillagok”), az állandóság mozzanata pedig a „gyűlnek” ige jelenidejűségével kerül a versbe, jelezve, hogy elkezdődött egy folyamat, amelynek nincs vége, nincs befejezése: az idő megállt, a percek megszámlálhatatlanok s csak a halálban oldódhatnak fel. Így lesz a *Reménytelenül* a megállt idő pillanatának a verse, amelyben a fék a reménytelenség tanulsága. A „semmi ágára” került lélek látja így önmagát, ugyanazzal a képpel, amelyet már a *Téli éjszakában* is megénekelt az embertelenséget idézve meg, hogy kimondhassa: „mert annyi mosoly, ölelés fönnakad / a világ ág-bogán”. S a *Reménytelenül* nem éppen az ilyen „fönnakadt” élethelyzet verse-e, továbbmondása s dalszerűbb változata a *Téli éjszaka* e motívumának? Igaz, lesz majd egy másik pillanata is, amikor a *Reménytelenül* kozmius képze a boldogság és a remény vonásaiban tündököl („Este van, mindent körüláll a csillag, / lásd, a mindenség aranyos kalitka, / benne itt vagy, én csevegőm, óh itt vagy, / rabmadaracsám!” – *Én, ki emberként...*), de ez nem amannak a palinódiája, hiszen a *Reménytelenül* „semmi ága” ott kísérti a költőt még utolsó versében is.

Tudott, felfogott, megértett élethelyzet ihlette vers a *Reménytelenül*, s ezt nemcsak a vers mondanivalója, a vers-test fragmentumai, kimondott, megfogalmazott kitételei, a költői magatartás rációt hirdető vonásai, hanem a recitativóhoz közeledő vers-dallam, az éneklő-tagoló közlésmód is sugallja, amely őrzi ugyan a kantiléna emlékét, de maga már a versmondattal értelmi tagolásába kapaszkodik, s csak fokozatosan, versszakról versszakra haladva von körébe „költői” elemeket, miután a vers derekán az „Ezüstös fejszesuhanás” képze fellobbant, mintegy bevilágítva a képteremtés útját is. A vers-technika diszkrét kezelése tehát nem véletlenül jellemzi a *Reménytelenül* daltól megfosztott dalszerűségét, melyben a magyaros forma képze még dolgozik, de az értelmi elemeknek engedelmessékedő ritmikái tagolás s a metaforába vitt verskép, a nagytításoknak és kicsinyítéseknek változó perspektívája s a költeményben dolgozó idő-képzet már jellegzetesen József Attila-i versstruktúrát hozott létre, amelynek ez a vers talán az egyik legtökéletesebb változata. Mozdulat-versnek lehetne nevezni az ilyen versstruktúrát, amelynek gerincét epikus mozzanat képezi, de amely igen gyorsan elszakad ettől az epikus magtól és gondolat-szférák felé indul el, mintha csak gyorsulásért kellene földhöz érnie. A

Reménytelenül-ben a homokos, vizes síkon álló nyárfa alatt meditáló ember alakja képezi ezt az epikus vázat, kinek pillantása előbb a fa szél-mozgatta levelein állapotodik meg, majd a csillagos égre szegeződik. S míg ezt az „utat” megteszi a versképben, a konkrét elemek is rendszert változtatnak, jeleket kezdenek sugározni, eszmei-költői burkot kapnak anélkül, hogy konkrét jegyeiket elveszítenék, anélkül, hogy a leírás hagyományos tájképet idéznék meg. A gondolat szerveződésének segítőivé lesznek, de sem önálló életet, sem tájképi funkciót nem kapnak. A „semmi ágán ülő szív” vacogtató élethelyzetét éppen azért a költőiségből kicsapó bölcséletben kereshetjük, mely azonban ezer szállal kapaszkodik evilágiságába, azokba a konkrétumokba is, amelyeket a költő valóságos élete, életének mozgásterre jelentett.

(Oktatás és Nevelés, 1974. 4.)

Disszonancia és harmónia között

József Attila költői világáról – egy könyv¹ nyomán

Talán legrövidebb íróportróját Kosztolányi Dezső² József Attiláról írta:
*„József Attila karakán, gyöngéd, izgága, emberi, mérges,
ellágyuló, komoly és humoros lélek. Anyagát, a szavakat pedig
meg tudja tanítani, hogy minden esetben kezesen simuljanak
szeszélyeihez és hangulataihoz. Mindez azt jelenti, hogy költő.”*

Ennyi.

De benne van minden, ami az emberről, a költőről, József Attila költészetéről elmondható.

Ami fontos.

Az első mondat csupa jelző, sőt egymással felelő jelzők sora: „karakán” is, „gyöngéd” is, „mérges” és „ellágyuló”. A második mondat a költő erejét bizonyítja. Azt, hogy a szavakat magához, „szeszélyeihez és hangulataihoz” képes idomítani. A zárómondat a konklúzió: „*azt jelenti, hogy költő*”.

Az egész olyan, mint egy reklámszöveg.

Az is.

Kosztolányi a *Medvetánc* című József Attila-kötet beharangozójaként írta 1934-ben; „gyűjtőívén is megjelent”, közli a kortársakról készült portrékat tartalmazó kötet jegyzete.

József Attila válasza három év múlva fogalmazódik verssé.³ Kosztolányi halálakor: „*mint gondolatjel, vízszintes a tested*”.

¹ Szőke György: *Az árnyékvilág árkain*. Írások József Attiláról és Kosztolányi Dezsőről. Gondolat Kiadói Kör, Bp., 2003

² Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977

³ József Attila: *Kosztolányi*

Most, mintegy hetven évvel később, közös kötet fűzi össze kettejüket.

S bár a 166 oldalnyi – 13×18,5 cm – könyv(ecske) háromnegyede József Attilával s egynegyede Kosztolányival foglalkozó kistanulmányokat és esszéket tartalmaz, a három József Attila-tömbben (Sors és mű, A József Attila-versek világa, Egybecsengések) gyakran tűnik fel Kosztolányi neve, több írás is hivatkozik rá, mintegy alátámasztva a „*Testvérünk voltál és letél apánk*” gyakorta idézett, szinte szállóigévé lett verssort.

A hivatkozások sora már az Előszóban kezdődik, mondhatnánk, jelezve az írások szerzőjének szándékát, hogy a verseket „lélektani szempontok szerint” értelmezze/elemezze. Így látván lehetőséget, ha nem is megfajlására, de mindenképpen megközelítésére annak, ami a költészet lényege, s amit jobb híján titoknak vélünk/nevezünk – ahogy éppen József Attila kapcsán Szerb Antal írja –, ami a megsejthetlent sejteti, a kimondhatatlant mondja ki.

Ami a költészet.

Tudjuk, persze, nincs, nem lehet titok a valóságtól, a reáliáktól függetlenül.

Költészet esetében ez a valóság alap elsősorban a költő élete, életének, mindennapjainak eseményei.

Ugyanakkor hasonlóképpen evidencia, hogy „Életrajz és költészet között [...] nincs is közvetlen, lineáris összefüggés. Az életrajz tényei önmagukban nem hitelesítik a művet, a költeményt. S ez megfordítva még inkább igaz: a vers nem igazolja, hitelesíti az életrajzot.”

Erre a kötet első, József Attila élete és pályaképe című írásában szemléletes példákat találunk. Mindkettő nagyon is ismert verssorokhoz kötődik.

Ha álmunkból felébredsztenek bennünket, tudjuk, sőt idézzük *A Dunánál* harmadik részének kezdősorait: „*Anyám kún volt, az apám félig székel, / félig román, vagy tán egészen az*”, s mintegy magunkban nyugtázzuk is: a költő igazat mond. Ezek életrajzi tények. A következő két verssorban, írja Szőke György, azonban „már kezdődik a sejtetem”. S idézi: „*Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.*” De ez nem igaz. József Áron korán elhagyta a családját, Attila még alig volt hároméves. Az anyjával pedig egész életében harcban (is) állt, gondoljunk csak verseinek mama-motívumára. Életrajzilag ez a két sor már nem stimel. Emberileg azonban igaznak érezzük: „A megtapasztalt negatívum helyére a vágyott – és el nem ért – pozitívum kerül”(t). De kit érdekel az életrajzi pontosság, hitelesség. Ennél fontosabb és igazabb az emberi momentum.

A másik példa.

József Attila verseiben a *gyermek* szóra gyakran a *vernek* szó rímel. Az életrajz részletes ismerőit tudni vélik, azért, mert kilencéves korában miután egész nap dacosan elutasította az anyja sütötte buktát, éjjel felkelt, és ti-

tokban az egész tepsit befalta. Amikor reggel az anyja ezt felfedezte, éktelen haragra gerjedt, és irtózatosan elverte a fiát. Olyannyira, hogy a gyerekek kifecamított karját orvosnak kellett helyre tennie. Ez az emlék bukkan fel-fel a versekben. Lehet. Sőt, bizonyos. Csak kit érdekel. A vers szempontjából, ahol a „gyermek” - „vernek” szavak összerímelvek, ez teljesen mellékes.

Számos hasonló, a versekben előforduló, sőt felismerhető életrajzi ténytet említhetnénk. Kivált azokat, amelyek alapján megpróbálják, nemegyszer direkt módon összekapcsolni József Attila betegségét és verseit.

Mindezeknek azonban semmi szerepük nincs a versek, a költészet minőségének megítélésében. Legalábbis nem közvetlenül, s nem kimutathatóan. Ugyanakkor kétségtelen, hogy meghatározó emberi tartalmat képviselnek, hogy nélkülük másként alakult volna, másról „szólna” az életmű. Olyan életmozzanatokra kell gondolni, amelyek lélektani szempontból megkerülhetetlenek, következőképpen közrejátszottak a versek ideg- és vérrendszerének kialakításában, működésében.

Hogyan?

Erre keres és ad is, szerintem általánosságban elfogadható választ Szőke György könyve.

A kötet írásai összességükben azt mutatják meg, hogyan vál(hat)nak az emlékezet őrizte élettények József Attila költészetét meghatározó életérzéssé, illetve, hogy ez hogyan, milyen poétikai megoldások segítségével jut kifejezésre a versekben.

Nem nehéz felismerni, s nem újdonság, hogy József Attila költészete, egészében és az egyes versek esetében is disszonáns vagy legalábbis dichotomikus. Ebben természetesen nincs az égvilágon semmi rendhagyó. Mindannyian ilyenek vagyunk, s minden igaz s jó költészet tele van belső ellentmondásokkal. József Attila életművében azonban ez fokozottabban mutatkozik meg. Nem utolsósorban talán azért is, mert annyi igyekezettel, mint talán senki más, keresi, igényli a harmóniát, ahogy ő írja, a rendet. (Ebben költészetünkben Csokonai a legigazibb elődje! Ahogy erről az Egybecsengések című fejezetben olvasható „Úrök szívek mélyein túl...” című írásból is értesülhetünk.)

A rendet: *kint és bent*.

S ez szoros kapcsolatban van a költő életrajzával.

Hogy ennek a verseket életre hozó lelki habitusnak a rétegeit feltárhasssa, s hogy vizsgálódásainak eredménye számunkra elfogadható legyen, Szőke mintegy bevezetőként fontosnak tartja legalább vázlatosan ismertetni a költő életét és pályaképét. Igaza van, ez nyújt(hat) hivatkozási alapot a további írásokhoz, melyekben Szőke György az istenes, a szerelmes, a családdal vagy a párttal kapcsolatos tematikájú versek vonatkozásában vizsgálja a disszonanciát, illetve az ezt kiváltó konfliktusokat.

Kiindulópontul mindezekhez azt a *hiányt* nevezi meg, amely József Attila életét kezdetektől tragikus haláláig meghatározta s a versekben kifejezésre jutó identitászárvart kiváltotta.

A korán jelentkező apahiányt istenhittel próbálta pótolni. Istenkeresése azonban lényegében más, mint Ady Endréé, akit költészetünkben ilyen tekintetben talán a legjelentősebb versek költőjeként tartunk számon. József Attilának ugyanis nem volt olyan hátszaga, mint amilyen Adynak volt „a kora gyermekkorától megtapasztalt bibliás kálvinistaság”-a. Őt apja után görögkeletinek keresztelték, elemista korában református hittanra járt, majd egy görögkeleti pópa oktatta hittanra, gyámja (nővére férje) zsidó vallású, aki az elhagyott gyermekek nevelését és gondozását vállaló katolikus szerzetesrend, a szaléziánusok iskolájába íratta (innen két hét után megszökik), majd a Hatvany család segítségével „zsidó diákok számára létesített” ösztöndíjjal kerül Párizsba, ahol a kommunista mozgalommal kerül kapcsolatba. Mindehhez nem csupán adalék lehet, hogy fiatalon perbe fogják a *Lázadó Krisztus* című verséért, illetve, hogy részt vesz az evangélikus egyház pályázatán, amelyet Luther *Ein feste Burg*jának fordítására hirdettek, de munkáját figyelembe sem vették, nyilván (amint évtizedekkel később kiderült) mert „nem elsősorban vallásos, egyházi művet, hanem költői művet alkotott”.

Apa helyett istent keresett, de nem talált. Ahogy Szőke György írja József Attila apaképe című írásában: korai verseiben „A hiányzó apa helyett hívja, teremti és formálja át annak képére és hasonlatosságára az istent”. Majd nagy kései verseiben (*A bűn, Tudod, hogy nincs bocsánat, Bukj föl az árból* stb.) „ennek fordítottját teszi; az isten hiányát pótlendő hívja, jeleníti meg az apa alakját”.

S nyilván ennek a kettős kudarcnak következménye az illegális kommunista párttal való kapcsolata, ami végül csúnya kiközösítéssel zárul, illetve irodalmi Oidipusz-komplexuma, ami Babitscsal való összekülönbözése folytán ugyancsak sikertelen, s amit aligha enyhíthet Kosztolányival kialakított emberi/költői kapcsolata.

De hasonló sorozatos kudarcok érik a szerelemben is, kezdve a Vágó Mártával való szép, de társadalmi vonatkozások miatt folytathatatlan kapcsolattól a Flóra-szerelemig.

Volt tehát bőven olyan emléke, amely emberileg elbizonytalanította. Az emlékek felidézése, tudjuk, rendre feszültséget indukál. Költő esetében nemcsak maguk az emlékek lényegesek, bár kétségtelenül fontos szerepük van az egyéniség kialakításában, „nem az, hogy mire, hanem az miként emlékezik: hogyan vetíti elénk szerves elegyként a múltat és a jelent”. Vagyis: a vers(ek)ben az emlékekből szőtt motívumháló csupán a vers szempontjából másodlagos, sőt, lényegtelen és elmondhatatlan tartalom.

Ami nem zárja ki a motívumok vizsgálatát, de ez nem tartalmi tényezők statikus leírásával, hanem összefüggéseik, „változásaik dinamikájának megragadásával” lehetséges, így érhető tetten, „ahogyan a múlt megélt síkja a jelenre vetül, s a megélt pillanat sub specie aeternitatis átlényegül”.

A következő néhány írás ennek a folyamatnak versekben megnyilatkozó, felismerhető módozatait keresi.

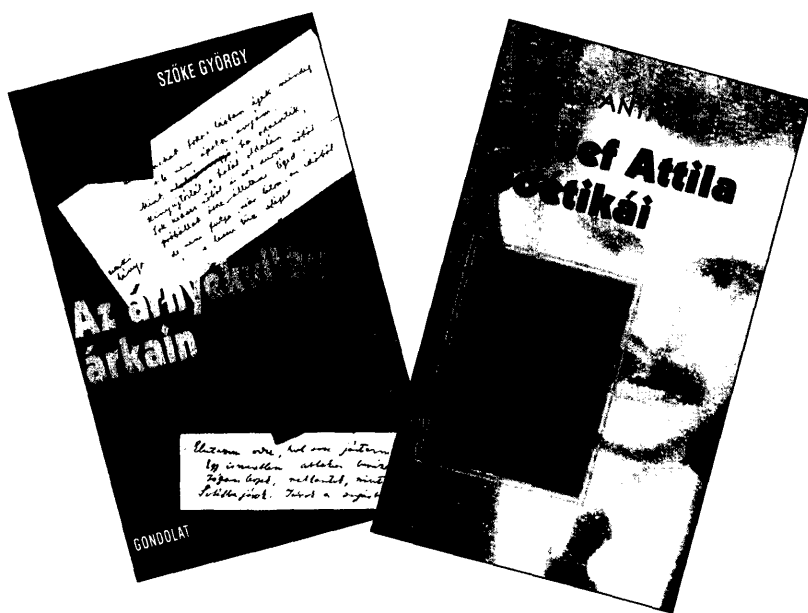
Előbb, hogy néhány vers és versrészlet elemzése után megállapítja: „József Attila verseinek külön-külön elemei ambivalensek, disszonánsak, akár a bennük kifejezésre jutó, egymással viaskodó, mélyebb indulatok, érzelmek”, arra a következtetésre jut, hogy ezek szembesítésének és ötvözésének eredményeként létrejött mű, olyan szerkezet, melyben „az egymásnak feszülő disszonanciák a vers egészének konzonanciájában oldódnak és egyesülnek” – költemény született, majd a kései József Attila-versek „ambivalens képeinek és azok kötődéseinek alakulását” követi nyomon. A József Attila-versek „ama sajátosságát, amikor is ugyanazon szó lebeg, oscillál két, egymástól különböző jelentése között”. A költői sűrítés ilyen lehetőségeként kerül említésre többek között az „öl” („*Tittel Margit. Öl. A meghívott halál*”) szó mint női öl és ige is. S ezt a kört bővíti *A Dunánál* ismert sora: „*öltek, öleltek, tették, ami kell*”.

Ezt a témát, amikor „egy-egy szó, egy-egy kép mintegy libeg két jelentése, a »tulajdonképpen« és a »metaforikus« között”, folytatja a József Attila metaforáiról szóló írás. Szőke szemléltető példája a *Téli éjszaka* két sorába tömörített hármas kép – „*Már fölszáll az éj, mint kéményből a füst, / Szikrázó csillagaival*” –, melyben az alapszó „*fölszáll*” két vegyértékű, kötődik a fűsthöz is és az éjhez is. Egyetlen kiragadott komplex képről van szó, amely „nem egyszerűen három alkotóeleme egymásutániségével, hanem lehetséges összefüggéseik egyidejű felcsillantásával, ötvöződésükkel jön létre”, akárcsak a *szürkület* vagy az *árnyék* szavak esetében.

A kötet további két írásában a szerző visszatér az élmény és alkotás már tárgyalt kérdéséhez. Előbb annak bizonyításaként, hogy hogyan lehet segítségünkre a vers keletkezése időpontjának pontosításában egy-egy versben szereplő szó vagy esemény megnevezése. Majd arról értesülünk, miképp lehet csonkítással megváltoztatni a költői gondolatot, mint ahogy a „*dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes*”, egy időben unos-untalan hangoztatott versrészlet esete bizonyítja. Hogy a költőt a szocialista nevelés, gondolkodás szolgálatába állítsák, elhagyták az idézett töredék első két sorát: „*Ne légy szeles. / Bár a munkádon más keres*”, mert ez elvként elfogadhatatlan volt a rendszer szemében. Ami viszont megmaradt, az szentenciává magasztosult.

Külön tömb tartalmazza József Attila irodalmi rokonságának néhány példáját. A már említett Csokonai-párhuzam mellett (mindketten a „véges végtelen” költői) értesülhet az olvasó arról, hogy egy Karinthy-novellában

(*Röntgenország*) és egy József Attila-versben (*Óda*) is előforduló, nagyon hasonló részlet közös forrása feltehetőleg Thomas Mann nagyregénye, a *Varázshegy*, illetve, hogy a Verhaerent fordító Faludy hogyan kamatoztatta József Attila *Külvárosi éj* című versét. Végezetül pedig azzal zárul be a kötet szerzőjének vizsgálódása József Attila életművében, hogy a szavak és rímpárok tükrében állítja párhuzamba József Attila és Kosztolányi Dezső költészetének néhány mozzanatát. De nem elégszik meg a könnyen felismerhető párhuzamokkal, hanem észreveszi, hogy a „játszik” – „látszik” rímpár alkalmazásában „lényegi különbség” van „a két költő létészlelésében: a kívánó-felszólító módból kicsendülő (megszenvedett) tünde derű – Kosztolányinál, az önmagát a világba és a világot önmagába vetítő tragikum – József Attilánál” hallatszik. (Itt fejeződik be a kötet József Attila-tömbje, és kezdődik a Kosztolányi-fejezet, melyben József Attila neve, az írások témája okán nem szerepel[het].)

Az Én, a szelf, a tárgy, a test

Az ezredvégi olvasó József Attila-képe kettős tükörből visszaverődő kontúrok nyomvonalán képződik meg. Az egyik tükörben magának az életműnek a kontúrjai tükröződnek. Ennek a korpusznak a törzsét az 1922 és 1936 közötti, azaz a költő élete folyamán megjelent hét verseskötet versanyaga alkotja, majd mindaz, amit ehhez az „összes versek” kiadásai hozzáadtak (1937, az utolsó év költeményei, a töredékek, zsengek stb., az „összes versek” több kiadásába is bekerült *Curriculum vitae*), s folytatódik tovább a *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* 1990-ben a széles olvasóközönség elé került, továbbá József Attila tanulmányainak, filozófiai írásainak, levelezésének szövegeivel. Ennek a szövegekörpusznak nagy szintézise az *Összes Művek*, illetve az *Összes Versek* két kritikai kiadása (1952–67, illetve 1984).

A másik tükör a recepció által megjelenített portré változó, alakuló, idők folyamán átrajzolódó kontúrjait tükrözi. Rendkívül izgalmas szövegekörpusz ez, többpolcnyi szakirodalom, amely a húszas évektől, e költészet megjelenésétől máig más-más évtizedekben más-más József Attila-képet tár elénk. Példaként csak néhány ilyen portrévázlatot említek most: a „vonalas”, marxista, ideológia által uralt irodalomtörténet-írás és kritika József Attila-képét (József Attila, a proletárköltő, az osztályharcos József Attila), amely a tankönyvekben jelen levő kánonként is sokáig akadályozta egy árnyaltabb József Attila-kép létrejöttét; a XX. század utolsó negyedében a kései József Attila-képet megalkotó, s költészetének súlypontjait is a kései versek kontextusában láttató recepcióét, a szürrealizmus, a groteszk, az egzisztencializmus, a filozófia, a hermeneutika, a lélektani megközelí-

tések aspektusából megképződő portréváltozatokat stb. A panoptikum sokfélesége, sokrétősége egyaránt képezi le e költészet különféle, egymásra rétegződő szakaszait és poétikáit, valamint a recepció alakulásrajzát.

Majd hét évtizede lezárult életmű - tovább íródo recepció. A mérleg egyik serpenyőjében egy (vastagabb) könyvnyi versanyag s néhány más műfajú szöveg, a másokban a már említett, többpolcnyi, könyvtárnyi vonatkozó irodalom. Nincsen ebben semmi meglepő és különös: minden nagy, jelentős költészet, mint amilyen József Attiláé is, időben és térben hosszan és messzire tartó recepcióhullámokat indukál. Közben pedig megképződnek a recepció szigetei, súlypontjai, „nevei” is: Szabolcsi Miklós több évtizeden át íródo, többkötetes monográfiája, Tamás Attila, Németh G. Béla, Tverdota György, Beney Zsuzsa, Szigeti Lajos Sándor kötetei, tanulmányai, versinterpretációi... Mindezt laza keretként a költőt életében körülvevők (köztük különösen az őt körülvevő nők) kötetei keretezik (Németh Andoréi, József Joláné, Vágó Mártáé, Szántó Judité, Illyés Gyuláné Kozmutza Flóráé).

József Attiláról írni ma egyszerre kihívás és megkötés. A vershez, a költői nyelvhez való viszony szüntelen változásai e költészet újraolvasását s a róla alkotott kép folytonos felülírását igénylik, miközben a polcnyi, könyvtárnyi recepció nagy súllyal nehezedik a portré rajzolójára: lehet-e, s hogyan, mi módon lehet újat mondani erről a költészetről, egy-egy József Attila-versnek vannak-e, léteznek-e még az eddigi recepció során kimerítetlen részletei, vonatkozásai?

*

A legújabb József Attila-kutatások sorából, hullámából Bókay Antal¹ monográfiáját emelném ki, amely az irodalomtörténet-írásban, irodalomtörténeti gondolkodásban az ezredforduló táján beállt új felismerések nyomvonalán haladva vázol fel egy új, árnyalt József Attila-portrét. Egészen pontosan: József Attila poétikáit a korai modernség szimboliztikus beszédmódjától indulva az avantgárd metonimikus ábrázolásán, majd a késő modern tárgyias költészetén át haladva vázolja fel - miközben ez utóbbi formáció több változatát vonultatja fel -, hogy végül a *Szabadötletek...* szövegének centrumnélküliségében és narratív szétszóródásában a posztmodern életézés és beszédmód jelenségére hívja fel a figyelmet. Bókay monográfiájában - miként címében is jelzi - több poétika megletéről beszél József Attila kapcsán, minthogy „nagy költőkre feltétlenül jellemző: műveikben egyrészt az adott időszakban lehetséges esszenciális konstrukciók reprodukálására törekcsenek, másrészt viszont (és talán ép-

¹ Bókay Antal: *József Attila poétikái*. Gondolat Kiadó, Bp., 2004

pen ez adja igazi jelentőségüket) jelzik ezek kivitelezhetetlenségét, tarthatatlanságát is” (11. l.). Közben pedig kirajzolódik az a költészeti háló, amelynek szövedékéhez a József Attila-líra több szálon is kapcsolódik: a Baudelaire-rel induló (s Rimbaud-val és Mallarméval folytatódó) modern költészet „romantikátlanná tett romantikája”, Coleridge szimboliztikus, Wordsworth immamens poétikája, a XX. század első harmadának szimbolikusból tárgyiasba forduló modern költészete (E. Pound, Eliot, Stevens, Williams), ahol „már nem személymodellek, virtuális egyének (tehát konstruált interioritások), hanem a személyes értelem homológ struktúráját rejtő tárgykonstrukciók (...) beszélnek” (22. l.). A XX. század közepén azután, miután ez a tárgyias költészet visszaszorul (minthogy „Auschwitz után kétségessé válik a tárgyi tér [...] benső, lényegi megbízhatósága”), többféle továbblépés lehetősége adódik (26. l.). József Attila esetében majd a modern értelemben vett „vallomásos” költészet képezi a továbblépés lehetőségét.

Bókay Antal József Attila költői jelentőségét épp abban látja, hogy „alig másfél évtizedes költői munkássága során kiemelkedően sok poétikai stratégiát dolgozott ki (és aztán érvénytelenített egy másikkal). Ezek közül egy-egy is legendának bizonyult arra, hogy egész életre szóló beszédmódként szolgáljon neves kortársainál” (29. l.). Míg Bókay szerint a szimbolikus beszédmód és az avantgárd metonimikus beszédmódja csupán elrugaszkodási pontok, a tárgyias költészet lesz „József Attila első saját beszédmódja, amit jószerevével ő maga, a semmiből teremtett meg (...). József Attila ettől, a tárgyias költészettől lett meghatározó költővé. (...) Végül a tárgyias költészet ontológiai alapjainak megrendülésével egy sajátos, *vallomásos beszéd* vált költészetében uralkodóvá” (29. l.). A monográfus e sajátos vallomásosság megnyilvánulását előrelépésként könyveli el, amely „az európai és amerikai költészetben csak később, a háború után formálódik meg” (30. l.).

A József Attila-líra alakulásrajzát a monográfia egy-egy centrális jelentőségű vers elemzésével szemlélteti. Ha kétségeink lennének afelől, hogy lehet-e egy-egy, az életművön belül antologikus szerepet betöltő versről ma még újat mondani, e kétségeinket nyomban eloszlatják az olyan versinterpretációk, mint amilyenek például a *Klárísoké*, *A hetediké*, vagy a *Kései siratóé*. Bókay a *Klárísoké* nagyszerű verselemzésében a képek mikroelemzésének eredményeképpen jut arra a felismerésre, hogy a költemény a tárgyias vers korai, szecessziós-szimbolista énközpontúságon túli stádiumát jelzi. Míg versinterpretációjában a *Téli éjszaka* a szubjektum, a költői személy kiemelt helyzetének megszüntetésével a tárgyias költészet kiteljesedését jelzi, *A hetedik* a szelf tárgyiaságának a példája, ahol a lét már nem látható be mérnöki módon, hanem fragmentumokból, vélet-

lenszerű megvalósulásokból áll. A következő lépés, stádium az *Eszmélet* című költeményben érhető tetten, amelynek XII. szakaszát Bókay egyfajta „belső tárgyiasság” példájaként interpretálja. József Attila lírájának további alakulása, miután 1934 utántól a költő a világ tárgyiasság struktúrájának megbomlását tapasztalja, egy újfajta vallomásosság jegyében ölt formát. Ennek az újfajta vallomásosságnak a centrumában a privát történet áll, amelyen belül a tárgyak olyan allegorikus konstrukciók, amelyek segítségével nem kollektivitáson és vallásos hiten alapuló, hanem egyéni allegóriateremtés megy végbe. Egyfajta önismereti narratíva ez, amely József Attila önéletrajzi verseiben (például a *Kész a leltárban*), prózai (*Curriculum vitae*) és pszichoanalitikus „önéletrajzában” (*Szabad-ötletek jegyzéke...*) konstruálódik. Ezen az önismereti narratíván belül jutnak felszínre az anya-gyermek, a gyermek-apa, valamint a felnőtt-gyermek viszonyát képviselő tárgyiasságstruktúrák. József Attila ilyen jellegű vallomásversei és -szövegei ún. ösztöntárgyakra épülnek. Ilyen belső ösztöntárgy az anya, amelyről a költő két típusversben (*Az a szép, régi asszony, Kései sírató*) kétféle lélektani pozíció mintáját alkotta meg. E tárgypoétikától jut el végül a költő a *Szabad-ötletek jegyzéké...*-ben a „testpoétikáig”, ahol a „személy, az élet voltaképpen nem más, mint a fájdalmak, vágyak, szükségletek testként, saját testként való olvasata” (225. l.).

A monográfiából kikerekedő József Attila-portré egy sokrétű és sokhangú költészet képét eredményezi. Ez a felismerés természetesen nem új számunkra. A monográfia újdonságát és értékét az jelenti, hogy József Attila sokféle poétikáját a modernség beszédmódjainak, paradigmáinak kontextusában láttatja. E nézőpontból húzhatók azután átlók a kortárs európai irodalom hasonló beszédmódokat reprezentáló költői életműveinek irányába. Bókay monográfiájának értékét nemcsak ezek a kapcsolódási pontok jelentik. Legalább ennyire lényeges, hogy a költői út egy-egy állomásának bejárása közben termékeny módon alkalmazza a magáról az egyes versekben is jelt adó pszichoanalízis, valamint Heidegger, Derrida, Foucault, Wittgenstein, Lacan és mások egy-egy lélektani, filozófiai vagy poétikai kérdést megvilágító tételét, s úgy építi be például Németh G. Béla önmegszólító verstípusról szóló nevezetes tanulmányának vonatkozásait, hogy egyben felül is írja azokat. Nemcsak József Attila beszédmódjairól szól ez a könyv. Maga a monográfus is kialakítja a recepció egy újfajta beszédmódját, amely ideológiai sallangok nélkül beszélni olyan, épp a több évtizedes ideológiai sallangok miatt problematikusá vált fogalmakról, mint amilyen például az osztályharc, a marxizmus. E monográfia várhatóan domináns helyet fog elfoglalni a József Attila-centenárium alkalmából felerősödő recepció kontextusában.

Megfáradt ember

A földeken néhány komoly paraszt
hazafelé indul hallgatag.
Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én,
gyenge füvek alusznak a szívem alatt.

A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.

A békességet szétosztja az este,
meleg kenyereből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok.

(Makó, 1923)

Müde Menschen

Vom Felde ziehen ernste Bauersleute feierlich
in stillem Schweigen heimwärts jetzt fürbass.
Wir ruhen neben einander: der Fluss und ich,
unter meinem Herzen schlummert das Gras.

Die stille, tiefe Ruhe wälzt der Fluss und spricht
zu Tau geworden ist in mir die Last und Pein,
nicht Mann, noch Kind, nicht Ungar und auch Bruder
ein müder Mensch nur träumt im Abendschein.

Der Abend winkt den heiligen Friedensgruss,
ich bin ein Stück von seinem warmen Brot,
der Himmel ruht und auf dem stillen Fluss
und meiner Stirn erglänzt ein Stern im Abendrot.

BRÁJJER Lajos fordítása

(Ungarische Lyrik 1914–1936, R. Gergely Verlag, Budapest, Petrovgrad
1936. 50.)

Umoran čovek

Sa njiva nekoliko smernih seljaka
nemo polazi kućama svojim.
Ležimo jedno kraj drugog reka i ja.
Nežne trave snevaju pod srcem mojim.

Reka je tiha, grgori veliko spokojstvo,
u meni se u rosu slivaju briga i teret sumoran;
nisam ni muž, ni dete, ni Mađar, ni brat -
samo čovek koji tu leškari umoran.

Sa sutonom se razleže smirenje,
kao još toplog hleba miris mili,
spi sad nebo, a po Morišu tihom
i čelu mom sjaj zvezda blista čili.

Bogdan ČIPLIĆ fordítása

(Jožef Atila: Pésme. Beograd, Nolit, Mala knjiga poezije 78., 1964. 17.)

Brájjer Lajos (1865-1943), újságíró, a nagybecskereki *Torontál* és a *Gross-Becskereker Wochenblatt* szerkesztője fordítóként is jeleskedett. Három kötetben jelentette meg magyar költők verseinek német fordításait. Az *Ungarische Lyrik 1914-1936* címen megjelent válogatásban található a huszadik századi magyar líra legismertebb költőinek (Ady Endre, Babits Mihály, Füst Milán, Heltai Jenő, Jékely Zoltán, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád stb.) versei mellett József Attila *Megfáradt ember* című versének német fordítása is. Lévén hogy a budapesti Gergely Kiadó gondozásában a becskerei Schneller és Götschl Nyomda kivitelezésében közreadott kötet nem tartozik az ismertebb kiadványok közé, s talán kuriózumnak is tekinthetjük, hogy a Vajdaságban ilyen antológia megjelent, közöljük (József Attila versével és Bogdan Čiplić szerb nyelvű fordításával együtt) Brájjer Lajos fordítását. (Említsük meg, hogy vajdasági magyar költők - Szenteleky, Csuka, Debreczeni, Fekete, Krístály, Laták stb. - verseinek fordításai is megtalálhatók Brájjer Lajos antológiájában.)

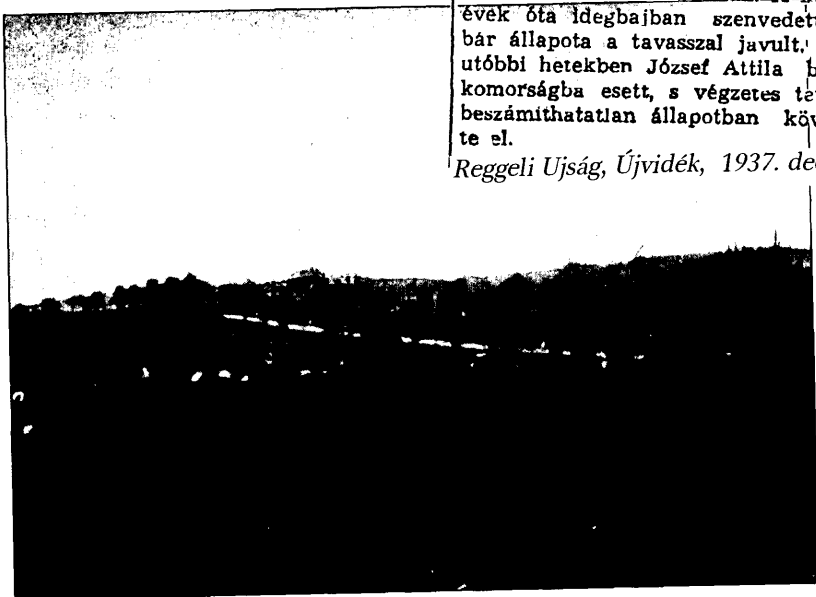
NÉMETH Ferenc jegyzete

JÓZSEF ATTILA

József Attila magyar költő volt a huszadik században. Harminchárom évet élt ezen a földön és mindhiába adagolta veszendő testének-lelkének az élet kibírhatalansága ellen a leggyönyörtebb mámorokat ígérő költészetet, immár eljutott oda, ahol az iszony recsenő pillanataiban, a szárszói tehervonat kerekei alatt, élet és halál világossága előtt meglátta, ami mögötte maradt, a multat, a semmivel egyenlővé válót. Költői és emberi életet élni egy volt a kinnal ennek a hetykén daloló legénynek: „nincsen apám se anyám”, ilyen robajjal tört a magyar irodalomba, lassú mérgeket szitt magába, a költészet drága mérgeit a gyógyíthatatlan élet ellen s most hősen vetette magát a fénylő sínekre a költő, új magyar kínok bárdja s úgy ölelte át „küllőit a szent keréknek”, hogy az vigye, vigye el e földi fényességek magtalan mezeiről. Szépet és jót akart a magyar népnek, melyből vétetett és melyhez megtért, mint a földhöz. Ember és költő volt és e bús percben görgessük hantjára a fekete rögöt, melyet a költő szeretett.

S.

Híd, Újvidék, 1937. december

József Attila temetése Balatonszárszón, 1937. december 5-én

Öngyilkos lett egy magyar költő

József Attila vonat elé vetette magát és a mozdony kerekei darabokra tépték

Kaposvárról jelentik: József Attila, az új magyar irodalom egyik büszkesége, a fiatal magyar költőmozdók tehetséges tagja pntekon este öngyilkosságot követett el. Este nyolc órakor a balatonszárszói állomáson keresztül haladó tehervonat elé vetette magát.

A mozdony kerekei darabokra tépték, úgyhogy nyomban meghalt. József Attila harminchlárom éves volt. Már egész fiatal korában felhínt erőshangú verseivel, legutóbb a *Szép szó* című folyóiratnak volt az egyik szerkesztője. Már évek óta

súlyos lelki betegségekben szenvedett, körülbelül hat évvel ezelőtt nagy letargiáság lépett fel nála. Másfél évvel ezelőtt úgy látszott, hogy állapota javult, később azonban újabb visszaesés következett be és a nyáron szanatóriumba kellett szállítania. Pár hónappal ezelőtt hocsájtották el a szanatóriumból, azt hitték, sikerült talpraállítani. Az öngyilkosság híre nagy megröbbenést keltett egész Magyarországon.

Napló, Szabadka, 1937. dec. 5.

Öngyilkosságot követett el József Attila, a hírneves magyar költő. Balatonfüredről jelentik, hogy József Attila, a kiváló lírai költő a vonat elé vetete magát és a mozdony kerekei darabokra szabdalták. A költő évek óta idegbajban szenvedett, s bár állapota a tavasszal javult, az utóbbi hetekben József Attila buskomoróságba esett, s végzetes tettet beszámíthatatlan állapotban követete el.

Reggeli Ujság, Újvidék, 1937. dec. 5.

бина и на тај начин сдружио потпу
но уништење брода.

У наступу меланхолије извршио
је самоубиство, бацавши се под ло-
комотиву једног теретног воза који
је долазио из Будимеште, познати
мађарски песник Атила Јозеф. Овај
млади човек важио је за једног од
најпопуларнијих и најталентовани-
јих мађарских лирничара најновијег
времена. Имао је свега 32 године.
Атила Јозеф, који је патио од тешке
меланхолије, изишао је био из једног
санаториума пре извесног времена,
када му је изгледало да је оздравио.
Међутим, наступ меланхолије опет
се појавио, па је мађарски песник

завршио о
локомотиву

На једн
намеђу Ма
Јорну, део

Melankólia következtében öngyilkos lett - egy Buda-
pest irányából közlekedő tehervonat alá vetette magát - az
ismert magyar költő, József Attila. Ez a fiatal ember az
utóbbi idők legnépszerűbb és legtehetségesebb magyar
költőinek egyike. Mindössze 32 éves volt. József Attila sú-
lyos melankóliában szenvedett, s csak nemrégiben hagyta
el az egyik szanatóriumot, miután úgy tűnt neki, hogy
meggyógyult. A melankólia azonban kiújult, s így a ma-
gyar költő a mozdony kerekei között lelته halálát.

Politika, Belgrad, 1937. dec. 6., 9. o.

József Attila-kötetek a vajdasági könyvtárakban

Azzal a szándékkal fordultunk a magyar állománnyal is rendelkező vajdasági magyar közművelődési, illetve iskolai könyvtárak egy részéhez, hogy megtudjuk, milyen József Attila-kötetekkel rendelkeznek. Felkérésünkre a legtöbb könyvtár, illetve könyvtáros készségesen segített, az adatokat telefonon, postán vagy villámpostán (igen rövid idő alatt) elküldte.¹

Annak ellenére, hogy sem a kapott adatok (ezeket nem egységes elv, rendszer szerint, hanem a könyvtáraktól kapott sorrendben, nem bibliográfia, hanem jegyzékként közöljük), sem a szükséges paraméterek (nem minden könyvtár küldte meg!), még kevésbé pedig a rendelkezésünkre álló idő nem tették lehetővé, hogy a könyvtárakban levő József Attila-kötetek alapján mélyrehatóbb (többek között például olvasásszociológiai) vizsgálatokat végezzünk, a megküldött adatok bizonyos tekintetben mégis igen tanulságosak. Abból ugyanis, hogy a könyvtárak melyik, mikori kiadású József Attila-kötettel/kötetekkel rendelkeznek, látható, hogy milyen ütemű az állománygyarapítás. Igen szembetűnő, hogy könyvtárainkban főleg régebbi kiadások találhatók, s hogy kevés az 1990 után megjelentetett magyarországi kiadás, ami kétségtelenül a szűkös anyagi lehetőségekkel magyarázható. (Sem az antológiákat, sem a József Attilával foglalkozó köteteket nem vettük figyelembe.)

Külön érdeklődésre tarthat számot az Újvidéken 1952-ben megjelent *József Attila összes versei és műfordításai*² című kiadvány előfordulása. A

¹ A segítőkész könyvtárosoknak ezúton is köszönetet mondok. Ugyanakkor nem hagyható szó nélkül, hogy az óbecsei Népkönyvtár megtagadta a segítséget.

² *József Attila összes versei és műfordításai*. S. a. r. B. Szabó György. A címlapot Almási Gábor József Attila szobra felhasználásával Eszter József tervezte. Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat. Noviszád, 1952, 562 p.

kötet 19 könyvtárban van meg, néhol több példányban is. A becskerekai gimnáziumban hat, Topolyán és az újvidéki Magyar Tanszék könyvtárában öt-öt példány található. A Vajdaságban kiadott másik József Attila-kötet, a *Noć predgrađa*³ című kétnyelvű kiadás ugyancsak több könyvtárban van meg, legtöbb példány, négy a becskerekai gimnázium könyvtárában található. Az 1961. évi kiadás kevésbé ismert, rövidített változata⁴, amelyet a jugoszláv általános iskolák 1988. évi újvidéki Barátság találkozója alkalmával adtak ki, a kapott adatok szerint a magyarkanizsai és a horgosi könyvtárban található.

Az olvasó számára feltűnhet, hogy aránylag kevés első kiadású József Attila-kötet van a vajdasági könyvtárak tulajdonában. Mindössze három első kiadásról tudunk. A *Szépség koldusa*⁵ a szabadkai Városi Könyvtárban és az újvidéki Matica srpska állományában, a *Nincsen apám se anyám*⁶ a Matica srpska könyvtárában, a *Nagyon fáj*⁷ pedig a becskerekai gimnázium állományában található.

Könyvtárainkban a magyarországi kiadások mellett egy-egy pozsonyi és bukaresti kiadvány⁸ is található.

Az idegen nyelvű kötetek közül, a már említett újvidéki szerb–magyar kiadás mellett létezik egy szerb⁹, illetve egy macedón¹⁰ nyelvű válogatás is, mindkettő a Matica srpska állományában található. A Magyar Tanszék könyvtárában van egy német¹¹ és egy francia¹² kiadás.

Annak ellenére, hogy célunk nem a magyar állománnyal is rendelkező vajdasági könyvtárak elemző felmérése, vizsgálata volt, talán nem érdektelenek azok az adatok, amelyek egy-egy könyvtár állományát, ezen belül a magyar nyelvű könyvek, illetve olvasók számát tartalmazzák.

Vajdaság egyetlen könyvtára viseli József Attila nevét, a magyarkanizsai könyvtár, amely 2005. március 15-én kapott új épületet.

---

³ Attila József: *Noć predgrađa*. Preveo s mađarskog: Danilo Kiš. Umetnički prilozi: Stojan Ćelić. Forum, Novi Sad, 1961, 125 p.

⁴ József Attila: *Külvárosi éj*. Ford.: Danilo Kiš. A fedőlapot Stojan Ćelić rajzának felhasználásával Maurits Ferenc tervezte. Forum, Újvidék 1988, 35 p.

⁵ József Attila: *Szépség koldusa*. Szeged, 1922, 48 p.

⁶ József Attila: *Nincsen apám se anyám*. Bp., 1929, 64 p.

⁷ József Attila: *Nagyon fáj*. Bp., 1936, 100 p.

⁸ *József Attila és a román költészet*. Kriterion (Téka), Bukarest, 1972. – József Attila minden verse és műfordítása. Madách, Bratislava, 1980

⁹ Jožef Atila: *Pesme*. Izbor i prevod sa mađarskog: Bogdan Čiplić. Nolit (Mala knjiga poezije), Beograd, 1964

¹⁰ Jožef Atila: *O srce smiri se*. Izabrani pesni. Mislal, Skopje, 1975.

¹¹ Attila József: *Gedichte*. Herausg. von S. Hermelin. Deutsch von G. Deicke, F. Fühmann, P. Hacks. Corvina, Bp., 1960

¹² József Attila: *Par les poètes français*. Paris, 1955

I. KÖZKÖNYVTÁRAK

1. ADA, SZARVAS GÁBOR KÖNYVTÁR

Könyvek száma: (Mohollal és Utrinával együtt): 47 081 (Adán: 36 833)

Olvasók száma: 1998 (Adán: 1329)

J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk. (Olcsó könyvtár), 1972 - 2 pld.

J. A. összes versei és versfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

J. A. összes versei és versfordításai. Bp., Cserépfalvi

J. A. válogatott lírai versei. Bp., Cserépfalvi

József Attila 1905-1937. Bp., Magyar Helikon, 1958

J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa (Európa Diákkönyvtár), 1994

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980

2. CSÓKA, NÉPKÖNYVTÁR

Könyvek száma: 3000

Olvasók száma: 233

J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

3. KISHEGYES, NÉPKÖNYVTÁR

Könyvek száma: 9867 (kb. 2000 szerb nyelvű).

Olvasók száma: 149.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1971

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

3/a FEKETICS (fiókkönyvtár)

Könyvek száma: 8465 (kb. fele szerb nyelvű)

Olvasók száma. 149

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kk., (Diákkönyvtár), 1994

4. KÚLA, NÉPKÖNYVTÁR

J. A. összes versei és műfordításai. Testvériség-Egység, Noviszád, 1952

5. MAGYARKANIZSA, JÓZSEF ATTILA KÖNYVTÁR

J. A. válogatott versei. Bp., Móra Kk., 1977

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1975

J. A. válogatott versei. Bp., Cserépfalvi, s. a.

J. A. válogatott versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1951

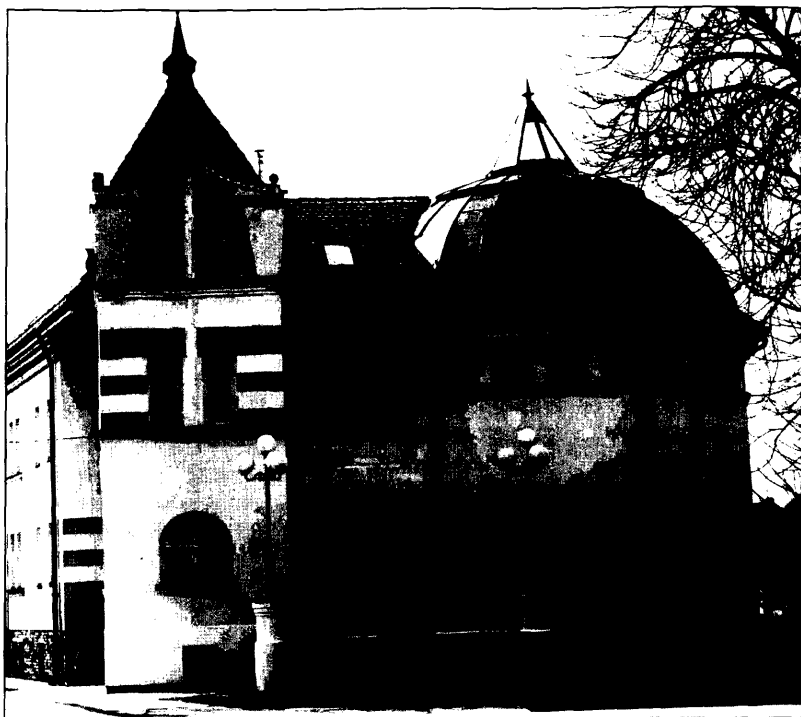
J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980

J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk. 1972 - 2 pld.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

90 J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1987

A magyarkanizsai József Attila Könyvtár épülete

J. A.: Versek. – Újvidék, 1980. (Híd Könyvtár) (hasonmás kiadás)

J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kk., 1992

J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958

J. A.: Külvárosi éj = Noć predgrađa. – Újvidék, Forum, 1988

5/a HORGOS (fiókkönyvtár)

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980

J. A. válogatott versei. Bp., Móra Kk., 1977

J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kk., 1992

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

J. A.: Külvárosi éj. Újvidék, Forum, 1988

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1960

J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

6. MUZSLA, SZERVÓ MIHÁLY ÁLT. ISKOLA (népkönyvtári funkcióval)

Könyvek száma: 17 000

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 – 2 pld.

J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 – 7 pld.

J. A.: Lángos csillag. Versek és egy elbeszélés gyermekeknek. Bp., Móra Kk., 1963

7. NAGYBECSKEREK, VÁROSI KÖNYVTÁR

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 - 14 pld.

Jožef Atila: Pesme. Beograd, Nolit, 1964 - 2 pld.

J. A.: Lángos csillag. Versek és egy elbeszélés gyermekeknek. Bp., Móra Kk., 1965 - 3 pld.

7/a LUKÁCSFALVA (fiókkönyvtár)

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1967

7/b SZENTMIHÁLY (fiókkönyvtár)

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

J. A. összes költeményei. Bp., Helikon Kiadó, 1963

7/c PETŐFI SÁNDOR MŰVELŐDÉSI EGYESÜLET

J. A.: Lángos csillag. Bp., Móra Kk., 1965

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

8. SZABADKA, VÁROSI KÖNYVTÁR

J. A. forradalmi versei. Bp., Cserépfalvi, 1945

J. A. költeményei. Bp., Helikon Kiadó, 1990

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1987

J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1967

J. A.: Szépség koldusa. Szeged, 1922

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1966

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Cserépfalvi, é. n.

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon, 1963

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

J. A. összes versei és válogatott írásai. Bp., Cserépfalvi, é. n.

J. A. válogatott levelezése. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976

8/a CSANTAVÉR (fiókkönyvtár)

Könyvek száma: 11 000 (kb. 8200 magyar nyelvű)

Olvasók száma: 300-350 (főleg diák)

J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958 - 2 pld.

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon, 1963 - 2 pld.

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1983 - 2 pld.

9. SZENTTAMÁS, NÉPKÖNYVTÁR

Könyvek száma: 7000

Magyar olvasók száma: 53 felnőtt, 42 általános iskolás

- J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 - 2 pld.
 J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon, 1963
 J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1961
 J. A.: A Dunánál. Válogatott versek 1905-1937. Bp., Interpopulart, 1995
 Döntsd a tőkét. József Attila forradalmi versei. Bp., Cserépfalvi, 1945
 J. A.: Lángos csillag. Versek és egy elbeszélés gyermekeknek. Bp., Móra Kk., 1965

10. TEMERIN, SZIRMAI KÁROLY NÉPKÖNYVTÁR

- J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972
 J. A. összes versei. Budapest, Szépirodalmi Kk., 1967 - 2 pld.
 J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 - 12 pld.
 J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Szépirodalmi Kk., 1963 - 3 pld.
 J. A. minden verse és műfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980
 J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kk., 1992
 J. A.: Világokat igazgatok, üveggolyókkal játszom. Bp., Móra Kk., 1980

11 TOPOLYA, NÉPKÖNYVTÁR

Könyvek száma: 71425

Olvások száma: 638 (ebből 250 diák)

- J. A.: A Dunánál. Bp., Interpopulart, 1995
 J. A.: A Dunánál. Bp., Interpopulart, 1996
 J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1981
 J. A. költeményei. Bp., Helikon, 2001
 J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972
 J. A. forradalmi versei. Bp., Cserépfalvi Kiadó, 1945
 József Attila. Debrecen, Tóth könyvkereskedő, 1996
 J. A.: Külvárosi éj. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958
 J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980
 J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1955
 J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1956
 J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1961 - 2 pld.
 J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952 - 5 pld.
 A. J.: Noć predgrađa. Novi Sad, Forum, 1961
 Örökség. - Novi Sad, Testvériség-Egység, 1961
 J. A. válogatott levelezése. Bp., Akadémiai Kiadó, 1975
 J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kiadó, 1976
 J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kiadó, 1984
 J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kiadó, 1992
 J. A.: Versek. Subotica, Híd, 1940
 J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958 - 5 pld.

J. A.: Lángos csillag. Bp., Móra Kk., 1965 – 6 pld.
J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1962
J. A.: Világot igazgatok, üveggolyókkal játszom. Bp., Móra Kk., 1980
J. A.: Altató. Bp., Móra Kk., 1974

11/a BAJSA

Könyvek száma: 11 204

Olvasók száma: 67

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

11/b GUNARAS

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

11/c ÓMORAVICA

Könyvek száma: 12 331

Olvasók száma: 122

J. A.: Gyöngy és csillag. Bp., Szépirodalmi Kk., 1977

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

11/d PACSÉR

Könyvek száma: 12 138

Olvasók száma: 73

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1972

J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kiadó, 1984

11/e PANNÓNIA

Könyvek száma: 2475

Olvasók száma: 82

J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kiadó, 1984

11/f ZENTAGUNARAS

Könyvek száma: 2212

Olvasók száma: 78

J. A.: Döntsd a tőkét. Bp., Cserépfalvi, 1945

J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958

12. ÚJVIDÉK

12/a MATICA SRPSKA

J. A. összes művei 1-2. Bp., Akadémiai Kiadó (Kritikai kiadás), 1955

J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk. (Olcsó Könyvtár), 1972

J. A. összegyűjtött versei. Bp., Magyar Helikon, 1972

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 – 2 pld.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1967

J. A. összes versei. Bp., Magyar Helikon, 1965

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Cserépfalvi, é. n.

- J. A. összes versei. Bp., Cserépfalvi, 1938
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952
- J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz (A Magyar Irodalom Gyöngyszemei), 1975
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1961
- J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon, 1963
- J. A. és a Szép Szó. Bp., Lapkiadó, 1987
- J. A. összegyűjtött művei. 1-2. Bp., Szépirodalmi Kk. (Magyar remekírók), 1977
- J. A. válogatott levelezése. Bp., Akadémiai Kiadó (Új Magyar Múzeum, 11), 1976
- J. A. 1905-1937. - Bp., Magyar Helikon, 1958
- J. A. összes művei. 1-4. Bp., Akadémiai Kiadó (Kritikai kiadás). 1958-1965
- J. A. minden verse és műfordítása. - Bratislava, Madách, 1980
- J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon (Helikon klasszikusok), 1963
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1961
- J. A.: Noć predgrađa, Preveo s mađarskog Danilo Kiš. Novi Sad, Forum - 2 pld.
- Jožef Atila: Pesme. Izbor i prevod s mađarskog Bogdan Čiplić. Beograd, Nolit (Mala knjiga poezije, 78), 1964
- J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk. (Olcsó Könyvtár), 1958
- J. A.: Versek. Újvidék, Híd, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (Híd Könyvtár, 10), (hasonmás kiadás)
- J. A.: Versek. - Subotica, k. n., 1940
- J. A.: Nincsen apám se anyám. Bp., Génius, 1929
- J. A.: Szépség koldusa. Szeged, Koroknai, 1922
- J. A.: Tanulmányok és cikkek 1923-1930. Bp., Osiris, 1995
- J. A.: Altató. Bp., Móra Kk. (képeskönyv), 1974
- J. A. és a román költészet. Kétnyelvű kis antológia. Bukarest, Kriterion (Téka), 1972
- J. A.: Egyedül. Énekhangra és zongorára. Hartig Tibor. Novi Sad, Udruženje kompozitora Vojvodine (kotta)
- J. A.: O srce smiri se. Izabrani pesni. Skopje, Mislá, 1975
- 12/b PETŐFI SÁNDOR OLVASÓKÖR
- J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972
- J. A. válogatott versei. Bp., Európa Kiadó, 1994
- Atila Jožef: Noć predgrađa. Preveo s mađarskog Danilo Kiš. Novi Sad Forum, 1961 (Ács Károly Örökleteti Könyvtára)

13. ZENTA, THURZÓ LAJOS MŰVELŐDÉSI KÖZPONT

Könyvek száma: 67 248

Olvasók száma: 4356 (ebből 1761 diák, 120 egyetemi hallgató)

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952 - 2 pld.

J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958 - 2 pld.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1960

J. A. összes versei. Bp., [s.n.], 1961

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1962

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., [s. n.], 1963

J. A.: Lángos csillag. Versek és egy elbeszélés gyermekeknek. Bp., [s. n.], 1965 - 7 pld.

J. A.: Lángos csillag. Bp., [s. n.], 1967

J. A. Szivárvány. Bp., [s. n.], 1967 - 6 pld.

J. A. összes versei. Bp., [s. n.], 1967

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 - 8 pld.

J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972

J. A.: Altató. Bp., Móra Kk., 1974

J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz, 1975

J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz, 1980

J. A.: Világokat igazgatok, üveggolyókkal játszom. Bp., Móra Kk., 1981

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Cserépfalvi [s. a.]. 3 pld.

Atila Jožef.: Noć predgrađa. Preveo s mađarskog Danilo Kiš. Novi Sad, Forum, 1961. 41 pld.

14. ZOMBOR, BIELICZKY KÁROLY VÁROSI KÖNYVTÁR

Könyvek száma: 329 425 (beleértve a 14 falusi könyvtárt is)

Olvasók száma: 6620

J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz Könyvek, 1980 - 2 pld.

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980 - 2 pld.

J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 - 2 pld.

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon, 1963

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952 - 2 pld.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., (?) - 2 pld.

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Cserépfalvi Kiadó, é. n. - 2 pld.

Atila Jožef.: Noć predgrađa. Preveo s mađarskog Danilo Kiš. Novi Sad, Forum, 1961 - 2 pld.

J. A.: Világokat igazgatok, üveggolyókkal játszom. Bp., Móra Kk., 1981

J. A.: Gyöngy csillag. Bp., Móra Kk., 1977

J. A.: Altató. Bp., Móra Kk., 1974

- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1967
- J. A.: Lángos csillag. Bp., Móra Kk., 1965
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952
- 14/a BEZDÁN (fiókkönyvtár)
- J. A. összes versei. Bp, Szépirodalmi Kk., 1967 - 4 pld.
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952 - 3 pld.
- J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958
- 14/b DOROSZLÓ (fiókkönyvtár)
- J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1987
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1975
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952
- 14/c NEMESMILITICS (fiókkönyvtár)
- J. A.: Gyöngy csillag. Bp., Móra Kk., 1977
- J. A.: Lángos csillag. Bp., Móra Kk., 1965
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952
- 14/d TELECSKA (fiókkönyvtár)
- J. A.: Gyöngy csillag. Bp., Móra Kk., 1977
- J. A.: Lángos csillag. Bp., Móra Kk., 1965
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

II. ISKOLAI KÖNYVTÁRAK

1. NAGYBECSKEREK, GIMNÁZIUM

Tanulók száma: 82

- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952 - 6 pld.
- J. A. összes költeményei. Bp., Helikon Kiadó (Helikon Klasszikusok), 1963 - 2 pld.
- J. A. összes versei. Bp., Magyar Helikon, Szépirodalmi Kk., 1965 - 2 pld.
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1962
- J. A.: Külvárosi éj. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk. (Olcsó Könyvtár), 1958
- J. A.: Nagyon fáj. Bp., Cserépfalvi Imre kiadása. 1936
- J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Populart füzetek
- J. A. összes versei. Budapest, Szépirodalmi Kk. - 4 pld.
- Atila Jožef: Noč predgrađa. Preveo s mađarskog Danilo Kiš. Novi Sad, Forum, 1961 - 4 pld.

2. ÓBECSE, GIMNÁZIUM

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 – 7 pld.

J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz Könyvek, 1975

J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 – 2 pld.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1967

J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Magyar Helikon, 1963

2. SZABADKA

2/a KOSZTOLÁNYI DEZSŐ NYELVI GIMNÁZIUM

J. A.: Gyöngy a csillag. Bp., Móra Kk., 1977

J. A. művei. I. Versek, műfordítások, széppróza. Bp., Szépirodalmi Kk., 1977

J. A. művei II. Tanulmányok, cikkek, levelek. Bp., Szépirodalmi Kk., 1977

J. A.: Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Bp., Osiris, 1995

2/b SVETOZAR MARKOVIĆ GIMÁNZIUM

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972 – 7 pld.

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1967 – 2 pld.

J. A. válogatott versei. Budapest, Móra Kk., 1977

J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1960

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952

2/c TANÍTÓKÉPZŐ KAR

(A tanítóképzőnek nincs igazán könyvtára, csak egy kis módszertani részlege/polca)

J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz Könyvek, 1975

J. A. műfordításai. Bp., Filum Kiadó, 1998

2. ÚJVIDÉK, MAGYAR TANSZÉK

Kötetek száma: 50000

Olvasók száma: 300

Döntsd a tőkét. J. A. forradalmi versei. Bp., Cserépfalvi, 1945 – 2 pld.

J. A.: A Dunánál. Válogatott versek. Bp., Interpopulár Kk., 1995

Attila József: Gedichte. Herausg. von S. Hermelin. Deutsch von G. Deicke, F. Fühmann, P. Hacks. – Bp.: Corvina, 1960

J. A.: Hazám. Bp., Szépirodalmi Kk., 1956

J. A.: A hetedik. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, [1994] (József Attila Ady-vízió című írásait tartalmazza)

J. A.: Irodalom és szocializmus. Válogatott esztétikai tanulmányok. Bp., Kossuth Kiadó (Esztétikai kiskönyvtár), 1967

J. A.: Költészet és nemzet. Bp., „Bethlen Gábor”, 1989 – 2 pld.

J. A.: Külvárosi éj. Válogatott versek. Bp., Szépirodalmi Kk. (Olcsó Könyvtár) 1958 – 3 pld.

- J. A.: A legutolsó harcos. Bp., Helikon, 1989
- J. A.: Medvetánc. Nagyon fáj. Versek. Gondozott szöveg (1934/1936). Bp., Raabe Klett, 1999
- J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1980 - 2 pld.
- J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1983
- J. A. minden verse és versfordítása. Bratislava, Madách, 1983
- A. J.: Noć predgrađa. Preveo s mađarskog Danilo Kiš. Novi Sad, Forum, 1961
- József Attila öröksége. Bp., [s. a.]
- J. A. összes művei. 1-3. Bp., Akadémiai Kiadó, 1955-1958
1. 1.Versek 1922-1928. - 3 pld.
  2. 2.Versek 1929-1937. Zsengék, töredékek, rögtönzések - 2 pld.
  3. Cikkek, tanulmányok, vázlatok - 3 pld.
- J. A. összes versei 1-2. Bp., Akadémiai Kiadó (Kritikai kiadás), 1984
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1955
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1960 - 4 pld.
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1961 - 6 pld.
- J. A. összes versei. Bp., Szépirodalmi Kk., 1972
- J. A. összes versei. Bp., 1975
- J. A. összes versei. Bp., Osiris Kiadó, 1997
- J. A. összes versei és fordításai. Bp., Cserépfalvi, [s. a.]
- J. A. összes versei és műfordításai. Bp., Cserépfalvi, [s. a.] - 4 pld.
- J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952
- József Attila: Par les poètes français. Paris, 1955
- József Attila: Posias. Budapest, 1967
- J. A.: Tanulmányok és cikkek: 1923-1930; Bp., Osiris Kiadó, 1995 - 3 pld.
- J. A. válogatott levelezése. Bp., 1976
- J. A. válogatott művei. Bp., Szépirodalmi Kk. (Magyar Klasszikusok), 1952
- J. A. válogatott versei. Bp., Kozmosz Könyvek, (A magyar irodalom gyöngyszemei), 1980
- J. A.: Versek, műfordítások, széppróza. Bp., Szépirodalmi Kk., 1977 - 2 pld.

3. ZENTA

- Könyvek száma: a) Gimnázium: 12123, b) Közgazdasági és Kereskedelmi Középiskola: 2472, c) Egészségügyi Középiskola: 1520
- Olvasók száma: a) 296, b) 217, c) 306.
- J. A.: Tanulmányok és cikkek (1923-1930). Bp., Osiris, 1995
- J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1987 - 6 pld.
- J. A.: A Dunánál. Bp., Szépirodalmi Kk., 1992
- J. A.: A Dunánál. Bp., Interpopulart, s. a. - 2 pld.
- J. A.: Válogatott versek. Bp., Európa Kiadó, 1992

J. A. összes verse. Bp., Szépirodalmi Kk., 1961

J. A. összes versei és műfordításai. Noviszád, Testvériség-Egység, 1952 -
3 pld.

J. A.: Külvárosi éj. Bp., Szépirodalmi Kk., 1958

J. A. minden verse és versfordítása. Bp., Szépirodalmi Kk., 1983

5/b BOLYAI MATEMATIKAI GIMNÁZIUM

J. A. összes versei. Bp., Osiris (Osiris klasszikusok), 2002

HALHATATLAN KÖLTŐ ORÓKBECSCS KÖNYVE

JÓZSEF ATTILA

**ÖSSZES
KÖLTEMÉNYEI
ÉS
MŰFORDÍTÁSAI**

Sajtó alá rendezte
és bevezető
tanulmányai
ellátta
B. Szabó György

József Attila
ÖSSZES VERSEI

FORRADALMI HARCOS KÖLTŐNK ÉLETMŰVE

József Attila összes költeményei nem elegek, hagynak el a sajtót, hisz a kötet már megjelent a háború előtt is és a folszábadulás után is. Rákosi esztendőnkben süllyedt Magyarországon. De a világháború előtt a csendőrségnek nem engedte a kincseket ére költői hagyatékok maradvékaként megjelentetni. A folszábadulás után pedig a zsidóvárosi esztendőnkben kiszolgáltatottak hamisították meg. Így József Attila költészetének első hiteles kiadását ezzel a könyvvel veszi át az olvasó.

Ara fűzve 260, kötve 350. Könyvbarátoknál: 208 és 280 dinár.

SAJTÓ ALATT:

Fejtő Ferenc: József Attila tanulmányok
Ady Endre: összes versei
Mikszáth Kálmán: Különös házasság

A B. Szabó György által sajtó alá rendezett József Attila-kötet
ajánlata a Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat
1953. évi reklámfüzetében

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

József Attila-számunkban

Sava Babić
Bányai János
Bori Imre
Böndör Pál
Brájjer Lajos
Brasnyó István
Bogdan Čiplić
Csáky S. Piroska
Csernik Attila
Fejtő Ferenc
Füstös Dénes
Gerold László
Harkai Vass Éva
Kalmár Ferenc
Kapitány László
Kiss Áron
Maurits Ferenc
Mezei Erzsébet
Németh Ferenc
Pap József
Penovác Endre
Draginja Ramadanski
Szajkó István
Szombathy Bálint
Török Csaba
Utasi Csaba
Zsáki István

munkáit közöljük

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja
és az Illyés Kozalapítvány támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9 770350 907007